

**ÜRETİCİ-DÖNÜŞÜMSEL DİL BİLGİSİ IŞIĞINDA
ALMANCA, TÜRKÇE VE İNGİLİZCEDE
OLUMSUZ ÖNERMELERİN DİL BİLİMSEL
VE MANTIKSAL AÇIDAN İNCELENMESİ**

Özge Sinem İMRAĞ

Doktora Tezi

**Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Dursun BALKAYA**

2018

Her hakkı saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ALMAN DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Özge Sinem İMRAĞ

ÜRETİCİ-DÖNÜŞÜMSEL DİL BİLGİSİ İŞİĞİNDA
ALMANCA, TÜRKÇE VE İNGİLİZCEDE OLUMSUZ ÖNERMELERİN
DİL BİLİMSEL VE MANTIKSAL AÇIDAN İNCELENMESİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Dursun BALKAYA

ERZURUM-2018

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

01/11/2018

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “**ÜRETİCİ-DÖNÜŞÜMSEL DİL BİLGİSİ IŞIĞINDA ALMANCA, TÜRKÇE VE İNGİLİZCEDE OLUMSUZ ÖNERMELERİN DİL BİLİMSEL VE MANTIKSAL AÇIDAN İNCELENMESİ**” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

01.11.2018

Özge Sinem İMRAĞ

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

.....
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Dursun BALKAYA danışmanlığında, Özge Sinem İMRAĞ tarafından hazırlanan bu çalışma 01/11/2018 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Dursun BALKAYA

İmza:

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Nevzat KAYA

İmza:

Jüri Üyesi: Prof. Dr. İmran KARABAĞ

İmza:

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Fatma ÖZTÜRK
DAĞABAKAN

İmza:

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ

İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR DİZİNİ	IX
ÖNSÖZ.....	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OLUMSUZLUK TÜRLERİ.....	13
1.1. AÇIK OLUMSUZLUK	13
1.1.1. Almancada Açık Olumsuzluk	15
1.1.1.1. Morfolojik Olumsuzluk	15
1.1.1.1.1. Önek ile Yapılan Olumsuzluk.....	15
1.1.1.1.2. Sonek ile Yapılan Olumsuzluk	16
1.1.1.2. Leksikal Olumsuzluk.....	16
1.1.1.2.1. Nicht.....	16
1.1.1.2.2. Kein, keiner, keinerlei, keineswegs	17
1.1.1.2.3. Nie, niemals, nichts, nicht mehr, nirgendwo, nirgend(s), niemand	18
1.1.1.2.4. Weder ... noch/ Nicht ... noch	19
1.1.2. Türkçede Açık Olumsuzluk	19
1.1.2.1 Morfolojik Olumsuzluk	19
1.1.2.1.1. Önek ile Yapılan Olumsuzluk.....	20
1.1.2.1.2. Sonek ile Yapılan Olumsuzluk	20
1.1.2.2. Leksikal Olumsuzluk.....	23
1.1.2.2.1. "Değil" Koşacı	23
1.1.2.2.2. "Yok" Sözcüğü	24
1.1.2.2.3. "Ne... ne (de)" Bağlacı	25
1.1.3. İngilizcede Açık Olumsuzluk.....	25
1.1.3.1. Morfolojik Olumsuzluk	26
1.1.3.1.1 Önek ile Yapılan Olumsuzluk.....	26
1.1.3.1.2. Sonek ile Yapılan Olumsuzluk	26

1.1.3.2. Leksikal Olumsuzluk.....	27
1.1.3.2.1. Not	27
1.1.3.2.2. No, never, nothing, nowhere, no one, nobody, no longer, none,	27
1.1.3.2.3. Neither ... nor / None ... nor / Not ... nor.....	28
1.2. ÖRTÜK OLUMSUZLUK	28
1.2.1. Almancada Örtük Olumsuzluk.....	29
1.2.1.1. Koşul ve İstek Tümceleri.....	30
1.2.1.2. Olumsuz Anlam Taşıyan Eylem, Ad, Önad veya Belirteçler.....	31
1.2.1.3. Retorik Sorular	32
1.2.1.4. Edat veya Bağlaçlar	32
1.2.1.5. Tercih Belirten İfadeler	33
1.2.1.6. İletişimsel Olumsuzluk	33
1.2.1.7. Bağlamdan Anlaşılan Olumsuzluk	33
1.2.1.8. Tarz Eylemler	34
1.2.2. Türkçede Örtük Olumsuzluk.....	34
1.2.2.1. Koşul ve İstek Tümceleri.....	34
1.2.2.2. Olumsuz Anlam Taşıyan Eylem, Ad, Önad veya Belirteçler.....	35
1.2.2.3. Retorik Unsurlar	36
1.2.2.4. Edat veya Bağlaçlar	37
1.2.2.5. Tercih Belirten İfadeler	38
1.2.2.6. İletişimsel Olumsuzluk	38
1.2.2.7. Bağlamdan Anlaşılan Olumsuzluk	38
1.2.2.8. Tarz Eylemler	39
1.2.2.9. Dil Bilgisel Zaman Belirten Eklerin Farklı İşlevde Kullanılması	39
1.2.2.10. Bazı Ekler	40
1.2.2.10.1. –Ayazmak	40
1.2.2.10.2. –mİşçAsInA	40
1.2.3. İngilizcede Örtük Olumsuzluk	41
1.2.3.1. Koşul ve İstek Tümceleri.....	41
1.2.3.2. Olumsuz Anlam Taşıyan Eylem, Ad, Önad veya Belirteçler.....	41
1.2.3.3. Retorik Sorular	43
1.2.3.4. Edat veya Bağlaçlar	43

1.2.3.5. Tercih Belirten İfadeler	44
1.2.3.6. İletişimsel Olumsuzluk	44
1.2.3.7. Bağlamdan Anlaşılan Olumsuzluk	44
1.2.3.8. Tarz Eylemler	45
1.3. SÖZDE OLUMSUZLUK	45
1.3.1. Almancada Sözde Olumsuzluk	46
1.3.1.1. Edat ve Bağlaçlar	46
1.3.1.1.1. Als ob + Olumsuz Eylem / Als	46
1.3.1.1.2. Nicht nur ... (sondern) auch	46
1.3.1.1.3. Nichts anderes als / Niemand als / Kein ... als	47
1.3.1.1.4. Ohne / Ohne ... zu / Ohne ... dass	47
1.3.1.1.5. Außer / Außerhalb	48
1.3.1.2. Yan Tümceler	48
1.3.1.3. Olumsuz Ünlem Tümceleri	49
1.3.1.4. Olumsuz Retorik Soru Tümceleri	49
1.3.1.5. Önekler / Sonekler	50
1.3.1.6. Koşul Kipinin Olumsuz Kullanımı	50
1.3.1.7. Tarz Eylemlerin Olumsuz Kullanımı	50
1.3.2. Türkçede Sözde Olumsuzluk	51
1.3.2.1. Edat ve Bağlaçlar	51
1.3.2.1.1. Sanki / Güya	51
1.3.2.1.2. Sadece/ Yalnız(ca) ... değil ... (dA) Bağlacı	51
1.3.2.1.3. DAn başka ... değil	52
1.3.2.1.4. Hariç, Haricinde	52
1.3.2.2. Yan Tümceler	52
1.3.2.3. Olumsuz Ünlem Tümceleri	53
1.3.2.4. Olumsuz Retorik Soru Tümceleri	53
1.3.2.5. Önekler / Sonekler	53
1.3.2.6. Koşul Kipinin Olumsuz Kullanımı	54
1.3.2.7. Tarz Eylemlerin Olumsuz Kullanımı	54
1.3.2.8. Dil Bilgisel Zaman Belirtmeye Yarayan Eklerin Asıl İşlevleri Dışında Kullanımlarının Olumsuz Biçimi	54

1.3.3. İngilizcede Sözde Olumsuzluk.....	54
1.3.3.1. Edat ve Bağlaçlar.....	54
1.3.3.1.1. As if / As though + Olumsuz Eylem.....	55
1.3.3.1.2. Not... but / Not only... but also.....	55
1.3.3.1.3. Nothing more than.../ Nothing other than... / No other than.....	55
1.3.3.1.4. Without	55
1.3.3.1.5. Except	56
1.3.3.1.6. Unless.....	56
1.3.3.1.7. Lest.....	56
1.3.3.2. Yan Tümceler	57
1.3.3.3. Olumsuz Ünlem Tümceleri	57
1.3.3.4. Olumsuz Retorik Soru Tümceleri.....	57
1.3.3.5. Önekler / Sonekler	58
1.3.3.6. Koşul Kipinin Olumsuz Kullanımı.....	58
1.3.3.7. Tarz Eylemlerin Olumsuz Kullanımı	58
1.4. BULANIK OLUMSUZLUK	58
1.4.1. Almancada Bulanık Olumsuzluk	61
1.4.1.1. Edat Öbekleri.....	61
1.4.1.2. Zarflar	61
1.4.2. Türkçede Bulanık Olumsuzluk.....	62
1.4.2.1. Edatlar.....	63
1.4.2.2. Zarflar	63
1.4.2.3. Dil Bilgisel Zaman Belirten Eklerin Farklı İşlevde Kullanılması	64
1.4.2.4. "Sayılmak" Eylemi	64
1.4.3. İngilizcede Bulanık Olumsuzluk.....	64
1.4.3.1. Edatlar.....	64
1.4.3.2. Zarflar	65
1.5. ÇİFTE OLUMSUZLUK.....	66
1.5.1. Almancada Çifte Olumsuzluk	66
1.5.2. Türkçede Çifte Olumsuzluk	66
1.5.3. İngilizcede Çifte Olumsuzluk.....	67
1.6. KISMÎ OLUMSUZLUK.....	67

1.6.1. Alıncada Kısıı Olımsuzluk	68
1.6.1.1. Nicht	68
1.6.1.2. Niemals, nie	68
1.6.2. Türkçede Kısıı Olımsuzluk	68
1.6.2.1. Değil	68
1.6.2.2. Asla	69
1.6.3. İngilizcede Kısıı Olımsuzluk	69
1.6.3.1. Not	69
1.6.3.2. Never	69
1.6.3.3. Nothing (else) but... / Not ... but / No ... but	70

İKİNCİ BÖLÜM

ÜRETİCİ-DÖNÜŞÜMSEL DİL BİLGİSİNDE OLUMSUZLUK	71
2.1. DERİN YAPI / YÜZEY YAPI	76
2.2. AĞAÇ DİYAGRAMLARI İLE OLUMSUZLUĞU GÖSTERME	79
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	83
MANTIKTA OLUMSUZLUK	83
3.1. MANTIKSAL OPERATÖRLER	90
3.1.1. Tümel Evetleme Operatörü	91
3.1.2. Tikel Evetleme Operatörü	91
3.1.3. Koşul Operatörü	92
3.1.4. Karşılıklı Koşul Operatörü	92
3.1.5. Değilleme Operatörü	92
3.2. MANTIKSAL NİCELEYİCİLER.....	93
3.2.1. Tümel Niceleyiciler	94
3.2.2. Tikel Niceleyiciler	94
3.2.3. Niceleyicilerin Denklikleri	94
3.3. OLUMSUZ-NORMAL BİÇİMLER	97

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OLUMSUZ ÖNERMELERİN MANTIKSAL ÇÖZÜMLEMESİ	99
4.1. AÇIK OLUMSUZLUK	107

4.2. ÖRTÜK OLUMSUZLUK	110
4.3. SÖZDE OLUMSUZLUK	111
4.4. BULANIK OLUMSUZLUK	114
4.5. ÇİFTE OLUMSUZLUK.....	115
4.6. KISMÎ OLUMSUZLUK.....	115

BEŞİNCİ BÖLÜM

GOOGLE ÇEVİRİ PROGRAMIYLA BİRKAÇ OLUMSUZ ÖNERME

İNCELEMESİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	117
5.1. SÖZDE OLUMSUZLUK ÖRNEKLERİ.....	119
5.2. KISMÎ OLUMSUZLUK ÖRNEKLERİ	129
5.3. ÇİFTE OLUMSUZLUK ÖRNEKLERİ	134
SONUÇ	136
KAYNAKÇA	141
ÖZGEÇMİŞ.....	149

ÖZET

DOKTORA TEZİ

**ÜRETİCİ-DÖNÜŞÜMSEL DİL BİLGİSİ IŞIĞINDA ALMANCA, TÜRKÇE VE
İNGİLİZCEDE OLUMSUZ ÖNERMELERİN DİL BİLİMSEL VE MANTIKSAL
AÇIDAN İNCELENMESİ**

Özge Sinem İMRAĞ

Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Dursun BALKAYA

2018, 149 sayfa

**Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Dursun BALKAYA
Prof. Dr. Nevzat KAYA
Prof. Dr. İmran KARABAĞ
Doç. Dr. Fatma ÖZTÜRK DAĞABAKAN
Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ**

Bu çalışmanın amacı olumsuz önermeleri dil bilimsel ve mantıksal açıdan çözümlemektir. Bu amaçla öncelikle olumsuzluk kavramının hangi bağlamlarda kullanıldığına değinilmiş ve bu kavram çeşitli türlere ayrılmıştır. Daha sonra bu türlere örnek olabilecek bazı önermeler üretici-dönüşümsel dil bilgisinde kullanılan ağaç diyagramlarıyla çözümlenmiştir. Ardından bu önermeleri oluşturan öğelerden olumsuzluk ifade edenlere 0, diğerlerine ise 1 değeri verilip, olumsuzluğun türüne göre bu öğelere mantıksal operatörler uygulanmasına dair bir yöntem önerilmiştir.

Önerilen bu çözümleme yöntemi, bilgisayar destekli çeviri programlarından biri olan Google çeviri programı ile yapılan birkaç örnek önerme çevirisi üzerinde uygulanmış ve bu örneklerde karşılaşılan hataları önlemek için gerekli algoritmalar saptanmıştır. Sonuç olarak bilişim teknolojilerinde kullanılan 0 ve 1 rakamları yardımıyla bir önermenin çözümlenmesine yönelik önerilmiş olan bu yöntem sayesinde bilgisayar destekli çeviri programlarında olumsuz önermelerde karşılaşılan çeviri hatalarının engellenebileceği ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Olumsuzluk, Hesaplamalı Dilbilim, Bilgisayar Destekli Çeviri, Yapay Zekâ

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

**THE LINGUISTIC AND LOGICAL ANALAYSIS OF NEGATIVE
PROPOSITIONS IN GERMAN, TURKISH AND ENGLISH IN THE LIGHT OF
TRANSFORMATIONAL-GENERATIVE GRAMMAR**

Özge Sinem İMRAĞ

Advisor: Assist. Prof. Dr. Dursun BALKAYA

2018, Page: 149

**Jury: Assist. Prof. Dr. Dursun BALKAYA
Prof. Dr. Nevzat KAYA
Prof. Dr. İmran KARABAĞ
Assoc. Prof. Dr. Fatma ÖZTÜRK DAĞABAKAN
Assist. Prof. Dr. Sinan DİNÇ**

The aim of this study is to analyse the negative propositions from the linguistic and logical point of view. For this purpose, it is firstly dealt with how the negation is used and then it is divided into various types. Some propositions that can be used as examples of these types of negation are then analysed by tree diagrams used in the theory of transformational-generative grammar. Then the study suggests a method in which the elements expressing the negation in a proposition, are given the value 0 while others are given the value 1 and then the logical operators are applied to these elements according to the type of negation.

This proposed analysis method has been applied to a number of propositions translated by the Google translation program, which is one of the computer-aided translation programs, and the algorithms required to prevent errors encountered in these translations have been identified. As a result, it has been asserted that the errors encountered in the translations of negative propositions in computer-aided translation programs can be prevented thanks to this method which has been proposed to analyse a proposition with the help of numbers 0 and 1 used in information technologies.

Key Words: Negation, Computational Linguistics, Computer-Aided-Translation, Artificial Intelligence

KISALTMALAR DİZİNİ

A	: Ad
AÖ	: Ad Öbeği
BA	: Belgisiz Adıl
Bağ	: Bağlaç
Bç	: Belirteç
DA	: Dönüşlülük Adılı
DT	: Dolaylı Tümleç
E	: Eylem
Ed	: Edat
Ed.Ö	: Edat Öbeği
E (Ol)	: Olumsuz Eylem
EÖ	: Eylem Öbeği
İA	: İyelik Adılı
İşA	: İşaret Adılı
KA	: Kişi Adılı
M	: Mastar
MÖ	: Mastar Öbeği
Ol	: Olumsuzluk İfadesi
Öa	: Önad
T	: Tümce
T ₂	: İkinci Tümce
Tan	: Tanımlık
TE	: Tarz Eylem
YT	: Yan Tümce

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın konusunu Almanca, Türkçe ve İngilizcede olumsuz önerme yapılarının dil bilimsel ve mantıksal açıdan çözümlemesi oluşturmaktadır. Önerme, herhangi bir yargı bildiren tümcelere denir. Dolayısıyla soru tümceleri veya ünlem tümceleri bir yargı bildirmemeleri nedeniyle önerme değildir. Çalışmamızda önermeler dil bilimsel açıdan çözümlenirken üretici-dönüşümsel dil bilgisi kuramından yararlanılmıştır.

Üretici-dönüşümsel dil bilgisi kuramı dil bilim ve mantığın kesişim noktasında bulunan bir kuramdır. Bu nedenle olumsuz önermelerin çözümlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada yalnızca dil bilimsel değil mantıksal çözümleme de yapılmıştır. Bu noktada, bilişim teknolojilerinde başvurulan 0 ve 1 rakamlarının kullanılması teklif edilmiştir. Önermeyi oluşturan öğelerden olumsuzluk belirten ifadelere 0, diğer ifadelere ise 1 değeri verilerek, olumsuzluğun türüne göre bu öğeler arasında uygun mantıksal operatörlerin uygulanması önerilmiştir.

Değerli desteklerinden dolayı hocalarım Prof. Dr. Nevzat KAYA, Prof. Dr. İmran KARABAĞ, Doç. Dr. Fatma ÖZTÜRK DAĞABAKAN, Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ ve hem deneyimleriyle hem de manevî desteğiyle çalışmama katkıda bulunan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Dursun BALKAYA'ya, kıymetli bölüm hocalarıma, beni 0 ve 1 rakamlarının büyüdü dünyasıyla tanıştıran kardeşim Özgen İMRAĞ'a ve hiçbir konuda desteklerini benden esirgemeyen aileme teşekkürlerimi arz ederim.

Erzurum – 2018

Özge Sinem İMRAĞ

GİRİŞ

Olumsuzluk kavramı eski çağlardan günümüze dek dil ile ilgilenen pek çok mantıkçı, filozof, dil felsefecisi, dil bilimci ve metafizikçinin dikkatini çekmiş olan soyut bir kavramdır. Pek çok farklı açıdan ele alınabilecek olan bu soyut kavramın dilin olanaklarıyla ifade edilmesi kolaydır, fakat olumsuzluğu kavrama yetisinin sadece yetişkinlere ya da sadece insanlara özgü olup olmadığını söyleyebilmek için öncelikle olumsuzluk kavramından ne anlaşıldığının saptanması gerekmektedir.

Dil ile ifade edilebilen olumsuzluk kavramı dil dışı gerçeklikte bulunmamaktadır. David R. Olson olumsuzluğun dilin merkezinde bulunmasına rağmen doğada bulunmadığını belirterek, Bertrand Russell'ın İngilizcede olumsuzluk ifade eden "not" sözcüğü kullanılmadan da dünyanın betimlenebileceğini ileri sürdüğünü aktarır.¹ Bir şeyin "olmadığını" ifade etmek için o şeyin adının kullanılmasının zorunluluğu Russell'ın bu görüşünü haklı çıkarır niteliktedir. Benzer şekilde Elke Hentschel de olumsuzluğun dil dışı gerçeklikte bulunmadığına dikkat çeker:

Olumsuzluğun doğasında sıradışı bir soyut kavram söz konusudur: Dil dışı gerçeklikte "olmamak" (Nicht-Sein) gibi bir şey bulunmamaktadır. Gerçek dünyanın nesnesi olarak bir kurbağa, olduğu şeydir ve pozitivist açıdan bakıldığında, dilin olanaklarıyla tanımlanabilecek olan bir dizi özelliğe sahiptir (ya da bu özellikler sayesinde belirli dilsel ulamlara girebilir). Ama onun bir ağaç, bir bilgisayar ya da bir ördek olmaması - bütün bu olumsuz atıflar hiç şüphesiz doğru olsa da ve bu ifadelerin doğruluğu dil dışı gerçeklikte bulunabilecek olan bir ağaç, bilgisayar ve benzeri bir şeyi değil, bir kurbağayı desteklese de - kesinlikle onun varlığına asli olarak ait değildir. Ayrıca gerçek bir kurbağa, bir ağacın veya bilgisayarın olumsuzu değildir.²

Dil dışı gerçeklikte bulunmayan olumsuzluk kavramı herhangi bir nesnenin başka bir nesneye karşı durumunu belirten bir özellik değildir. Yani nasıl bir kurbağa bir ağaç veya bir bilgisayar olmama özelliğiyle betimlenemiyorsa, bir çilek de "vişne olmama", "elma olmama" veya "masa olmama" gibi özelliklerle betimlenemez, ya da bu özellikler onun olumsuzu değildir. Bu durum sadece nesneler için değil, olgular ve önermeler için de geçerlidir.

¹ Bkz.: David R. Olson, "Truth and its Negation: Macnamara's Analysis of the Place of Logic in a Cognitive Psychology", Ray Jackendoff/ Paul Bloom/ Karen Wynn (Ed.), *Language, Logic and Concepts*, MIT Press, 109-119, USA 2002, 112, 113.

² Elke Hentschel, *Negation und Interrogation*, Max Niemeyer Verlag GmbH & Co., Tübingen 1998, 6.

Nasıl $x = 1$ önermesinin olumsuzu $x = 2$ önermesi değilse, "gökyüzü mavidir" önermesinin olumsuzu da "gökyüzü kırmızıdır" önermesi değildir. $x = 1$ önermesinin olumsuzu $x \neq 1$ olduğu gibi, "gökyüzü mavidir" önermesinin olumsuzu "gökyüzü mavi değildir"dir.³

Olumsuzluk konusunda karıştırılan bir diğer nokta da karşıtlıktır. Bir önermenin karşıtı onun olumsuzu değildir. Ancak önermenin çelişkili karşıtı o önermenin olumsuzu olabilir.

Bir cümleyi değillediğimizde, bunun *olumsuzu* ya da *çelişkili karşıtı* şeklinde adlandırılan başka bir şeyi onaylamış oluyoruz. *Taç Mahal beyazdır* tümcesini değillemek, *Taç Mahal beyaz değildir* tümcesini onaylamakla eşdeğerdir. Buradaki olumsuz tümce ve kaynak tümcenin "siyah ve beyaz" gibi değil de, "beyaz değil ve beyaz" gibi bir zıtlık oluşturduğuna dikkat edilmelidir.⁴

Olumsuzluk, söz konusu duruma veya söz konusu kişilerin beklentilerine göre değişebilen göreceli bir kavramdır. Örneğin, "İyi ki gelmedi!" tümcesi, yüklemine olumsuz bir yargı bildirmesi nedeniyle dil bilgisel açıdan olumsuz, fakat tümceyi kuran kişinin değerlendirmesi bakımından olumlu bir tümcedir. Benzer şekilde "Tüh! Bizi gördü!" şeklindeki bir tümce, yüklemine olumlu bir yargı bildirmesi nedeniyle dil bilgisel açıdan olumlu olmasına karşın, tümceyi kuran kişi açısından olumsuz bir tümcedir.

"Hırsız kaçmayı başardı." tümcesi ele alınacak olursa, polis açısından düşünüldüğünde olumsuz, hırsız açısından düşünüldüğünde olumlu bir durum söz konusudur. Tam tersine "Hırsız kaçmayı başaramadı." tümcesi, polis açısından olumlu, hırsız açısından ise olumsuzdur. Bunlar söz konusu kişilerin değerlendirmelerine göre değişen durumlardır, fakat dil bilgisel açıdan bakıldığında, "Hırsız kaçmayı başardı." tümcesi yüklemine olumlu bir yargı bildirmesi nedeniyle olumlu, "Hırsız kaçmayı başaramadı." tümcesi ise yüklemine olumsuz bir yargı bildirmesi nedeniyle olumsuz bir tümcedir.

"Ölmek" kavramı insanların değerlendirmesi bakımından olumsuzdur, fakat "Hasta sabaha karşı öldü." tümcesi dil bilgisel açıdan olumsuz değil, olumlu bir tümcedir, çünkü yüklemde bildirilen "ölmek" eyleminin gerçekleştiği anlamına gelir. Yine aynı şekilde "Hastanın durumu ağırdı, fakat ölmedi." tümcesi günlük yaşamdaki değerlendirmelere göre olumlu bir duruma işaret etse de dil bilgisel açıdan yüklemde

³ Ali Nesin, *Önergeler Mantığı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (2. Baskı), İstanbul 2004, 21.

⁴ Willard van Orman Quine, *Grundzüge der Logik*, Suhrkamp Verlag (7. Auflage), (Übersetzt von Dirk Siefkes), Frankfurt am Main 1990, 25.

bildirilen "ölmek" eyleminin gerçekleşmemiş olması nedeniyle olumsuzdur. Benzer şekilde, erken kalkmayı sevmediği hâlde buna mecbur olan biri "Yine sabahın köründe uyandım." şeklinde bir tümce kurabilir. Bu tümcede "uyanmak" sözcüğü olumsuz bir anlama gelirken, komada yatan bir hastanın uyanması olumlu bir anlama gelir.

Hoşlanmadıkları birinden kaçmaya çalışan iki kişinin aniden hoşlanmadıkları o insana denk gelip "Tüh, yakalandık!" demesi o kişiler için olumsuz bir durumu ifade etse de dil bilgisel açıdan olumludur. Hoşlanmadıkları kişinin de onlara "Kaçamadınız!" demesi dil bilgisel açıdan olumsuz olsa da tümceyi kuran kişi açısından olumlu bir durumu ifade eder.

Olumsuzluk konusunda verilebilecek bir diğer örnek ise hastalığın saptanması için yapılan testlerin sonuçlarında kullanılan "pozitif" ve "negatif" terimleridir. Normal koşullar altında "pozitif" olumlu bir durumu, "negatif" ise olumsuz bir durumu çağrıştırdığı halde herhangi bir hastalığın saptanması amacıyla yapılmış olan bir testin sonucunun pozitif çıkması, o kişide o hastalığın bulunduğunu, negatif çıkması ise o hastalığın bulunmadığını ifade eder. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında pozitif terimi olumlu bir çağrışım uyandıran kullanımının aksine olumsuz bir anlama bürünür. Aynı şekilde negatif terimi ise olumsuz çağrışıma yol açsa bile olumlu bir anlam taşır.

Olumluluk veya olumsuzluk kavramlarının bu karmaşık durumuyla ilgili Muhsine Börekçi şu açıklamalarda bulunur:

Bir isim, bir sıfat veya bir fiil taban hâlinde iken insanın isteyeceği veya istemeyeceği bir nesne, kavram, eylem veya durumu gösterebilir. Buna karşılık o nesne, eylem veya durum hakkında yansız da kalınabilir. Örneğin "güzel, iyi, mutlu..." gibi sıfatlar, "başarı, orman, vatan" gibi isimler, "kazan-, yüksel-, gül-, ilerle-" gibi fiiller herkes için "olumlu" olarak adlandırılabilir. "Çirkin, kötü, mutsuz..." gibi sıfatlar, "depresyon, savaş, terör" gibi isimler ve "kork-, ağla-, öl-..." gibi fiiller de herkeste "olumsuz" denebilecek çağrışımlar uyandırır. Bunlara karşılık zamana, yere veya duruma göre farklı çağrışımlar uyandıran yani kullanıldığı metne göre olumlu veya olumsuz olabilen veya bu açıdan yansız olan nitelikler, kavramlar ve eylemler de vardır: "üçgen, bir, tahta, yol, git-, kal- ..." gibi. Nesnenin veya durumun kendisinde var olan bu iyi-kötü, güzel-çirkin, doğru-yanlış, yararlı-zararlı, istenen-istenmeyen... karşıtlıklarının anlam bilim düzeyinde "duyuşsal ulamı" (catégorie thymique) oluşturdukları düşünülürse karşıtlığın birinci dizisi "olumluluk" (euphorie); ikinci dizisi "olumsuzluk" (dysphorie) üçüncü dizi ise "genellik" (aphorie) kavramıyla ifade edilebilecek olan diziler (paradigma) oluşturabilir.⁵

⁵ Muhsine Börekçi, *Türkçe Öğretimi Bakımından Dil Bilgisi Terimi ve Kavram Olarak Olumluluk-Olumsuzluk*, TDAY-Belleten 2003, TDK Yayınları: 810, Ankara, ss. 45,46.

Olumluluk ve olumsuzluk konusundaki bu kavram karmaşasını önlemek amacıyla *Efrasiyap Gemalmaz, olumsuzluk işaretleyicisi olmadan olumsuzluk bildirdikleri/ olumsuz anlam taşıdıkları gerçeğini dikkate alarak olumlu ve olumsuz terimleri yerine edimli ve edimsiz terimlerini kullanmayı tercih etmektedir* (Gemalmaz, 2010, 104).⁶

Olumsuz önermelerin dil bilgisel ve mantıksal yapısını inceleyeceğimiz çalışmamızda biz de "olumsuz" kavramını Efrasiyap Gemalmaz'ın önerdiği biçimde "edimsiz" anlamında kullanacağız. Bu anlamda kullanacağımız olumsuzluk, *biçimsel olarak fiillerde "-ma/ -me" ekiyle, isimlerde "değil" ile gösterilen "gerçekleşmeme, olmama, bulunmama" gibi anlamların ifadesidir.*⁷

Bazı sözcükler asıl anlamları dışında kullanıldıklarında olumlu görünmelerine rağmen olumsuz ya da olumsuz görünmelerine rağmen olumlu anlama sahip olabilirler. Örneğin "etmek" sözcüğü tek başına kullanıldığında olumsuz bir anlam taşımadığı halde, "Adamcağızı evinden barkından ettiler." tümcesindeki gibi "-dAn etmek" şeklinde kalıplaşmış bir şekilde kullanıldığında "mahrum etmek, yoksun bırakmak" anlamlarına gelir ve dolayısıyla olumsuz bir anlam taşır.

Tümcede iki tane olumsuz ifadenin bulunduğu durumlar da olabilir. Örneğin "Param yok değil." tümcesinde hem "yok" sözcüğü hem de "değil" sözcüğü olumsuzluk bildiren ifadelerdir. Bu gibi durumlarda tümcenin anlamı olumlu olur ve bu olumsuzluk biçimine çifte değilleme adı verilir. Başka bir deyişle değillenen tümce tekrar değillendiğinde ortaya çıkan yeni tümce olumsuz değil, olumlu olur. Yukarıdaki örneğe dönülecek olursa bu tümcenin derin yapısı "Param var." şeklindedir, yani olumsuz değil, olumludur. Benzer şekilde "Seni sevmiyor değilim." tümcesinde de hem "sevmiyor" sözcüğündeki "-mA" eki hem de "değil" sözcüğü olumsuzluk belirtir, ancak ikisi peş peşe kullanıldığı için bu tümcenin derin yapısında "Seni seviyorum." şeklinde olumlu bir tümce vardır.

Olumsuzluğun ifade edilmesi konusunda Almanca, Türkçe ve İngilizcede pek çok farklılık bulunmaktadır. Örneğin Almancada "nie", İngilizcede ise "never" sözcükleri

⁶ Kerime Üstünoğlu, "Dilbilgisel Olumsuzlayıcılar", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 5/4, 2016, 1712. (Üstünoğlu, Gemalmaz'ın şu çalışmasına dayanarak bunu belirtmiştir: (Efrasiyap Gemalmaz, *Türkçenin Derin Yapısı*. Yay. Haz. Cengiz Alyılmaz ve Osman Mert, Belen Yayıncılık, Ankara 2010)

⁷ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları (11. Baskı), Ankara 2011, 1800.

bu dillerde tümcede olumsuzluğu belirten ifadelerdir ve bunlardan sonra gelen yüklem olumlu olur. Fakat Türkçede bunlarla aynı anlama gelen "asla" sözcüğü olumsuz bir yüklemle birlikte kullanılır ve tıpkı "hiç" sözcüğü gibi olumsuzluğu pekiştirme görevini üstlenir. Tümcenin olumlu veya olumsuz olmasına herhangi bir etkisi olmaz. Örneğin "Beni hiç anlamamışsın." tümcesinde olumsuzluğu sağlayan öge yüklemde bulunan "-mA" olumsuzluk ekidir. "Hiç" sözcüğü burada sadece bu olumsuzluğu pekiştirmeye yarayan bir etkisiz elemandır. Aynı şekilde "Seni kırmayı asla istemem." Tümcesinde de olumsuzluğu sağlayan öge "asla" sözcüğü değil, yine yüklemde bulunan "-mA" olumsuzluk ekidir. "Asla" sözcüğü ise yalnızca olumsuzluğu pekiştirmeye yarayan bir unsurdur.

Almancada "gar", İngilizcede ise "at all" sözcükleri Türkçedeki "hiç" ve "asla" gibi etkisiz elemandır ve olumsuzluğu pekiştirmeye yararlar. Örneğin "Ich habe gar kein Geld" tümcesinde olumsuzluğu sağlayan unsur "kein" sözcüğüdür. "Gar" sözcüğü ise bu olumsuzluğu pekiştirir. Benzer şekilde İngilizcedeki "I don't love him at all." tümcesinde olumsuzluğu sağlayan unsur "not" sözcüğüdür ve "at all" sözcük grubu burada sadece olumsuzluğu pekiştirir.

İngilizcede "at all" gibi "any" sözcüğü de olumsuz bir tümcede kullanıldığında olumsuzluk ifade eden değil, pekiştiren bir sözcüktür. Olumlu bir tümcede kullanıldığında ise "no" ve "not any" sözcüklerinin zıttıdır. Örneğin:

*That's easy: **anybody** can do it*

*That's too hard: **nobody** can do it.*⁸

Bu örnekteki anybody ifadesi "kim olursa olsun, herkes" anlamına sahiptir.

Van Schaaijk *Typological Studies in Negation* adlı çalışmasında "hiç" sözcüğüne "emphatic negation" başlığı altında yer verir ve onun İngilizcedeki "none", "at all" ve "never" anlamlarına gelen pekiştiriciler olduklarını ifade eder. "Negational intensifiers" adlı başlık altında ise "hiç" gibi "asla" ve "katiyen" sözcüklerinin de pekiştirici işlevinin olduğunu belirtir.⁹ Ancak Almanca ve İngilizcede Türkçeye çoğu zaman "hiç" veya "asla" şeklinde çevrilen pek çok ifade Türkçedeki "hiç" veya "asla" sözcükleri gibi

⁸ Michael Swan / Catherine Walter, *How English Works*, Oxford University Press (Second Impression), Oxford 1997, 36.

⁹ Bkz. M. Selcen Çürük, *Olumsuzluğu Kuvvetlendirme Stratejileri Üzerine: Kısasül-Enbiya Örneğinde Bir İnceleme, Dil Araştırmaları*, Sayı 14, 2014, 149.

pekiştirici değil, tümcedeki olumsuzluğu sağlayan ögedir. Örneğin "Mit ihr werde ich nie sprechen." tümcesindeki "nie" Türkçeye "asla", veya "Nothing is more important than you." tümcesindeki "nothing" Türkçeye "hiçbir şey" şeklinde çevrilse de bunlar Türkçedeki gibi olumsuzluğu pekiştiren unsurlar değil, olumsuzluğu sağlayan unsurlardır.

"Gar" ve "at all" sözcüklerinin olumsuzluk belirten sözcüklerden farklı olduğunu *çifte değilleme* barındıran tümceler kanıtlar. Daha önce de belirtildiği üzere bir tümcede iki tane olumsuzluk ifadesinin bulunduğu durumlarda çifte değillemeden bahsedilir ve bu tümceler olumsuz değil olumlu anlama sahiptir. O halde yüklemine -mA olumsuzluk eki barındıran "Böyle olmasını hiç istememiştım" gibi bir tümcede "hiç" sözcüğünün olumsuz ifade olarak varsayılması durumunda, tümcede iki tane olumsuzluk ifadesinin olduğu sonucu çıkar. Bu durum çifte değillemeye örnek olur ve bunun sonucunda tümcenin olumlu olması gerekir. Oysaki bu tümce gerek biçimsel gerekse anlamsal açıdan olumsuz bir tümcedir. Dolayısıyla Almancadaki "gar" veya İngilizcedeki "at all" sözcükleri olumsuzluk belirten sözcüklerden ayrı incelenmelidir.

Olumsuzluk konusunda ele alınması gereken diğer bir önemli konu ise retorik sorulardır. Retorik sorular herhangi bir yanıt beklemeyen sorulardır. Dalga geçme, sitem etme, inanmama, şaşkınlık belirtme gibi amaçlarla kullanılır. Bu sorular genellikle olumsuz biçimde sorulduklarında olumlu, olumlu biçimde sorulduklarında ise olumsuz anlam ifade ederler. Başka bir deyişle yüzey yapıda olumsuz olduklarında derin yapıda olumlu anlama, yüzey yapıda olumlu olduklarında ise derin yapıda olumsuz anlama sahip olurlar. Örneğin "Bütün bu sözleri ben mi söylemişim?" tümcesini kuran kişi olumlu biçimde bir soru sorsa da aslında bu soruya bir yanıt beklemeyiz, sadece kendisine yöneltilen bir suçlamayı reddetmek amacıyla bu soruyu yöneltir. Yüzey yapısı olumlu olan bu tümcenin derin yapısında "Bu sözleri ben söylemedim." şeklindeki olumsuz bir tümce vardır. Aynı şekilde "Biz seni daha önce uyarmamış mıydık?" tümcesini kuran kişi biçimsel açıdan olumsuz bir soru sormuş olsa da sorusuna herhangi bir yanıt beklemeyiz, yalnızca karşısındaki kişiye sitem etmek amacıyla bu soruyu yöneltir. Yüzey yapısı olumsuz olan bu tümcenin derin yapısında "Biz seni uyarmıştık." şeklinde bir olumlu tümce vardır.

Bazen doğrudan veya dolaylı olarak olumsuz anlam belirten hiçbir kelime olmadan da olumsuzluk ifade edilebilir. Örneğin "Bardağın içindeki çay mı?" şeklindeki bir soruya sadece "kahve" şeklinde yanıt vermek olumsuzluk belirtir. Ya da "Hangi kazağı aldın? Kırmızıyı mı?" sorusuna verilen "Maviyi" sözcüğü "Hayır, kırmızıyı değil, maviyi aldım" veya "Hayır, kırmızıyı almadım, maviyi aldım." anlamlarına gelir ve dolayısıyla olumsuzluk belirtir.

Gerhard Helbig ve Joachim Buscha olumsuzluk konusunu ayrıntılı bir şekilde ele alıp öncelikle olumsuzluğun sentaktik ve semantik açıdan tanımını yaparlar. Sentaktik açıdan tanımını yaparken, Almancada olumsuzluğun farklı sözcük türleriyle ifade edilebileceğini belirtirler.¹⁰ Örneğin "Er kauft ... Haus." tümcesindeki boşluğu doldurabilecek "kein" sözcüğü tanımlayıcı (Artikel), "... ist perfekt." tümcesinde boşluğun yerine geçebilecek "niemand, keiner, nichts" gibi sözcükler zamir, "Sie schwimmt ..." tümcesini tamamlayabilecek "nicht, nie, niemals, keinesfalls, nirgendwo," gibi sözcükler zarf, "Schläft sie? ..., sie schläft nicht." tümcesindeki boşluğu doldurabilecek "nein" sözcüğü" yanıt ilgeci (Satzäquivalent), "Sie kann ... hören ... sprechen." tümcesindeki boşlukların yerine geçebilecek "weder - noch" sözcük grubu bağlaç, "... eine Tasche ist rot." tümcesini tamamlayabilecek "nicht" sözcüğü ise Partikel'dir.

Helbig ve Buscha olumsuzluğun semantik açıdan tanımını yaparken ise olumsuzluk kavramını "Satznegation" ve "Sondernegation" olmak üzere ikiye ayırırlar. Satznegation bütün tümcenin olumsuzlaştırılması, Sondernegation ise bir sözcüğün veya sözcük grubunun olumsuzlaştırılmasıdır.¹¹ Örneğin "nicht" sözcüğü "Sie ist gestern nach İzmir gefahren." tümcesinde bütün tümceyi olumsuz kılarken, "Sie ist nicht nach Antalya gefahren, sondern nach İzmir." tümcesinde sadece bir sözcük grubunu olumsuz kılar.

Helbig ve Buscha daha sonra biçim ve içeriğin uyumlayabileceği bazı durumlardan yola çıkarak olumsuzluğu "biçimsel açıdan olumlu, anlam açısından olumsuz" ve "biçimsel açıdan olumsuz, anlam açısından olumlu" olmak üzere ikiye

¹⁰ Bkz. Gerhard Helbig / Joachim Buscha, *Deutsche Grammatik*, VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig 1975, 453.

¹¹ Bkz. Helbig ve Buscha, 455.

ayırarak incelerler.¹² Bir tümce herhangi bir olumsuzluk ifadesi bulundurarak ya da bulundurmaksızın olumsuz anlam taşıyabilir. Örneğin "Ich habe ihn nicht gesehen." tümcesinde "nicht" sözcüğü bir olumsuzluk ifadesidir ve tümcenin anlamı olumsuzdur. Ancak "Ich habe aufgehört, zu rauchen." tümcesinde önceki tümcede olduğu gibi bir olumsuzluk ifadesi bulunmadığı halde bu tümce de olumsuz bir anlama sahiptir. Bu olumsuzluk tümcedeki "aufhören" eyleminin taşıdığı anlamdan kaynaklanır, çünkü bu tümcenin derin yapısında "Ich rauche nicht mehr." tümcesi bulunur.

Fransız dil bilimci Oswald Ducrot olumsuzluğu "betimleyici olumsuzluk" ve "metalinguistik olumsuzluk" olmak üzere ikiye ayırır. Ducrot'nun 1972 yılında olumsuzluğun betimleyici özelliğinin yanı sıra üstdilsel kullanımına dikkat çekmesi ancak on yıl sonra yankı uyandırır. Üstdilsel olumsuzluğun dil biliminde ilgi görmesinin ise Laurence R. Horn'un 1985'te yazmış olduğu "Metalinguistic Negation and Pragmatic Ambiguity" adlı makalesi ve 1989'da yazmış olduğu "A Natural History of Negation" adlı çalışması sayesinde olduğu söylenebilir.¹³

Laurence R. Horn da Ducrot gibi olumsuzluğu "betimleyici (descriptive) olumsuzluk" ve "metalinguistik olumsuzluk" olmak üzere ikiye ayırır. Olumsuz ifadelerin semantik ve edimbilimsel (pragmatic) anlamları arasında bir ayrım yapar. Betimleyici olumsuzluk terimini olumsuzluğun semantik işlevine atıfta bulunmak için kullanır. Betimleyici olumsuzluk bir yargı tümcesinin yadsınmasıdır. Örneğin "The sun isn't shining today" tümcesi "The sun is shining" şeklindeki yargı tümcesinin yadsınmış hali olduğu için betimleyici olumsuzluğa örnek gösterilebilir. Ancak edimbilimsel (pragmatic) nedenlerden dolayı bir yargı tümcesinin yadsınmış hali olmayan bazı olumsuz yapılar da vardır. Örneğin "A: He called the pOlis. B: He didn't call the pOlis. He called the polİs." şeklindeki olumsuz tümcede B konuşucusunun niyeti "adamin polisi hiç aramamış olmasına değil, doğru vurguya dikkat çekmektir. Bu şekildeki olumsuz yapı kullanımını açıklamak için Horn "metalinguistik olumsuzluk" terimini önerir.¹⁴

Çeşitli araştırmacılar dil bilgisi kitaplarında olumsuzluk konusuna farklı açılardan değinmişlerdir. Kaya Bilgegil'e göre "*ifadesi varlık anlamını taşıyan cümleler olumlu, yokluk anlamını taşıyan cümleler ise olumsuz cümlelerdir.*"¹⁵ Tahsin Banguoğlu ise olumsuzluk kavramıyla ilgili şunları belirtir:

¹² Bkz. Helbig ve Buscha, 465, 466.

¹³ Bkz. M. Selcen Çürük, "Olumsuzluğun Üstdilsel Kullanımına Dair", *Türkbilig*, 2013, 26, 91- 106, ss. 91, 92.

¹⁴ Bkz. Zeynep Erk Emeksiz, "Negation in Turkish", *Dilbilim Araştırmaları*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2010, 2. Cilt, 47, 48.

¹⁵ Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh Yayınları (3. Baskı), İstanbul 1984, 57.

[...] Dilimiz olumsuzluk kavramını fiilin çatısı içerisine almış, yani onu edilgen, dönüşlü vb. görünüşler gibi bir görünüş, "olumsuz görünüş" saymıştır. Olumsuzluk eki olan -me- öbür görünüş eklerinden sonra, fakat bütün fiil çekim eklerinden önce gelir ve fiilin tabanına ait olur. Buna "olumsuz taban" (base négative) deriz. Öbür görünüşlerden farklı olarak olumsuz taban bütün fiil kök ve tabanlarından ve her görünüşteki fiilden kurulabilir: "çekmemek, çekilmemek, çekinmemek, çekişmemek, çektirmemek."¹⁶

Türkçede Söz Dizimi adlı çalışmasında Leylâ Karahan olumluluk ve olumsuzluk konusunda şu açıklamalarda bulunur:

Her cümle, yapısında bulunan kelime ve eklerin yönlendirdiği soru, bildirme, emir, istek, ünlem vb. anlam özelliklerinden birine sahiptir. Bir cümle hangi anlam özelliğine sahip olursa olsun, mutlaka ya olumlu ya da olumsuz bir anlam taşır. O hâlde cümlelerin temel anlam özelliği olumluluk veya olumsuzluktur. Olumlu ve olumsuz cümleler, ayrıca soru, bildirme, emir, istek, ünlem vb. anlamlar taşıyabilir.¹⁷

Olumluluğu "kılma/ olma", olumsuzluğu ise "kılmama/ olmama" şeklinde adlandıran Muhsine Börekçi bu konuda şunları belirtir:

[...] geleneksel dil bilgisinde "biçimce" diye adlandırılan olumluluk, fiil cümlelerinde eylemin veya oluşun gerçekleştiğini (**kılma**); isim cümlelerinde de durumun olduğunu, onaylandığını veya nesnenin var olduğunu (**olma**) belirtmektedir. Olumsuzluk ise eylemin gerçekleşmediğini (**kılmama**); durumun olmadığını, reddedildiğini veya nesnenin var olmadığını (**olmama**) belirtmektedir. Bu terimler olumluluk-olumsuzluk kavramlarının dil bilgisel boyutunu adlandırmak için kullanılabilirler.¹⁸

Günay Karaağaç ise olumsuz tümceyi şu şekilde açıklar:

Olumsuz cümle, cümle ögeleri arasındaki ilişkinin gerçekte olmadığının veya olmayacağını dil kullanımının değişik düzlemlerinde ve değişik araçlarla bildirilmesidir.¹⁹

Türkçede Olumsuzluk adlı çalışmasında Nadir İlhan, Türkçede olumsuzluğun *eklerle olumsuzluk* ve *kelimelerle olumsuzluk* olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtir.²⁰ Buna benzer bir sınıflandırma başka araştırmacılar tarafından da yapılmıştır. Örneğin Östen Dahl *sentetik* (ya da *morfolojik*) ve *analitik* (veya *sentaktik*) olmak üzere iki ayrı olumsuzluk türünden bahseder.²¹ Benzer şekilde Jens Metz de olumsuzluğu

¹⁶ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları (9. Baskı), Ankara 2011, 452.

¹⁷ Leylâ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları (2. Baskı), Ankara 2015, 103.

¹⁸ Börekçi, 52.

¹⁹ Günay Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, (2. Baskı), Ankara 2013, 524.

²⁰ Bkz.: Nadir İlhan, *Türkçede Olumsuzluk*, Kesit Yayınları, İstanbul 2017.

²¹ Bkz.: Östen Dahl, "Typology of Sentence Negation", *Linguistics* 17, 79-106, 1979, Beáta Wagner-Nagy, *Konstituentennegation im Nganasanischen*, Budapest, <http://www.univie.ac.at/negation/team/files/konstituentnegation-mik-konf.pdf>

morphologische Negation ve *lexikalische Negation* olmak üzere ikiye ayırır.²² Çalışmamızda Türkçe, Almanca ve İngilizcedeki olumsuz tümce yapılarını inceleyeceğimiz için biz de bu şekilde bir ayrıma gideceğiz; çünkü Türkçe eklemeli, Almanca ve İngilizce ise bükünlü dil sınıfına girer. Dolayısıyla sözdizimi açısından Türkçede eklerin önemi oldukça büyüktür. Eklemeli dillerde eklerin önemiyle ilgili Muharrem Ergin şunları belirtir:

Köklerden kelime gövdeleri yapmak ve kök ve gövdeleri işlek hâle getirmek, böylece köklerden dilde kullanılan bütün kelimeleri teşkil etmek vazifesi tabii, eklemeli dillerde ekler üzerine yüklenmiş bulunmaktadır. Gerçi çekimli dillerde de bir takım ekler vardır ve bazı gramer fonksiyonları ile bir kısım kelime yapımında bu ekler vazife görürler. Fakat bu dillerde umumiyetle kelime teşkilinde ve bilhassa gramer fonksiyonlarını karşılamak için kökün bünyesinde vuku bulan değişiklikler ve içten kırılmalar neticesinde ortaya çıkan değişik kelime şekillerinden, bazan da ek dışında kalan bir takım unsurlardan istifade edilir. Eklemeli dillerde ise kök hep aynı kalır ve kökler daima eklerle genişletilip gövdeler hâline getirildiği gibi bütün gramer fonksiyonları da yalnız ve yalnız eklerle ifâde edilir. Onun için eklerin eklemeli dillerde çok ehemmiyetli bir yeri vardır.²³

Ergin, eklemeli dillerde eklerin çok önemli olduğunu bu şekilde belirttikten sonra eklemeli bir dil olan Türkçede de eklerin öneminin büyük olduğunu şöyle ifade eder:

Bu, eklemeli bir dil olan Türkçede de böyle olup Türk dilinin, temel taşları dediğimiz kökler üzerine kurulan bütün çatısı baştanbaşa eklerden örülmüş bulunmaktadır. Türkçenin yapısını incelemek demek aşağı yukarı onun çok zengin olan ekler sistemini incelemek demektir.²⁴

Olumsuzluk bazen derin yapıda bazen yüzey yapıda bazen de her ikisinde olabilir. Derin yapı ve yüzey yapı kavramları başlangıçta Port Royal gramercileri, sonrasında ise Amerikalı dil bilimci A. Noam Chomsky tarafından söz konusu edilen kavramlardır. Yüzey yapı tümcenin görülen veya duyulan yapısıdır. Derin yapı ise tümcenin derininde yatan, algılanan yapısıdır.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere olumsuzluk derin yapıda, yüzey yapıda ya da her ikisinde olabilir. Yüzey yapının tümcenin gözle görünen kısmı olması nedeniyle, yüzey yapıda olumsuzluktan bahsetmek için tümcede herhangi bir olumsuzluk ifadesinin bulunması gerekir. Derin yapıda olumsuzluktan bahsetmek için ise tümcede herhangi bir olumsuzluk ifadesinin bulunma zorunluluğu yoktur.

²² Bkz.: Jens Metz, *Die Negation im Deutschen und sich daraus ergebende Schwierigkeiten für Deutschlernende mit spanischer Muttersprache*, <http://www.abrapa.org.br/cd/pdfs/Metz-S4Jens.pdf> 24.07.2015.

²³ Muharrem Ergin, *Türk Dil bilgisi*, Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım, İstanbul 2011, 115.

²⁴ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 115.

"Ceren bugün okula gelmedi.", "Yanımda para yok." veya "Melis evde değilmiş." tümcelerinde olduğu gibi hem derin yapının hem de yüzey yapının olumsuz olduğu durumlar olabilir. "Ceren bugün okula gelmedi." tümcesinde "gelmedi" sözcüğündeki "mA" olumsuzluk eki, "Yanımda para yok." tümcesinde "yok" olumsuzluk sözcüğü ve "Melis evde değilmiş." tümcesinde "değil" koşacı bu tümceleri yüzey yapıda, yani gözle görünen yapıda olumsuz kılar. Bu tümcelerin derin yapılarında da farklı bir anlam olmadığı için derin yapıda da olumsuzlardır. Bu örneklerde görüldüğü gibi hem derin yapının hem de yüzey yapının olumsuz olduğu durumlarda açık olumsuzluktan söz edilir.

"Ucuz olsaydı, bu mantoyu alırdım.", "Bunu o zaman düşünecektin!", "Böylesine güzel bir iş teklifini reddetti." "Ona doğruyu söylemeliydin.", "Böyle habersiz gidilir mi hiç?", "Oraya gitmesini ben istedim sanki!" tümcelerinde ise yüzey yapı olumlu olduğu halde derin yapı olumsuzdur, çünkü bu tümcelerin derin yapıları sırasıyla şu şekildedir: "Bu manto ucuz değil. Bu mantoyu almıyorum.", "Bunu o zaman düşünmedin.", "Böylesine güzel bir iş teklifini kabul etmedi.", "Ona doğruyu söylemedin.", "Böyle habersiz gidilmez.", "Oraya gitmesini ben istemedim." Bu örneklerdeki gibi yüzey yapının olumlu, derin yapının olumsuz olduğu durumlarda örtük olumsuzluktan söz edilir.

Bazen de yüzey yapı olumsuz, derin yapı olumlu olabilir. Örneğin "Sadece ayakkabı değil, çanta da aldı." tümcesinde "değil" olumsuzluk koşacı bulunduğu için tümcenin yüzey yapısı olumsuzdur, fakat tümcenin derin yapısı "Hem ayakkabı hem de çanta aldı." şeklinde olduğu için derin yapıda tümce olumludur. Aynı şekilde "Bana yalan söylememeliydin." tümcesi de "mA" olumsuzluk ekinden dolayı yüzey yapıda olumsuz olduğu halde, derin yapıda "Bana yalan söyledin." tümcesine denk gelmesi nedeniyle olumludur. Bazen de bazı kalıplar olumsuz bir koşaçla birlikte kullanıldıklarında olumlu anlam ifade edebilirler. Örneğin "-DAn başka" kalıbı, "değil" edatı ile birlikte tümceyi olumlu yapar.²⁵ "Yaptığı, saygısızlıktan başka bir şey değildi." tümcesi buna örnek olarak gösterilebilir. Bu tümcenin derin yapısı "Yaptığı saygısızlıktı." şeklindedir. Yani yüzey yapı olumsuz olduğu halde derin yapı olumludur.

²⁵ Bkz.: Karahan, 104.

Bu kalıp bir soru sözcüğüyle birlikte kullanıldığında da tümceyi olumlu yapar.²⁶ Örneğin "Bunun adı dostluktan başka nedir?" tümcesi "Bunun adı dostluktan başka bir şey değildir." tümcesiyle eş anlamlıdır ve dolayısıyla derin yapıda olumludur.

Mantık adlı çalışmasında, *olumluluk ve olumsuzlukla, en iyi şekilde bir önerme içinde karşılaşıldığını* belirten Doğan Özlem olumlu ve olumsuz kavramlara ilişkin şunları ifade eder:

Olumlu (pozitif, müspet) kavram, işaret ettiği şeyde bir niteliğin bulunduğunu; olumsuz (negatif, menfi) kavram, işaret ettiği şeyde bir niteliğin bulunmadığını bildiren kavramdır. ... Olumsuz kavramlar, gramer bakımından hiçbir olumsuzluk eki veya takısı taşımayan kavramlarla da gösterilebilir. Örneğin, "boş", "kör", "fakir", "sağır" vb. kavramlar böyledir. Bu kavramlar, içinde yer aldıkları önermeler olumlu olduğu halde, önermeyi olumsuz kılarlar. "Ahmet sağırdır" demek, "Ahmet duymuyor" demektir ki bu, o önermede olumsuz bir kavramın bulunduğunu gösterir.²⁷

Görüldüğü üzere olumsuzluk, kişilerin değerlendirmesine göre, mantıksal açıdan ya da dil bilimsel açıdan incelenebilir. Biz, çalışmamızda olumsuzluğu dil bilimsel ve mantıksal açıdan ele alacak, yüzey yapı ve derin yapı kavramları üzerinde duracağız.

Wilfrid Hodges dil bilimsel bir çalışmada mantığa yer vermenin bir nedeninin yapısal çift anlamlılık ve kapsam kavramlarının hem mantık hem de dil bilgisi aracılığıyla anlaşılabilmesi, diğer bir nedeninin ise modern mantığın teknikleri arasında belirli biçimsel dillere çeviri yapmanın yer alması olduğunu belirtir.²⁸ Özellikle bilgisayar destekli çeviri programları biçimsel dillere çeviri konusuna örnektir. Bilgisayarın düzgün bir şekilde çeviri yapabilmesi için doğal bir dilin belirli dil bilgisi kurallarına uygun olacak biçimde biçimsel bir dile çevrilerek bilgisayara aktarılması gerekir. Bunu gerçekleştirmek için hem dil bilimin hem de mantığın verileri kullanılır.

Aristo mantığında önermeler özne-yüklem kalıbıyla çözülür. Bu durum dil biliminde, bütün tümcelerin ad öbeği ve eylem öbeğinden oluştuğunu ileri süren Noam Chomsky'nin üretici dönüşümsel dil bilgisi çözümlemeleriyle benzerlik gösterir. Biz de bu benzerlikten yola çıkarak çalışmamızda önermeleri özne-yüklem ya da başka bir deyişle ad öbeği ve eylem öbeği şeklinde parçalayarak çözümleyeceğiz.

²⁶ Bkz.: Karahan, 104.

²⁷ Doğan Özlem, *Mantık*, Notos Yayınları (12. Basım), İstanbul 2011, 83, 84.

²⁸ Bkz. W. Hodges, *Logic - An Introduction to Elementary Logic*, Penguin Books, Great Britain 1988, 61.

BİRİNCİ BÖLÜM

OLUMSUZLUK TÜRLERİ

Bir önceki bölümde olumsuzluğun çeşitli araştırmacılar tarafından nasıl sınıflandırıldığına değindik. Biz olumsuzluğu şu altı başlık altında inceleyeceğiz.

1. Açık olumsuzluk
2. Örtük olumsuzluk
3. Sözde olumsuzluk
4. Bulanık olumsuzluk
5. Çifte olumsuzluk
6. Kısmî olumsuzluk

Açık olumsuzlukta tümcede bir olumsuzluk ifadesi bulunur. Açık olumsuzluk *morfolojik olumsuzluk* ve *leksikal olumsuzluk* olmak üzere iki şekilde gerçekleşir.

Örtük olumsuzlukta tümcede herhangi bir olumsuzluk ifadesi bulunmaz, fakat tümcenin öğelerinden birinin taşıdığı olumsuz anlam sayesinde tümcenin anlamı olumsuz olur.

Sözde olumsuzlukta tümcede olumsuzluk ifadesi bulunduğu halde, tümcenin anlamı olumsuz değil, olumludur.

Tümcenin anlamının ne tam olarak olumsuz ne de tam olarak olumlu olduğu durumlarda bulanık olumsuzluktan söz edilir.

Çifte olumsuzluk, tümcede birden fazla olumsuzluk ifadesinin bulunduğu durumlar için kullanılan kavramdır. Bu durumlarda ikinci olumsuzluk ifadesi birinciyle birleştiğinde tümcenin anlamı artık olumsuz değil, olumlu olur.

Tümcenin tamamının değil, yalnızca bir bölümünün olumsuz olması durumunda ise kısmî olumsuzluk söz konusudur.

1.1. AÇIK OLUMSUZLUK

Jens Metz'in *Die Negation im Deutschen und sich daraus ergebende Schwierigkeiten für Deutschlernende mit spanischer Muttersprache* adlı çalışmasında

olumsuzluğu *morphologische Negation* ve *lexikalische Negation* olmak üzere ikiye ayırdığını belirtmiştik. Metz çalışmasında ayrıca tümcede olumsuzluk ifadesi bulunup bulunmamasına göre olumsuzluğu "implizite Negation" ve "explizite Negation" şeklinde ayırır. Tümcede herhangi bir olumsuzluk ifadesinin bulunmaması durumunda "implizit", bulunması durumunda ise "explizit" olumsuzluğun söz konusu olduğunu belirtir.²⁹ Biz de çalışmamızda "implizit" ve "explizit" ayrımından yola çıkarak, bir olumsuzluk ifadesinin kullanılmasıyla ortaya çıkan olumsuzluğu "açık olumsuzluk" şeklinde adlandıracağız. Örneğin "Sizinle gelmek istemiyorum." tümcesi ise yüklemde "-mA" olumsuzluk ekini barındırdığı için veya "Bu kitap benim değil." tümcesi "değil" koşacını barındırdığı için açık olumsuzluğa örnektir.

Çalışmamızın bu bölümünde geleneksel dil bilgisinde olumsuzluğun nasıl ifade edildiğine değineceğiz. Geleneksel dil bilgisine göre bir tümcenin olumlu olması genellikle yüklemde bildirilen yargının gerçekleştiği (örn.: geldi), bildirilen özelliğe sahip olduğu (örn.: güzel) veya söz konusu kavramın bulunduğu, mevcut olduğu (örn.: ekmek var) anlamlarına geliken, olumsuz olması genellikle yüklemde bildirilen yargının gerçekleşmediği (örn.: gelmedi), bildirilen özellikten yoksun olduğu (örn.: güzel değil) veya söz konusu kavramın bulunmadığı (örn.: ekmek yok) anlamlarına gelir.

Günay Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğünde* olumsuz tümceyi şu şekilde tanımlar:

Cümle ögeleri arasındaki ilişkinin gerçekte olmadığı veya olmayacağının, dil kullanımının değişik düzlemlerinde ve değişik araçlarla bildirilmesi, olumsuz cümledir. Yargının gerçekleşmediğini anlatan cümle, olumsuz cümledir. Bu cümlelerin yüklemi, bulunmama veya var olmama ile yapmama veya olmama bildirir.³⁰

Açık olumsuzluk morfolojik- ve leksikal olumsuzluk olmak üzere iki şekilde gerçekleşebilir. Morfolojik olumsuzluk olumsuzluğun eklerle ifade edilmesi durumudur. Leksikal olumsuzluk ise eklerle değil, sözcüklerle ifade edilen olumsuzluk türüdür.

²⁹ Jens Metz, *Die Negation im Deutschen und sich daraus ergebende Schwierigkeiten für Deutschlernende mit spanischer Muttersprache*, s.1. <http://www.abrapa.org.br/cd/pdfs/Metz-S4Jens.pdf> 24.07.2015.

³⁰ Günay Karaağaç, *Dil bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013, 604.

1.1.1. Almancada Açık Olumsuzluk

Bükünlü bir dil olması nedeniyle Almancada olumsuzluk genellikle eklerle değil, çeşitli sözcüklerle ifade edilir, fakat bunun yanısıra olumsuzluk ifade etmeye yarayan önekler ve sonekler de bulunmaktadır.

1.1.1.1. Morfolojik Olumsuzluk

Eklerle ifade edilen olumsuzluk morfolojik olumsuzluktur. Bu ekler önek veya sonek olabilir.

1.1.1.1.1. Önek ile Yapılan Olumsuzluk

Almancada şu öneklerle olumsuzluk ifade edilebilir:

- a: atypisch, agrammatisch
- an: anorganisch
- non: nonverbal
- nicht: nichtamtlich, Nichtbeachtung
- un: unmöglich, Unmöglichkeit

-un eki Almancada olumsuzluk ifade eden öneklerden en yaygın kullanılanıdır.

*Fakat bütün sıfatlar bu ekle kullanılamaz (*unkurz, *unlang, *unschlecht, *unbegeistert). Bunlar genellikle zıt anlamlı bir karşılığı bulunan sıfatlardır (kurz-lang, dick-dünn vb).³¹*

*Ob Siddhartha tausendmal dem Ich entflo, im Nichts verweilte, im Tier, im Stein verweilte, **unvermeidlich** war die Rückkehr, **unentrinnbar** die Stunde... (Hesse, s.17)*

*Wie blind, nervös, wie **unerzogen** sie sind (Grass, s. 10).*

*Die Ereignisse, welche im Übrigen den regelmäßigen Ablauf der Dienstzeit Thiels außer den beiden Unglücksfällen unterbrochen hatten, waren **unschwer** zu überblicken (Hauptmann, s. 8).*

*So **unheimlich** war es, wenn Blaubarts Frau nach dessen Abreise, trotz des Verbots in das verschlossene Zimmer eindringen will (Timm, s.11).*

*Er lauschte, hörte die Schritte, die Stimmen, der Mutter, des Vaters und war **unsichtbar** (Timm, s. 16).*

³¹ Helbig ve Buscha 465.

*Şu önekler de bazen olumsuz anlama sahip olabilirler:*³²

- de**: Dezentralisierung
- des**: desillusioniert, desorientiert, Desinteresse
- dis**: Disharmonie, disproportioniert
- ab**: abnorm, Abstinenz
- in**: inhuman, Inkompetenz
- il**: Illegalität, illegitim
- im**: immateriell, Immobilien
- ir**: Irrealität, irreparabel
- miss**: Misserfolg, misslingen, missgelaunt

1.1.1.1.2. Sonek ile Yapılan Olumsuzluk

Sayı öneklere oranla daha az olsa da bazı soneklerle de Almancada olumsuzluk ifade edilebilir. Bu ekler şu şekildedir:

- frei**: hitzfrei, alkoholfrei, nikotinfrei, akzentfrei
- leer**: menschenleer, wasserleer
- los**: gedankenlos, heimatlos, zahllos

*Der Wärter war verschwunden; die Nachforschungen, welche man noch in derselben Nacht anstellte, blieben **erfolglos**. (Hauptmann, s. 43).*

*Der Himmel ist **wolkenlos**, und nur über den Bodensenken und Bachläufen liegen dünne Dunstschwaden (Timm, s. 13).*

1.1.1.2. Leksikal Olumsuzluk

Olumsuzluğun belirli sözcük grupları veya sözcüklerle ifade edilmesine leksikal olumsuzluk denir. Almancada bu sözcük grupları veya sözcükler şu şekildedir:

1.1.1.2.1. Nicht

Almancada eylem tümceleri genellikle *nicht* sözcüğüyle olumsuzlaştırılır.

³² Karin Hall, Barbara Scheiner, *Übungsgrammatik DaF für Fortgeschrittene*, Verlag für Deutsch (2. Auflage), München 1997, 313.

*Er aber, Siddhartha schuf sich **nicht** Freude, er war sich nicht zur Lust. (Hesse s. 8)*

*Die Waschungen waren gut, aber sie waren Wasser, sie wuschen **nicht** Sünde ab, sie heilten **nicht** Geistesdurst, sie lösten **nicht** Herzensangst. (Hesse s. 9)*

*Siddhartha gab **nicht** Antwort (Hesse, s. 11).*

*Die Erwachsenen werden dich **nicht** begreifen, werden dich, wenn du für sie nicht mehr sichtbar wächst, zurückgeblieben nennen, werden dich und ihr Geld zu hundert Ärzten schleppen (Grass, s. 72)...*

*An sein Gesicht kann ich mich **nicht** erinnern, auch nicht an das, was er trug, wahrscheinlich Uniform, aber ganz deutlich ist diese Situation: Wie mich alle ansehen, wie ich das blonde Haar hinter dem Schrank entdeckte, und dann dieses Gefühl, ich werde hochgehoben (Timm, s. 9).*

Tümcedeki olumsuzluğu vurgulamak için *nicht* sözcüğü bazen tümcenin başında yer alabilir:

***Nicht** möchte ich diese Bitte zum zweiten Male aus deinem Munde hören (Hesse, s. 12).*

***Nicht** steht mir zu, über eines andern Leben zu urteilen (Hesse, s. 32)!*

***Nicht** interessanter, aber leichter zu beurteilen und darum aufschlußreicher sind die Gruppenfotos jener Zeit (Grass, s. 63).*

***Nicht** widerwillig, wie die erste Zeit trat er den Heimweg an, sondern mit leidenschaftlicher Hast, nachdem er vorher oft Stunden und Minuten bis zur Zeit der Ablösung gezählt hatte (Hauptmann, s. 6).*

1.1.1.2.2. Kein, keiner, keinerlei, keineswegs

Eylem tümceleri *nicht* ile olumsuzlaştırılırken, ad tümceleri Almancada genellikle *kein* sözcüğüyle olumsuzlaştırılır.

*Govinda wußte: dieser wird **kein** gemeiner Brahmane werden, **kein** fauler Opferbeamter, **kein** habgieriger Händler mit Zaubersprüchen, **kein** eitler, leere Redner, **kein** böser, hinterlistiger Priester, und auch **kein** gutes dummes schaf in der Herde der vielen (Hesse, s. 8).*

*Und von allen Weisen und Weisesten, die er kannte und deren Belehrung er genoß, von ihnen allen war **keiner**, der sie ganz erreicht hatte, die himmlische Welt, der ihn ganz gelöscht hatte, den ewigen Durst (Hesse, s. 11).*

***Keiner** der Arbeiter wagte ihn anzureden, obgleich sie ihn alle kannten (Hauptmann, s. 40).*

***Kein** Traum ist in dem Tagebuch erwähnt, **kein** Wunsch, **kein** Geheimnis (Timm, s. 30).*

Örneklerde de görüldüğü üzere belirsiz tanımlık *ein* Almancada genellikle "nicht" ile "değil", *kein* ile olumsuzlaştırılır, fakat *ein* sözcüğü tanımlık olarak değil de sayı sözcüğü olarak kullanıldığında ve vurgulanmak istendiğinde³³ "kein" sözcüğü yerine "nicht" sözcüğünün de kullanıldığı görülmektedir. *Ein* sözcüğü *nicht* ile olumsuzlaştırıldığında, pekiştirilmiş bir olumsuzluk söz konusudur.³⁴

*O Govinda, ich glaube, von allen Samanas, die es gibt, wird vielleicht **nicht einer**, **nicht einer** Nirvana erreichen (Hesse, s. 19).*

***Nicht einen** Augenblick habe ich an dir gezweifelt. Ich habe nicht einen Augenblick gezweifelt, daß du Buddha bist, daß du das Ziel erreicht hast ... (Hesse, s. 31)*

Bu son örnek Almanca ve İngilizcenin Türkçeden ayrılan bir yönünü göstermektedir. Türkçeye *Bir an bile senden şüphe duymadım* şeklinde çevrilebilecek bu tümce İngilizceye Almanca ile benzer biçimde *Not a single moment I doubted you* şeklinde çevrilebilir. Görüldüğü üzere Türkçede tümcenin olumsuzluğu yüklemde bulunan –mA ekiyle karşılanırken Almancada *einen Augenblick*, İngilizcede ise *a single moment* ifadelerine, yani yükleme değil tümlece bağlı olan *nicht* ve *not* sözcükleriyle ifade edilir.

1.1.1.2.3. Nie, niemals, nichts, nicht mehr, nirgendwo, nirgends, niemand

Nie, niemals, nichts, nicht mehr, nirgendwo, nirgends, niemand gibi sözcükler de Almancada açık olumsuzluk ifade ederler.

*Ach, und **niemand** zeigte diesen Weg, **niemand** wußte ihn, nicht der Vater, nicht die Lehrer und Weisen, nicht die heiligen Opfergesänge (Hesse, s. 9).*

*Oft schien sie nahe, die himmlische Welt, aber **niemals** hatte er sie ganz erreicht, **nie** den letzten Durst gelöscht (Hesse, s. 10).*

*Ich leide Durst, o Govinda, und auf diesem langen Samanawege ist mein Durst um **nichts** kleiner geworden (Hesse, s. 19).*

***Nie** hatte Siddhartha einen Menschen so verehrt, **nie** hatte er einen Menschen so geliebt wie diesen (Hesse, s. 27).*

*Alles in deiner Lehre ist vollkommen klar, ist bewiesen; als eine vollkommene, als eine **nie** und **nirgends** unterbrochene Kette zeigst du die Welt als eine ewige Kette, gefügt aus Ursachen und Wirkungen (Hesse, s. 30).*

³³ Hall ve Scheiner, 306.

³⁴ Wolfgang Eichler, Karl-Dieter Bunting, *Deutsche Grammatik- Form, Leistung und Gebrauch der Gegenwartssprache*, (4. Auflage), Beltz Athenäum Verlag, Weinheim 1996, 180.

*Man hat die Leiche meines Großvaters **nie** gefunden (Grass, s. 37).*

*Augenblicklich ist **niemand** da, der den Dienst versteht (Hauptmann, s. 34).*

*Sie war überhaupt eine andre geworden. **Nirgend** eine Spur des früheren Trotzes (Hauptmann, s. 42).*

*Das Tagbeuch erzählt **nichts** von Gefangenen (Timm, s. 36).*

1.1.1.2.4. Weder ... noch/ Nicht ... noch

Bu bağlaç Türkçedeki *ne... ne* bağlacı ile aynı anlamı taşımaktadır. *Olumsuz anlamı pekiştirmek için "weder" tümcenin başında kullanılabilir.*³⁵

*Schweigend stand Siddhartha im senkrechten Sonnebrand, glühend vor Schmerz, glühend vor Durst, und stand, bis er **nicht** Schmerz **noch** Durst mehr fühlte (Hesse, ss. 15-16).*

*Seine Feinde und Ungläubige aber sagten, dieser Gotamasei ein eitler Verführer, er bringe seine Tage in Wohlleben hin, verachte die Opfer, sei ohne Gelehrsamkeit und kenne **weder** Übung **noch** Kasteiung (Hesse, s. 21).*

*... sein stilles Gesicht war **weder** fröhlich **noch** traurig, es schien leise nach innen zu lächeln (Hesse, s. 26).*

***Weder** kam es zu politischen Händeln, deutsch-polnischen Messerstechereien, **noch** zur Mlieuattraktion einer handfesten, aus sozialen Mißständen geborenen Meuterei (Grass, s. 31).*

1.1.2. Türkçede Açık Olumsuzluk

Bükünlü bir dil olması nedeniyle olumsuzluğun genellikle sözcük veya sözcük gruplarıyla ifade edildiği Almancanın aksine Türkçede olumsuzluk genellikle soneklerle ifade edilir.

1.1.2.1 Morfolojik Olumsuzluk

Eklemeli bir dil olan Türkçede eklerin önemi çok büyüktür. Muharrem Ergin bu durumu şöyle açıklar:

Köklerden kelime gövdeleri yapmak ve kök ve gövdeleri işlek hâle getirmek, böylece köklerden dilde kullanılan bütün kelimeleri teşkil etmek vazifesi tabii, eklemeli dillerde ekler üzerine yüklenmiş bulunmaktadır. Gerçi çekimli dillerde de bir takım ekler vardır ve bazı gramer fonksiyonları ile bir kısım kelime yapımında

³⁵ Dora Schulz, Heinz Griesbach, *Grammatik der deutschen Sprache*, Max Hueber Verlag (8. Auflage), München 1992, 315.

bu ekler vazife görürler. Fakat bu dillerde umumiyetle kelime teşkilinde ve bilhassa gramer fonksiyonlarını karşılamak için kökün bünyesinde vuku bulan değişiklikler ve içten kırılmalar neticesinde ortaya çıkan değişik kelime şekillerinden, bazan da ek dışında kalan bir takım unsurlardan istifade edilir. Onun için eklerin eklemeli dillerde ehemmiyetli bir yeri vardır. Bu, eklemeli bir dil olan Türkçede de böyle olup Türk dilinin, temel taşları dediğimiz kökler üzerine kurulan bütün çatısı baştan başa eklerden örülmüş bulunmaktadır.³⁶

Eklerin büyük önem taşıdığı Türkçede olumsuzluk da çoğunlukla ekler yardımıyla ifade edilir. Bu ekler şu şekildedir:

1.1.2.1.1. Önek ile Yapılan Olumsuzluk

Türkçede "na-, a- bî-, gayr-" gibi bazı önekler tümce içinde yalnızca bir sıfat tamlamasında geçiyorsa ve yüklem konumunda değilse, tümcenin anlamını olumsuz kılmazlar. Bu durumda sözde olumsuzluk söz konusu olur; ancak yüklem konumunda bulunuyorlarsa tümcenin anlamını olumsuz kılarlar.

Bu nahoş olaylar bizi üzdü.

Yukarıdaki örnekte -na eki sıfat tamlamasında kullanılmıştır (*nahoş olaylar*) ve yüklem konumunda değildir. Bu nedenle tümcenin olumlu veya olumsuz olmasında herhangi bir etkisi yoktur. Bu tümcenin yüklemi (*üzdü*) olumlu olduğu için burada sözde olumsuzluk söz konusudur; fakat aşağıdaki tümcede yüklem görevini üstlendiği için tümceleri olumsuz kılmaktadır ve bu tümcelerde açık olumsuzluk görülmektedir:

*Aylin'in söyledikleri çok **nahoştu**. = Aylin'in söyledikleri hoş değildi.*

*Daha o zamanlar bazı akrabalarım bana anormal derlerdi. Bu sözler insanın yüzüne söylenmez. Gene de duyar insan. Anormal. Bu çocuk **anormal**. Bu çocuk normal değil. (Atay, s. 610)*

1.1.2.1.2. Sonek ile Yapılan Olumsuzluk

-mA olumsuz çatı eki:

Türkçede -mA olumsuz çatı eki eylemlerin sonuna gelerek eylem tümcelerini olumsuz yapmaya yarar. Türkçede en yaygın olarak kullanılan olumsuzluk ifadelerinden biri bu ektir.

³⁶ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 115.

*Hayattan çıkarı olmayanların, ölümden de çıkarı **olmayacaktır**. Ölüm bile onların adlarını duyurmaya **yetmeyecektir**.* (Atay, s. 201)

*Taşradan gelenler, şehirde doğmaktan başka meziyetleri olmayanlar tarafından **hor görülmecektir**.* (Atay, s. 241)

*Masalın nerede bittiğini, hayatın nerede başladığını **farkedemiyorum**.* (Atay, s. 370)

*Beni kötü yetiştirdiler. Annem de, babam da bana gerekli eğitimi **vermediler**. Yaşamak için demek istiyorum. Bana yaşamasını **öğretmediler**. Daha doğrusu, bana her şeyin öğrenilerek yaşanacağını öğretiler. Yaşanırken öğrenileceğini **öğretmediler**. Ben de kolayca razı oldum bana öğretilen bu yanlışlara. İnsan, kendi bulmuş doğru yolu. Ben **bulamazdım**.* (Atay, s. 611)

*Kafesi âdeta kucaklayan kediye ayırmayı bir türlü **başaramamışlardı**.* (Anar, 30)

*Yürekleri duranlar yaşama döndürülebildiklerinde „bitti”yi algılayabildiklerini **söyleyemiyorlarmış**.* (Bener, s. 13)

*Seni değişmiş **görmeyeceğim** hiç. Görmek de **istemiyorum**.* (Bener, s. 34)

*Masalımızı **yazamayacaksın** yaşadığıma inandıkça. İşin kötüsü, yok olduğuma da **inanamayacaksın!*** (Bener, s. 34)

*Kıyıda durup bu denize neden bunca insanın koştuğunu **kavrayamıyorlar**. Çoğu, ayağını bile **sokmamış** büyük suya (Uyar, s. 68).*

-mAz önad eylem eki:

Türkçede -mAz önad eylem eki bazen tek başına bazen de "olmak" ve "gelmek" eylemleriyle birlikte olumsuzluk ifade etmeye yarar.

*Son yıllarda gözleri artık **görmez oldu**.*

*Çok konuşuyorum kendimle bugünlerde. Ne yapayım? Başkalarının sohbetinden **hoşlanmaz oldum**.* (Atay, s. 290)

*Neden her istediğimi anlatamıyorum? Neden, aynı yaşantının içinde bulunan insanlarla hiçbir **ilişki kuramaz oldum?*** (Atay, s. 408)

*Selim, kafasında onyüzbin, hayatında sadece bir aşk yaşadı. Onun da dumanı doğru çıkmadı. Baca çarpık yapıldığı için, ortalığı bir kurum kapladı. Göz gözü **görmez oldu**.* (Atay, s. 456)

*Ama zavallı kanarya o kadar korkmuştu ki, o günden sonra **ötmez oldu**.* (Anar, s. 30)

*Evdeki gürültü **dayanılmazdı** ama duymayacaktı işte (Uyar, s. 17).*

*Ortada hiçbir şey yoktu. Yine de kahveye, berbere iç erinciyle **gidemez olmuştu*** (Uyar, s. 19).

*Karşısında dikilip durduğumu **görmezden geliyor**, çıkarılan kelepçelerin bileklerime oturmuş acısını ovuşturarak gideremiyorum, bacaklarımın beyincik tepkisini önlemeye çalışan aklımın hazıroldalığını korumalıyım.* (Bener, s. 31)

-sIz olumsuz önad eki:

-sIz eki genellikle adların sonuna gelir ve başka bir adın önünde kullanıldığında önad görevi yapar. Bu ek de önekler gibi tümce içinde yalnızca bir tamlamada geçiyorsa ve yüklem içinde yer almıyorsa, tümcenin anlamını olumsuz kılmaz ve sözde olumsuzluk ifade eder; ancak bir ek-eylem ekiyle veya yardımcı eylemle kullanılmışsa ve yüklem içinde yer alıyorsa tümcenin anlamını olumsuz kılar ve açık olumsuzluk ifade eder. Zeynep Korkmaz bu ekle ilgili olarak şu açıklamalarda bulunur:

Yabancı sözlere karşılıklar bulma ve terim yapma konusunda +sIz/ +sUz ekinden de yararlanılmıştır. Bu ek dilimizdeki Arapça *gayr-*, *bilâ*, *lâ*, Farsça *bî* ve *nâ* gibi "yokluk" ve "olumsuzluk" bildiren ön eklerin yerini tutmuştur: *gayriciddî* = *ciddiyetsiz*, *gayrimahdud* = *sınırsız*, *gayrimuntazam* = *düzensiz*; *bilâfasıla* = *aralıksız*, *bilâmüddet* = *süresiz*, *bilâmünakaşa* = *tartışmasız*, *bilâücret* = *ücretsiz*; *lâilaç* = *ilâçsız*, *lâkayd* = *ilgisiz*, *lâyemut* = *ölümsüz*, *bîbaht* = *bahtsız*, *talihsiz*, *bîkes* = *kimsesiz*, *bîlüzum* = *gereksiz*, *bîtaraf* = *tarafsız*; *nâçar* = *çaresiz*, *nâdan* = *anlayışsız*, *bilgisiz*, *nâchil* = *ehliyetsiz*, *nâciz* = *değersiz*, *önemsiz* vb.³⁷

Bu ekin olumsuzluk eki olmadığını ileri süren Kerime Üstünova ve Öznur Horoz ise bu ekin işlevi ile ilgili şunları belirtirler:

Türkçede olumsuzluk eki denince, akla eylemden eylem yapan {-mE} gelir. Bu eki alan eylem; hareketin, işin, oluşun yapılmadığını anlatır ve böyle eylemlere olumsuz eylemler denir. Bu eki almayan eylem, hareketin gerçekleştiğini anlatacağından olumludur. Adlarda böyle bir durum, söz konusu değildir. Onların olumlu ya da olumsuz biçimlerinden söz edilemez. Dolayısıyla adlar için bir olumluluk, olumsuzluk eki düşünülemez. Bu da {-sIz} ekinin olumsuzluk eki olmadığını, yalnızca geldiği sözcüklere genellikle yokluk anlamı kattığını gösterir. Eğer aksi olsaydı {-İİ} ekini alan her sözcüğün {-sIz} ekini; {-sIz} ekini alan her sözcüğün de {-İİ} ekini alması gerekirdi.³⁸

-sIz ekinin olumsuzluk eki olmadığını savunan Üstünova ve Horoz ayrıca bu durumla ilgili şu örnekleri verirler:

Allahsız, *amansız*, *dipsiz*, *dostsuz*, *ıssız*, *yurtsuz* gibi sözcüklerin {-İİ} ekini almış biçimleri olmadığı gibi; *acıklı*, *altılı*, *buralı*, *çukurlu*, *illetli*, *kareli*, *seçmeli* gibi sözcüklerin de {-sIz} ekini almış biçimleri yoktur. Diğer yandan {-İİ} ekini alan sözcükler, ekinden dolayı olumlu sayılırsa bu eki almayan binlerce ad soylu sözcüğe ne ad vermek gerekecek?³⁹

Aşağıdaki tümcelerde -sIz eki yüklem içinde yer aldığı için tümcelere yokluk anlamı katmakta ve açık olumsuzluk ifade etmektedir:

³⁷ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları (3. Baskı), Ankara 2009, ss. 64, 65.

³⁸ Kerime Üstünova-Öznur Horoz, “{-sIz}, {-İİ} Ekinin Olumsuzluğu mu?”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 2001, 1, 121.

³⁹ Üstünova ve Horoz, 121.

*Ben, sadece namuslu olmakla öğünen kişiyi adamdan saymıyorum; toplumu iyiye, güzele götürmek için kendi gibi namuslu insanlarla birlikte bir çaba harcamamışsa, çevresindeki uygunsuz gidişe başkaldırmamışsa, o kişi **namussuzdur** benim için (Atay, s. 97,98).*

*Kitap okumakla, manavın beni aldatmasına engel olamıyorum bir türlü. Manava inanmadığım halde beni aldatıyor namussuz. Ya inandığım dostlarımın beni aldatmasını önlemek: büsbütün **imkânsız** bu (Atay, s. 370).*

*Bu özetin içinde bazı sorular **açıklamasız** kaldı (Uyar, s. 41).*

1.1.2.2. Leksikal Olumsuzluk

Türkçede eklerin yanısıra belirli sözcük grupları veya sözcüklerle de olumsuzluk belirtilebilir. Bu sözcük grupları ve sözcükler şu şekilde sıralanabilir:

1.1.2.2.1. "Değil" Koşacı

Yüklemle özneyi bağlayan sözcüklere koşaç denir. Türkçede *-dır* eki ve *değil* sözcüğü birer koşaçtır. Değil koşacı *i-* ekeylemini olumsuz yapmaya yarar.

Ek-fiil, Eski Türkçede *er-* "olmak" yardımcı fiilinin *er-* > *ir-* > *i-* biçiminde eklenmesinden oluşan, isim soylu kelimelerin yüklem olarak kullanılmasını sağlayan ve birleşik fiil çekimlerinde de görev alan fiildir. Ek fiilin tek başına kök olarak bugün kesin ve belirli bir anlamı yoktur. Onun için *imek* şeklinde fiil ismi de kullanılmaz. Aynı şekilde başka hiçbir yapım eki almaz, hiçbir isim ve fiil gövdesi meydana getirmez. Sadece kök olarak belirli çekim şekilleri (*i-di*, *i-miş*, *i-se* gibi) içinde kullanım sahasına çıkar ve yanına geldiği isim veya fiil şekli ile birlikte açık bir anlam kazanır, belirli vazife üstlenir. Bu hâldeki anlam ve görevinden *-i* fiilinin *ol-* fiiline çok yakın bir anlamı olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰

*İnsanların dünyasına atılmayı nasıl göze aldım? Ben insan **değildim** ki. Yaşamadığım bir hayatın içine nasıl atıldım? (Atay, s. 607)*

*Ölmeden ölmek zormuş: öyle söylüyor şair. O kadar zor **değil**. Ölümü beklemek zor. Ölümü bekliyorum ve ölüm gelmek bilmiyor. (Atay, s.662)*

*Duyuyor musun Oğuz Atay! Çınar elli, kızdı mı kezzap gibi bakan, oysa iri çağla gözlü, kapılardan sığmaz, güzel adamım! O zamanlar, pek ayırdında **değildin** sanırım, "tutunamadığının". (Bener, s. 39)*

*Ölüler korkmayı unutmuşlardır, ama korkutmamak ellerinde **değil**. (Bener, s. 46)*

Değil sözcüğü *-i* ekeylemi dışında bazen de eylem tümcelerini olumsuzlaştırmak için kullanılabilir. Yani eylem tümcelerini olumsuzlaştırmaya yarayan *-mA* eki yerine bazen *değil* sözcüğü kullanılabilir.

⁴⁰ Hanifi Vural, Tuncay Böler, *Ses ve Şekil Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015, 231.

Olumsuzlaştırma işleminin {-mA} yerine *değil* işaretleyicisiyle yapılması, anlamsal fark yaratmak amacını güder. „Daha önce buralara gelmemişim.” cümlesi, uzun zaman önce gerçekleşmiş, unutulmaya yüz tutmuş, anımsanması zor bir hareketin bildirimini üstlenirken bir yandan da bu durum sonradan anımsandığı için zayıf olsa bile olasılığı düşündürür. „Daha önce buralara gelmiş değilim.” cümlesindeki anlama bunlara ek olarak reddetme, bu yolla kesinliği güçlendirme özelliği yüklenir.⁴¹

*Bana yaptıklarını **unutmuş değilim**.*

*Şimdi de durum **düzelmiş değil**: hiçbir şey düşünemiyorum.* (Atay, s. 612)

*Değil edatı ile yapılan bu tülü olumsuz kullanımlarda, -mA- eki ile yapılanlardan daha güçlü bir olumsuzluk anlamı vardır.*⁴²

*Nevâ, "Peki anne!" dedikten sonra kıkırdayarak koşup eve girmesine rağmen, kocakarı Dâvut'un bileğini hâlâ **bırakmış değildir**.* (Anar, s. 42)

*Gerçi ilçede bu tür olaylar **duyulmuş değil**.* (Bener, s. 146)

*Hürriyet, **ölümden kaçmak demek değildir**. Belki de yalnız ölüme giderken hür olabilir insan.* (Atay, s. 662)

1.1.2.2.2. "Yok" Sözcüğü

Türkçede "yok" sözcüğü de "değil" sözcüğü gibi ad tümcelerini olumsuzlaştırmaya yarar. Bazen "üzerine yok" gibi kalıplar içinde de yer alabilir.

*Ne yazık onlara ki kendilerine açılan saf bir kalbi zaaflarından istifade edilecek bir akılsız sayarlar. Onların, geleceği yaratan insanlar arasında yeri **yoktur**. Unutulacaklardır.* (Atay, s. 221)

*Kızımı bir memura verdim; kızımı bir subayla evlendirdim! Demek o zaman insanla evlenmek âdeti **yokmuş**.* (Atay, s. 295)

*Pederinin söylediğine göre kemençede **üzerine yokmuş**.* (Anar, s. 53)

*Benim sözlüğümde, o dediğiniz atasözüne yer **yok** Selman Bey!* (Bener, s. 199)

*Saçlarından ayaklarına kadar üstündeki her renk, kendi rengiydi; edinilmiş hiçbir şeyi **yoktu*** (Uyar, s. 64).

Yok sözcüğünün de *değil* sözcüğü gibi eylem tümcelerini olumsuzlaştırmaya yarayan farklı bir kullanımı daha vardır:

*Hiçbir şey **bildiğin yok**. = Hiçbir şey bilmiyorsun.*

*Sabırlı mıyım, pişkinliğe mi vuruyorum işi, **durduğum yok üstünde**.* (Bener, s. 15)

*Evine **gütmüşlüğü yoktur**.* (Bener, s. 48)

⁴¹ Üstünova, "Dilbilgisel Olumsuzlayıcılar", 1707, 1708.

⁴² Korkmaz, 574.

Besbelli, kimseyle konuşmak zorunda kalmamak için almıştı dergiyi, okuduğu yoktu (Uyar, s. 31).

1.1.2.2.3. "Ne... ne (de)" Bağlacı

"Ne... ne" bağlacı Almancada "weder... noch", İngilizcede ise "neither... nor" bağlaçlarına denk gelir. Zeynep Korkmaz bu bağlacın işleviyle ilgili şunları belirtir:

Görevdeş veya zıt anlamlı kelimelerin başına gelerek bunları arka arkaya sıralayan *ne... ne* bağlacı, aynı zamanda, sıraladığı öğelerden "hiçbiri" anlamını veren bir "red" bir "olumsuzluk" bildirme işlevi de yüklenmiştir.⁴³

Türkçede olumsuzluk ifadeleri genellikle yüklem öbeğinde bulunmaktadır. "Ne... ne" bağlacı ise olumlu yükleme sahip tümcelerde kullanılır. Yani bu bağlacın kullanıldığı tümcelerde olumsuzluk ifadesi yüklem öbeğinde değil, ad öbeğinde bulunur. Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli "ne... ne" bağlacının biçimsel açıdan olumlu olan tümceleri anlamsal açıdan olumsuz hâle getirdiğini ifade ederler.⁴⁴ Süer Eker ise bu ekle ilgili şu açıklamalarda bulunur:

Farsça kökenli *ne... ne* bağlacıyla ad ve eylem tümceleri olumsuzlaştırılabilir. Bu tür tümcelerde, tümcenin olumsuz olmasına karşılık, yüklem olumludur. *Ne kuşları ne yıldızları görebilirsiniz* tümcesi ile, *Ne kuşları ne yıldızları göremeyebilirsiniz* tümceleri arasında anlamca fark vardır. İlk tümce için kesin bir olumsuzluk söz konusu iken, ikinci tümcede olumsuzluğa karşın, olumlu bir olasılık da vardır.⁴⁵

Ne acele edeceğim, ne de gereksiz yere uzatacağım. Tam ölçüsünü bulacağım. (Atay, s. 613)

Fakat bu çitkırıldım efendi ne mehterânla sefere gidip babası gibi kös dövebilir ne de ekmeğini taştan çıkaran bir yiğidin gördüğü türden bir işi yapabilirdi. (Anar, s. 50, 51)

Ne akıl ne bellek susturulduğunu, sustuğunu bilmeden susacak. (Bener, s. 13)

Ne sana ne bana verilmiştir çünkü kurtuluş. (Bener, s. 79)

Ne karışık dondurma yiyebildik, ne kıra gidebildik bir daha. (Bener, s. 215)

1.1.3. İngilizcede Açık Olumsuzluk

Tıpkı Almanca gibi bükünlü bir dil olan İngilizcede de olumsuzluk eklerden çok sözcük grupları veya sözcüklerle ifade edilir.

⁴³ Korkmaz, 1111.

⁴⁴ Bkz.: Mustafa Özkan, Veysi Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, Akademik Kitaplar (7. Baskı), İstanbul 2015, 177.

⁴⁵ Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları (7. Baskı), Ankara 2011, 445, 446.

1.1.3.1. Morfolojik Olumsuzluk

Almanca ve Türkçede olduğu gibi İngilizcede de morfolojik olumsuzluk bazı önek ve sonekler yardımıyla gerçekleştirilir. Bu ekler şu şekilde sıralanabilir:

1.1.3.1.1 Önek ile Yapılan Olumsuzluk

-a, -dis, -il, -im, -in, -ir, -non ve -un gibi öneklerle İngilizcede açık olumsuzluk ifade edilir. Örneğin *apolitical, disagree, illogical, illegal, impossible, immortal, inorganic, irrational, irregular, nonfiction, unusual, unable* gibi sözcükler açık olumsuzluk ifade eden sözcüklerdir.

*Miss Ingram seemed very **displeased** because Mr Rochester was not there. (Brontë, s. 42)*

*Haverfords had dispatched Maycomb's leading blacksmith in a misunderstanding arising from the alleged wrongful detention of a mare, were **imprudent** enough to do it in the presence of three witnesses... (Lee., s. 10)*

*Bessie spoke kindly to me and this was **unusual**. (Brontë, s. 6)*

*I would have been more **uneasy**. (Brontë, s. 27)*

*It was **unfortunate** that I owned nothing. (Brontë, s. 60)*

*I was **unable** to move. (Brontë, s. 76)*

*Then he jumped, landed **unhurt**, and his sense of responsibility left him until confronted by the Radley Place. (Lee., s. 20)*

*Son, I have no doubt that you've been annoyed by your contemporaries about me lawing for niggers, as you say, but to do something like this to a sick old lady is **inexcusable** (Lee., s. 110).*

*The matter was **distasteful** to him, and he wished to avoid a discussion (Fitzgerald, s. 208).*

1.1.3.1.2. Sonek ile Yapılan Olumsuzluk

Yukarıda bahsedilen önekler dışında -less sonekiyle de İngilizcede açık olumsuzluk ifade edilir. Örneğin *sleepless, useless* gibi sözcükler açık olumsuzluk ifade eden sözcüklerdir.

*I spent a **sleepless** night. = I didn't sleep all night.*

1.1.3.2. Leksikal Olumsuzluk

İngilizcede leksikal olumsuzluk şu sözcük grupları veya sözcüklerle ifade edilmektedir:

1.1.3.2.1. Not

İngilizcede en yaygın kullanılan olumsuzluk ifadesi "not" sözcüğüdür. Bu sözcük hem ad tümceleirni hem de eylem tümcelerini olumsuzlaştırmaya yarar.

*People **won't** know that you're really strong. They will only see what you show them. (Brontë, s. 9)*

*Mr Rochester **did not** smile at all during the evening. (Brontë, s. 29)*

*I **don't** want to change anything, because I **don't** know how to deal with change. I'm used to the way I am. (Coelho, s. 55)*

*But Bessie's shouting was **not** important after my aunt's words. (Brontë, s. 9)*

*'Your fortune **isn't** clear to me at the moment', the old woman said. (Brontë, s. 46)*

*Scout Yonder's been readin' ever since she was born, and she **ain't** even started to school yet. (Lee., s. 13)*

*And I **don't** know whether you're mad or not – but that is most certainly your child (Fitzgerald, s. 188).*

*Mr. and Mrs Roger Button were **not** pleased, and Benjamin's grandfather was furiously insulted (Fitzgerald, s. 194).*

1.1.3.2.2. No, never, nothing, nowhere, no one, nobody, no longer, none,

İngilizcede "no, never, nothing, nowhere, no one, nobody, no longer, none" gibi sözcükler, Almancadaki "nie, niemals, nichts, nicht mehr, nirgendwo, nirgends, niemand" sözcükleri gibi açık olumsuzluk ifade eder. Bunlardan bazıları Türkçeye "hiç kimse, hiçbir yer, hiçbirisi" şeklinde çevrilir ve bunlar Türkçede olumsuzluk ifade eden unsurlar değil etkisiz unsurlardır.

*You have **no** money; you live with us because you have **no** other family. (Brontë, s. 2)*

*It was a kind of laugh, but there was **no** happiness in it. (Brontë, s. 24)*

*I had **never** fought with him before. (Brontë, s. 2)*

*But **nothing** stopped the sadness in my heart. (Brontë, s. 6)*

***No one** dares to go into the red room alone - not even Mrs Reed. (Brontë, s. 6)*

*I felt that it was **no longer** my home. (Brontë, s. 18)*

*I said that if he promised to change his life, he would **no longer** be sorry about the past. (Brontë, s. 31)*

*But **none** of them know the truth. (Brontë, s. 73)*

*I took **nothing** with me except a little Money and some food from the kitchen. (Brontë, s. 75)*

*I'm afraid that if my dream is realized, I'll have **no** reason to go on living. (Coelho, s. 52)*

*The closer he got to the realization of his dream the more difficult things became. It seemed as if what the old king had called "beginner's luck" were **no longer** functioning. (COELHO, s. 85)*

*There was **no** hurry, for there was **nowhere** to go, **nothing** to buy and no money to buy it with, **nothing** to see outside the boundaries of Maycomb County. (Lee., s. 11)*

***Nobody** in Maycomb had nerve enough to tell Mr. Radley that his boy was in with the wrong crowd. (Lee., s. 16)*

*I **never** looked forward more to anything in my life (Lee., s. 21).*

1.1.3.2.3. Neither ... nor / None ... nor / Not ... nor

İngilizcede "neither ... nor", "none ... nor" veya "not ... nor" bağlaçları Almancadaki "weder ... noch" veya Türkçedeki "ne ... ne (de)" bağlaçlarına denk gelir ve açık olumsuzluk ifade eder.

*They **neither** talked to me **nor** played with me. (Brontë, s. 7)*

*Her room was very warm and comfortable, but it was **neither** very big **nor** very grand. (Brontë, s. 21)*

*He was **neither** tall **nor** short and his face looked serious. (Brontë, s. 27)*

*He didn't forget his lunch, he didn't have any. He had **none** today **nor** would he have any tomorrow or the next day. (Lee., s. 26)*

*He did **not** make the mistake of announcing that he would never fifty again, **nor** did he mention the fact that his son had been graduated from the same institution ten years before (Fitzgerald, s. 207).*

1.2. ÖRTÜK OLUMSUZLUK

Tümcede bir olumsuzluk ifadesinin bulunması durumunda açık olumsuzluktan bahsedildiğine ve bu olumsuzluk ifadelerinin neler olduğuna değindik. Fakat bir tümcenin olumsuz anlama sahip olması için her zaman bir olumsuzluk ifadesinin

bulunması gerekmez. Herhangi bir olumsuzluk ifadesi bulunmasa da bazı tümcelerin anlamı olumsuz olabilir. Olumsuzluk ifade eden bir öge bulunmadığı halde, tümcenin anlamının olumsuz olduğu bu gibi durumlarda örtük olumsuzluktan söz edilir.

Jens Metz'in "implizit" ve "explizit" ayrımından yola çıkarak "explizite Negation" sözcüğünün Türkçe karşılığı olarak "açık olumsuzluk" adlandırmasını uygun gördüğümüz gibi, "implizite Negation" sözcüğünün Türkçe karşılığı olarak da "örtük olumsuzluk" ifadesini uygun görmekteyiz. Örtük olumsuzluk, olumsuzluk ifadesi kullanılmaksızın tümcenin derin yapısında ortaya çıkan olumsuzluk türüdür. Örneğin "Sigara içmeyi bıraktı." tümcesi herhangi bir olumsuzluk ifadesi barındırmadığı hâlde, tümcenin derin yapısında "Artık sigara içmiyor." anlamının yatması nedeniyle derin yapıda olumsuzdur. Herhangi bir olumsuzluk ifadesi barındırmadığı hâlde olumsuz bir anlama sahip olduğu için, bu tümce örtük olumsuzluğa örnektir.

"Sigara içmeyi bıraktı" örneğinde de görüldüğü üzere örtük olumsuzluk "bırakmak" sözcüğü gibi olumsuz anlam taşıyan bir sözcükle ifade edilebilir. Ertan Hirik olumsuz anlam taşıyan sözcüklerin diğer olumsuzluk ifadelerinden nasıl ayrıldığı konusunda şu açıklamalarda bulunur:

Sözlük düzeyinde olumsuz anlama sahip bir kelimenin anlamının tüm cümleyi etkilemesi beklenir. Olumsuz anlama sahip olan bu kelime, cümle içerisinde herhangi bir öge olabilir. Sözlüksel düzeyde olumsuz anlama sahip kelimeler, biçimbirimsel ve sözdizimsel düzeyde olumsuzluk taşıyan ifadelerden eylemin gerçekleşmemesi ya da başka bir eyleme denk gelmesi boyutunda değil, istenmeyen, korkulan, seilmeyen, beğenilmeyen bir durumun ortaya çıkmasını göstermesi bakımından ayrışmaktadır.⁴⁶

Çalışmamızın bu kısmında Almanca, Türkçe ve İngilizcede örtük olumsuzluğun nasıl gerçekleştiğine değineceğiz.

1.2.1. Almancada Örtük Olumsuzluk

Jens Metz örtük olumsuzluğun Almancada *leugnen* gibi olumsuz anlam taşıyan eylemlerle, *ohne dass* gibi bağlaçlarla, *aufßer* veya *ohne* gibi edatlarla ya da önek ile olumsuzlaştırılmayan zıt anlamlı bazı sözcüklerle (*hoch/ tief*) oluşturulabildiğini ifade

⁴⁶ Ertan Hirik, "Anlam Değiştirme Aracı Olarak Olumsuzluk Eki –mA", *Karadeniz Araştırmaları*, 44, 2015, 169, 170.

eder.⁴⁷ Biz bunlardan yalnızca olumsuz anlam taşıyan eylemler ve önek ile olumsuzlaştırılmayan zıt anlamlı bazı sözcüklerin örtük olumsuzluk, "ohne dass" bağlacı, "außer" veya "ohne" gibi edatların ise sözde olumsuzluk ifade ettiği görüşündeyiz. Çünkü olumsuzluk ifadesi barındırmadığı halde olumsuz anlam taşıyan yapılarda örtük olumsuzluktan söz edildiğine göre "leugnen" gibi olumsuz anlam taşıyan eylemler veya (hoch/ tief) gibi zıt anlamlı bazı sözcükler örtük olumsuzluğa örnek olabilirler; fakat "ohne" ve "außer" sözcükleri olumsuzluk belirttikleri için örtük olumsuzluğa değil, sözde olumsuzluğa örnek olabilirler.

Helbig ve Buscha da örtük olumsuzluk konusuna değinirler ve "Konjunktiv" yapısının Präteritum veya Plusquamperfekt zamanlarındaki kullanımını örtük olumsuzluk kapsamında ele alırlar.⁴⁸ Biz de koşul veya istek ifade eden bu kullanımın örtük olumsuzluk ifade ettiği görüşündeyiz. Bütün bunlar ve Almancada örtük olumsuzluk ifade eden diğer unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

1.2.1.1. Koşul ve İstek Tümceleri

Konjunktiv yapısının Präteritum ve Plusquamperfekt zamanlarındaki kullanımı Almancada koşul veya istek ifade etmeye yarar ve bu tür tümceler yüzey yapıda olumlu oldukları halde, derin yapıda gerçekleşmemiş bir durumu belirttikleri için olumsuz olmalarından dolayı örtük olumsuzluk ifade ederler.

*Wenn ich viel Geld **hätte**, **würde** ich ein neues Haus kaufen. = Ich habe nicht so viel Geld.*

*Vielleicht, o Govinda, **wäre** es ebenso gut, **wäre** es ebenso klug und ebenso heilsam gewesen, wenn ich den Nashornvogel oder den Schimpansen befragt **hätte** (Hesse, s. 19).*

***Wenn ich doch reich **wäre**!** = Ich bin nicht reich.*

*Er **hoffte** es auch fernerhin tun zu können (Hauptmann, s. 7).*

*... o Govinda, **hätte** ich schneller und einfacher lernen können. In jeder Kneipe eines Hurenviertels, mein Freund, unter den Fuhrleuten und Würfelspielern **hätte** ich es lernen können (Hesse, s. 17).*

⁴⁷ Bkz.: Jens Metz, *Die Negation im Deutschen und sich daraus ergebende Schwierigkeiten für Deutschlernende mit spanischer Muttersprache*, 1 - <http://www.abrapa.org.br/cd/pdfs/Metz-S4Jens.pdf> 24.07.2015

⁴⁸ Bkz: Helbig ve Buscha, 558.

Wie schön wäre es, jetzt berichten zu können, wie der halbertrunkene oder fast zermalmte Dückerhoff noch schwer atmend und eine Spur Tod im Auge bewahrend dem angeblichen Wranka ins Ohr geflüstert hätte: "Dank Koljaiczek, Dank!" (Grass, s. 32)...

1.2.1.2. Olumsuz Anlam Taşıyan Eylem, Ad, Önad veya Belirteçler

Olumsuz anlam taşıyan bazı sözcükler vardır. Bunlar olumlu bir yapıda kullanılsalar bile tümceye olumsuz bir anlam yüklerler. Yani bu sözcüklerin geçtiği tümceler yüzey yapıda olumlu olsa bile, derin yapıda olumsuz olurlar. Yüzey yapının olumsuz, derin yapının olumlu olduğu durumlarda örtük olumsuzluk söz konusu olduğu için çalışmamızda bu tür sözcükleri örtük olumsuzluk başlığı altında inceleyeceğiz.

Helbig ve Buscha Almancada bu tür eylemlere örnek olarak *abraten, verhindern, vermeiden, verbieten, warnen, untersagen*⁴⁹ eylemlerini verirler. Hall ve Scheiner ise bunlara ek olarak şu eylemlerin de olumsuz anlam taşıdığını ifade ederler: *abhalten, ablehnen, absehen, abstreiten, ausbleiben, bestreiten, bewahren, bezweifeln, entkräften, hindern, sich hüten, leugnen, negieren, sich sparen, unterlassen, verneinen, versäumen, verweigern, verzichten, sich weigern, zurückhalten, zurückweisen, zweifeln*.⁵⁰

Du fehlst mir. = Du bist nicht bei mir.

*So willst du dein Vorhaben **aufgeben** (Hesse, s. 14.)?*

*Diese und andere Wege lernte er gehen, tausendmal **verließ** er sein Ich, stundenlang und tagelang verharrte er im Nicht-Ich (Hesse, s. 17).*

***Abgesagt** hast du Heimat und Eltern, **abgesagt** Herkunft und Eigentum, **abgesagt** deinem eigenen Willen, **abgesagt** der Freundschaft (Hesse, s. 29).*

*Krank war ja die Welt, **schwer** zu ertragen war das Leben (Hesse, s. 21).*

*Es ist schwer, es ist sehr **schwer**, einen alten Samana zu bezaubern (Hesse, s. 24).*

*"**Fern** ist ein solcher Gedanke von mir", rief Siddhartha (Hesse, s. 32).*

***Mühe** hatte meine Großmutter, das Mittagessen rechtzeitig und warm auf den Tisch zu bekommen (Grass, s. 27).*

*Mit Hilfe von allerhand Vorwänden war es ihm in der Tat bisher gelungen, seine Frau davon **abzuhalten**, ihn dahin zu begleiten (Hauptmann, s. 7).*

*Das eine Mal, als er noch auf Besuch kam, hatte sie **versäumt**, ihn zu fragen (Timm, s. 16).*

⁴⁹ Helbig ve Buscha, 466.

⁵⁰ Hall ve Scheiner, 314.

*Ich wüßte gern, wann und wie, und muß **mich davor hüten**, aus der Beschreibung des Erinnerungsvorgangs in wunschelenkte Mutmaßungen zu kommen (Timm, s. 79).*

*Es ist **schwer** verständlich und nicht nachvollziehbar, wie Teilnahme und Mitgefühl im Angesicht des Leids ausgeblendet wurden, wie es zu dieser Trennung von human zu Hause und human hier, in Rußland, kommt (Timm, s. 93).*

1.2.1.3. Retorik Sorular

Retorik sorular olumlu biçimde kullanıldığında olumsuz, olumsuz biçimde kullanıldığında ise olumlu anlama sahiptir. Bu nedenle olumlu bir tümcede kullanıldıklarında yüzey yapı olumlu, derin yapı ise olumsuz olur ve örtük olumsuzluk ifade ederler.

... aber war es wertvoll, dies alles zu wissen, wenn man das Eine und Einzige nicht wußte, das Wichtigste, das allein Wichtige (Hesse, s. 9)?

Sehr gut ist das Erhabenen Lehre, wie sollte ich einen Fehler an ihr finden (Hesse, s. 29)?

... aber welcher Erwachsene hatte zu meiner Zeit den Blick und das Ohr für den anhaltend dreijährigen Blechtrommel Oskar (Grass, s. 71)?

1.2.1.4. Edat veya Bağlaçlar

Almancada yüzey yapıda olumlu kullanıldığı halde derin yapıda olumsuz bir anlama sahip olan bazı bağlaçlarla örtük olumsuzluk ifade edilebilir. "Zu ... als dass", "zu + Adjektiv + zu + Infinitiv", "als ob" bunlardan bazılarıdır. "Als ob" yerine "als", "als wenn" ya da "wie wenn" de kullanılabilir.⁵¹

*Die Fahrt war **zu** interessant, **als dass** sich jemand gelangweilt hätte. (Niemand langweilte sich).⁵²*

*Es kam ihm vor, **als** habe er etwas ihm Wertes zu verteidigen, **als** versuchte jemand, sein Heiligstes anzutasten ... (Hauptmann, s. 21)*

*Es war ihm gewesen, **als** würde Tobias von jemand gemisshandelt, und zwar auf eine so entsetzliche Weise, dass ihm noch jetzt bei dem Gedanken daran das Herz stillestand (Hauptmann, s. 24).*

*Es war, **als** fiel ein Blutregen vom Himme l(Hauptmann, s. 24).*

⁵¹ Bkz.: Schulz ve Griesbach, 282; Hilke Dreyer, Richard Schmitt, *Lehr- und Übungsbuch der deutschen Grammatik*, Max Hueber Verlag (7. Auflage), München 2008, 266.

⁵² Hall ve Scheiner, 304.

*Es schien, **als ob** etwas an ihm vorüberwandle, denn er wandte sich und bewegte sich, wie um es zu verfolgen, nach der anderen Richtung (Hauptmann, s. 36).*

*Sie erzählte es so, **als** wäre das, was dann danach kam, vermedibar gewesen (TİMM, s. 13).*

*Längst ist es **zu spät**, um noch zur Musterungsstelle **zu kommen** (Timm, s. 14).*

"zu + Adjektiv + zu + Infinitiv" kalıbına Türkçede "-mAyAcAk kadar çok" kalıbı denk gelir; fakat içinde olumsuzluk belirten ek bulunduğu için bu kalıp Türkçede örtük olumsuzluk değil, sözde olumsuzluk belirtir.

1.2.1.5. Tercih Belirten İfadeler

Almancada *lieber ... als, anstatt dass..., anstatt ... zu* kalıplarıyla bir şeyi başka bir şeye tercih etme ifade edilir. Bu kalıpta *als* sözcüğünden sonra kullanılan ifade olumsuz anlam taşır.

*Und willst **lieber** sterben, **als** deinem Vater gehorchen? (Hesse, s. 14)*

1.2.1.6. İletişimsel Olumsuzluk

Konuşma dilinde bazen sentaktik açıdan olumlu, semantik açıdan olumsuz tümceler kurulabilir. Zuzana Horňáková bu durumu iletişimsel olumsuzluk (kommunikative Negation) şeklinde adlandırır ve şu örneği verir:

Ich verstehe nur Bahnhof. = Ich verstehe gar nichts.⁵³

Yüzey yapıda olumlu görünse de derin yapıda olumsuz bir anlama sahip olan bu tür olumsuzluğa genellikle deyimleşmiş bazı kalıplarda rastlanmaktadır. *Metzler Lexikon Sprache* adlı sözlükte bu durum için şu örnekler verilmiştir:

Das geht dich einen feuchten Kehrrecht an.

Das interessiert sie einen Dreck⁵⁴

1.2.1.7. Bağlamdan Anlaşılan Olumsuzluk

Bazen tümcede herhangi bir olumsuzluk ifadesi bulunmadığı halde söz konusu yazılı veya sözlü metnin bağlamından olumsuz bir anlamın çıkarıldığı durumlar olabilir.

⁵³ Zuzana Horňáková, *Negation im Deutschen und im Tschechischen*, Bachelorarbeit, Betreuerin: Prof. PhDr. Věra Höppnerová, DrSc, Pilsen, 2013, 13.

⁵⁴ Metzler Lexikon Sprache (4. Auflage), Helmut Glück (Hrsg.), Stuttgart 2010, 453.

+ *Kommst du mit?*

- *Ich muss mich um die Kinder kümmern. = Ich komme nicht mit.*

Yukarıdaki örnekte herhangi bir olumsuzluk ifadesi bulunmamasına rağmen "Sen de gelecek misin?" şeklindeki soru "Çocuklarımla ilgilenmek zorundayım" diye yanıtlandığı için yüzey yapıda olumlu olan bu tümcenin derin yapısında "Gelmeyeceğim" şeklinde olumsuz bir tümce bulunmaktadır.

Mehrmals habe ich den Versuch gemacht, über den Bruder zu schreiben. Aber es blieb jedesmal bei dem Versuch (TİMM, s. 10).

1.2.1.8. Tarz Eylemler

Almancada "können, wollen, möchten, sollen, müssen" gibi eylemler Modalverb (tarz eylem) olarak ifade edilirler. Bu eylemler Konjunktiv yapısıyla kullanıldığında yüzey yapıda olumlu görünseler de derin yapıda olumsuz olmaları nedeniyle örtük olumsuzluk ifade ederler.

Es hätte alles anders kommen können, sagte sie (Timm, s. 54).

1.2.2. Türkçede Örtük Olumsuzluk

Türkçede örtük olumsuzluk önceki bölümde sıralamış olduğumuz Almancada örtük olumsuzluk ifade eden unsurların Türkçe karşılıklarıyla ve buna ek olarak bazı ekler ve dil bilgisel zaman belirten eklerin farklı işlevde kullanılmasıyla ifade edilir:

1.2.2.1. Koşul ve İstek Tümceleri

Türkçede koşul kipiyle bazen olması istenen bir eylemin olmadığı veya olmaması istenen bir eylemin olduğu anlatılabilir. Daha çok "hayal" veya "gerçekleşmemiş beklenti" anlamları vardır. Bu durumlarda bu ek "değilleme" işlevi görür ve tümceye eylem olumsuzsa olumlu, olumluysa olumsuz anlam katar.

*Dokunduğun her şeye kendini koydun, içini verdin. Acımadan her şeyi Selimlikle doldurdun. Bana gözlerini **braksaydın** hiç olmazsa giderken. Şimdi, iki kişinin konuştuğu katı kelimelerde kalıyor Selimlik.* (Atay, s. 363, 364)

*Ah canım kardeşim! Şimdi yanımda **olsaydın** da sana yaşadığın hiçbir olaydan, hiçbir gizli duygudan utanmaman gerektiğini, içinde Selimlik olduğu için her şeyden gurur duyabileceğini **söyleseydim**.* (Atay, s. 416)

*Ne olurdu sen insan **olsaydın** Olric, ya da Selim **ölmeseydi**.* (Atay, s. 628)

Ah, ben az gelişmiş bir ülkede **doğmamış olsaydım**, bu yakıcı öfkemle yalnız kendimi **bitirmemiş olsaydım**, gösterirdim size! (Atay, s. 658)

Öyle bir kapı olmalı ki çalınca, insana hiçbir şey sormadan **açsalar**: kapının ortasındaki küçük pencereden bakıp da kim o **demeseler**. Sonra hemen içeri **alsalar** beni. Ben anlatmak istesem bile, hemen **sustursalar**: biz her şeyi biliyoruz. (Atay, s. 667)

Küçümseyici gülümsemelerinin beni gece yarısı uykumdan uyandırdığını, sabaha kadar yatakta kıvrandırdığını **bilseler**. (Atay, s. 691)

Bu zındık o yürek parçalayıcı nağmeyi **çalmasaydı**, merhum şimdi evvelallah **yaşıyor olacaktı!** (Anar, s. 56)

Bari nazik, herkesin sandığı gibi efendi bir adam **olsaydın**, ne gezer, gösterişmiş, şairlik mairlik de rafa kalktı, kaba, serseri, küfürbaz, kafadan kontak biri olup çıktın başıma. (Bener, s. 17)

Tüm cayabileceklerimi ellerine tutuşturmaya **kalkışsaydım**, nasıl küçülürdüm biliyorum. (Bener, s. 34)

Arama izni ceplerinde **olsa** çoktan dalmışlardı içeri, tiftiğini atmaya başlamışlardı ellerine ne geçerse. (Bener, s. 51)

Ah, **fırlatılsaydım** keşke heliümle dolu balonumla sonsuzluğa –delinmeden, dondurulsaydı saydam katılığında daha bozulmamış umudum. (Bener, s. 119)

Ortaokulu **bitirebilseydi** hiç değilse, adam **olsaydı** şöyle (Uyar, s. 30).

1.2.2.2. Olumsuz Anlam Taşıyan Eylem, Ad, Önad veya Belirteçler

Türkçede reddetmek, bırakmak, vazgeçmek, kaçırmak, eksik kalmak, sakınmak gibi olumsuz anlam taşıyan eylemlerle ve yine olumsuz anlam taşıyan bazı ad, önad veya belirteçlerle örtük olumsuzluk gerçekleştirilir.

Arkadaşıyla sinemaya gitmeyi **reddetti**. = Arkadaşıyla sinemaya gitmedi.

Bu saçma dizileri izlemeyi **bıraktı** artık.

İnsanlar gibi eşya da halden anlayacak: insana karşı kör ve anlamsız direnmeden **vazgeçecek**. (Atay, s. 288) = Direnmeyecek.

Gülümseyişi **kaybolmuştu**. **Kaçırdım**: yüzünün nasıl değiştiğini **kaçırdım**. (Atay, s. 355)

'Beni bulamayacaklar. Ne kadar uğraşsalar çözemeyecekler sırrımı,' derdi. "Sonunda pişman olacaklar. İnsan müzesinde bir manken **eksik kalacak** (Atay, s. 386).

Sevmek zor geliyor. Alışmamışım: yoruluyorum. Her an sevdiğimi düşünemiyorum. Bazan **atlıyorum**. Boşluklar oluyor. Bunları boş sözlerle doldurmaya çalışıyorum. Oysa ben her an sana bakmak, bir sözünü **kaçırmamak**; bir kıpırdanışını, yüzünün her an değişen bütün gölgelerini izlemek, her an yeni sözler bulup söylemek istiyorum (Atay, s. 453).

*Bir silgi gibi **tükendim** ben. Başkalarının yaptıklarını silmeye çalıştım: mürekkeple yazmışlar oysa. Ben, kurşun kalem silgisiydim. **Azaldığım**la kaldım (Atay, s. 598).*

*Bir yandan da benim için üzülmeye, kendimi rahatça düşünmeme **engel oluyor** (Atay, s. 607).*

*Selim'in ölümüyle hissedilen boşluk gün geçtikçe büyümektedir. Dünya, yaşanılır bir yer olmaktan **çıkıştır**... (Atay, s. 721)*

*Eşya çoğaldıkça ev olmaktan **çıktı** ev (Uyar, s. 16).*

*Ağzı sulanan Musa, bir iki yutkunduktan sonra hayvanı kesmekten **vazgeçti**. Tavuğa da bir isim koymayı **ihmâl etmemiştir**: Zümrüdüankâ (Anar, s. 27)!*

*Çünkü bu efendi en başta, kahvehanesine gelen müşterilerini memnun edememekten **sakınırdı** (Anar, s. 28).*

*İşte bu Kıptîyi dinledikten sonra Dâvut'a bir hâl oldu. Amcasının kahvehanesinden **elini eteğini çekti** (Anar, s. 31).*

*Hayatta başarı kazanan bütün insanların, okul yılları **başarısız** geçmişti. Çalışkan olmak, ilerisi için kötü bir işaretti (Atay, s. 434).*

*Siliniyorum. Mürekkebim **az** geliyor. Çok hafifledim. Artık ancak ölünce ağırlaşılabirim (Atay, s. 634).*

*İçimi bir pişmanlığın sardığını hissettim: bu adamı **yanlış** anlamıştık (Atay, s. 690).*

*Önemli olan bu değil. Bilincin bilinçsizliğe dönüştüğünü saptayamamak. Olumlu tek işlevden **yoksunluk** (Bener, s. 13).*

*Nicedir alıştığı, o yüzden de bir an önce gelip gitmesini beklediği karabasanlardan nasıl **uzak** bir geceydi (Uyar, s. 45)!*

1.2.2.3. Retorik Unsurlar

Türkçede yüzey yapıda olumlu görünse de derin yapıda olumsuzluk ifade eden bazı retorik unsurlarla örtük olumsuzluk ifade edilebilir:

*Çok gördüm, köy, büyükçe köy, kasaba, ama yaşadım mı insanlarıyla iç içe? Yaşamak **ne söz**, teğet bile geçemedim yanlarından (Bener, s. 94).*

*İyi iş, ev kadını, ana olabilseydim hiç değilse, **ne gezer** (Bener, s. 159).*

*Her ay maaş **ne gezer** (Bener, s. 201).*

*Bir beş kilocuk verebilsem. Ama **nerdee** (Uyar, s. 21)?*

Retorik unsurlar sıklıkla soru tümcelerinde kullanılır. Bunlar yanıt almak için sorulmayan sorulardır ve bu tür sorulara retorik soru denir. Tümcedeki retorik soru, yani -mI eki veya "ne", "nasıl", "nerede" gibi soru sözcükleri bu tümcelerde tümceye olumsuz anlam katar.

*Bu sayfalarda yaşadığını görüp, öldüğüne **nasıl** katlanabileceğim?* (Atay, s. 53)

*Hayatlarıyla yanlış olanların ölümleriyle doğru olmalarına imkân var **mıdır**?* (Atay, s. 202)

*Ne gördün bütün kapıların birer birer kapandığı bu dünyada? **Hangi** kusurunu düzeltmene fırsat verdiler? Son durağa gelmeden yolculuğun bitmek üzere olduğunu haber verdiler **mi** sana? Birdenbire, "Buraya kadar!" dediler. Oysa, bilseydin nasıl dikkatle bakardın istasyonlara; pencereden görünen hiçbir ağacı, hiçbir gökyüzü parçasını kaçırmazdın. Bütün sulara gölgeni seyrederdin.* (Atay, s. 321)

*Mutluyum, nasıl isterdim bunu bilmeni. Bildiğini bilmek umudu, artırmıyor **mu** sanıyorsun acımı.* (Bener, s. 34)

*Ayak tırnaklarımızdan başka yitirilecek **neyimiz kaldı**, değil mi ama!* (Bener, s. 96)

*Çocukluk anıları **unutulur mu** hiç? dedi Enver, gözlerini yine tabağından ayırmadan* (Uyar, s. 24).

Gelmem mi** kızım? **Gelmem mi** yavrum? Sen bei çağırırsın da **gelmem mi (Uyar, s. 58)?

Bazen herhangi bir soru ifadesi kullanmadan da retorik soru tümcesi kurulabilir. Bu gibi eksilteli soru tümceleri de retorik oldukları zaman olumsuz anlam taşırlar.

*Hiç olmazsa düşünmeyi öğretseydi bana ölmeden önce. Bu kadar gizlenmeseydi. Gizlendiğini sanmıyorum, efendimiz. Biliyorum, çok şey öğrendim Olric: **fakat ölümü**? Onu gizliyor. Siz yaşayacaksınız, efendimiz. Ölümü bilerek yaşamak istiyorum Olric. Yaşamının anlamını bilmek için, ölümün anlamının karanlıkta kalmasını istemiyorum.* (Atay, s. 348,349)

1.2.2.4. Edat veya Bağlaçlar

Türkçede "sanki", "güya", "sözde" gibi bazı edatlar ve –mİş ekinin ardından kullanılan "gibi" edatı inanmama, dalga geçme, hafife alma gibi işlevlere sahip olabilir. Bu gibi durumlarda tümceye eylem olumluysa olumsuz, olumsuzsa olumlu anlam katarlar, yani değilleme işlevi görürler. Başka bir deyişle yüzey yapı olumsuzsa, derin yapı olumlu olur. Derin yapı olumsuzsa, yüzey yapı olumlu olur.

*Onu, hayatın kötü yanlarından korumalarına dayanamıyordu: saçlarını uzatırsa, hemen baştan mı çıkacaktı **sanki**?* (Atay, s. 704)

*Ne var ki Dâvut ona, "Bozacaksan boz dede! "Umurumdaydı **sanki**!" dedi.* (Anar, s. 21,22)

***Sanki** geçmiş zaman akala maviliğinin, aristokrat boyunlu bakara güllerinin ayırındayım da!* (Bener, s. 98)

*Zavallı hayatında mal, para değeri bilmiş de **sanki**. (Bener, s. 200)*

*Beni beklemiş **güya**. = (Beni beklememiş).*

***Sözde** bugün sınavı varmış. = (Bugün sınavı yokmuş).*

1.2.2.5. Tercih Belirten İfadeler

Almancadaki *lieber ... als, anstatt dass..., anstatt ... zu* kalıpları gibi Türkçede de "yerine" sözcüğü veya eylemlerin sonuna gelen "-AcAğInA" eki tercih belirtmek için kullanılır ve yüzey yapıda olumlu görünse de derin yapıda olumsuz olduğu için örtük olumsuzluk ifade eder.

*Oyuncak tank, uçak, füze, drifnot, otomatik tüfek, denizaltı koleksiyonu, gökdelen, cami, kilise, otel, villa maketleri yapıyor, **ders çalışacağına**. (Bener, s. 206)*

1.2.2.6. İletişimsel Olumsuzluk

Almancada olduğu gibi Türkçede de bazen konuşma dilinde sentaktik açıdan olumlu, semantik açıdan olumsuz tümceler kurulabilir. Bu durumlarda örtük olumsuzluk söz konusudur. Deyimleşmiş kalıplar bu duruma örnektir.

Çıkmaz ayın son cumasında gelir. = Gelmez.

1.2.2.7. Bağlamdan Anlaşılan Olumsuzluk

Bazen tümcede herhangi bir olumsuzluk ifadesi bulunmasa da bağlamdan olumsuz bir anlam çıkarılabilir. Olumsuzluk ifadesi bulunmadığı için bu gibi durumlar örtük olumsuzluğa örnektir.

Bekle, gelirim!⁵⁵

Gelirim, dedi. Beklesin dangalak. (Bener, s. 85)

Pek de umursarsın ya, böyle sulugöz lakırdıları. (Bener, s. 197)

Avuç içi kadar yerde kırıştıracak da duyulmayacak! (Bener, s. 215)

O kadarla kalsa iyi. Patavatsız müdüre de ilettili durumu (Bener, s. 132).

⁵⁵ Karaağaç, *Dil bilimi Terimleri Sözlüğü*, 604.

1.2.2.8. Tarz Eylemler

Türkçede tarz eylemler geçmiş zamanda kullanıldığında, tümcedeki eylem olumlu ise, gerçekleşmesi gereken bir eylem veya durumun gerçekleşmediği anlatılır. Tümcedeki eylem olumsuz ise gerçekleşmemesi gereken bir eylem veya durumun gerçekleştiği anlatılır.

*Bunu sana **söylemeliydim**. = Bunu sana söylemedim.*

*Yatarken aspirin **almalıydım**... (Atay, s. 290) = Yatarken aspirin almadım.*

*Sen bir saksı çiçeğisin Turgut Özben. Yapraklarını birbirine sürterek varlığını duyamazsın. Bir ormanda **olmalıydın**. Ölünceye kadar yerinden kımıldamayacağını bilen bir ağacın rahatlığını **duymalıydın**. (Atay, s. 408)*

*Beni iyi korumaları gerekirdi. Derimin ince olduğunu, güneşe dayanamayacağını **bilmeliydiler**. (Atay, s. 454)*

1.2.2.9. Dil Bilgisel Zaman Belirten Eklerin Farklı İşlevde Kullanılması

Geniş zaman kipinin hikâyesini belirten -ArdI ekinin dil bilgisel zaman belirtmek dışında bir diğer işlevi bir hayali veya gerçekleşmemiş bir durumu belirtmektir. Bu kullanımda -ArdI eki tümceye, söz konusu eylem olumlu ise olumsuz, olumsuz ise olumlu anlam katar.

*"Şu anda sana güzel bir söz söyleyebilmek için, on bin kitap **okumuş olmayı isterdim**," dedi: "Gene de az gelişmiş bir cümle söylemeden içim rahat etmeyecek: seni tanıdığıma çok sevindim kendi çapımda." (Atay, s. 113)*

*Hep böyle **gülebilirdik** Selim. Hayat bir oyun değil miydi bizim için? (Atay, s. 314)*

Geniş zaman kipinin hikâyesini belirten -ArdI eki gibi gelecek zaman kipinin hikâyesini belirtmeye yarayan -AcAktI ekinin de birincil görevi dil bilgisel zaman belirtmektir; ancak bu işlevi dışında, 1. tekil ve 1. çoğul şahısla kullanıldığında hayal kırıklığı, pişmanlık, diğer şahıslarla kullanıldığında ise azarlama gibi bir işleve de sahiptir. Bu durumlarda gerçekleşmemiş bir durum söz konusu olduğundan, tümce olumlu gibi görünse de anlam açısından olumsuzdur.

*"Ne yapıyorsun?" dedi. "Düşünüyorum," dedim. "Düşünmekte geç kaldın," dedi. "Daha önce **düşünecektin**." Atay, s. 318)*

*Oysa, yaşamış olduğum bir çok yanlışlığı **düzeltebilecektim**. Bütün ayak izlerimin üzerinden bir daha **gidecektim**. Yalnız bir kere yaşıyormuş. (Atay, s. 614)*

Türkçede, yan tümcesi bir koşul tümcesi olan tümcelerde *-ArdI* / *-AcAktI* / *-mİştI* / *-mAllydI* ekleri yardımıyla gerçekleşmemiş bir durum anlatılır. Yani bu burada asıl işlevleri olan dil bilgisel zaman belirtmekten farklı bir işleve sahiptirler. Bu gibi durumlarda tümcenin yüklemi dil bilgisel olarak olumlu ise anlamı olumsuz, yüklem olumsuz ise anlam olumludur.

Tatilde olsaydım, denize girerdim. = *Tatilde değilim, denize girmiyorum.*

Tıp fakültesini kazanabilseydi, doktor olacaktı. = *Tıp fakültesini kazanamadı, doktor olamadı.*

Ben orada olsaydım, bu işi halletmiştim. = *Ben orada değildim. Bu işi halledemedim.*

1.2.2.10. Bazı Ekler

Türkçede *-Ayazmak* ve *-mİşçAsInA* gibi bazı eklerle de örtük olumsuzluk ifade edilebilir.

1.2.2.10.1. *-Ayazmak*

Türkçede *-Ayazmak* eki ile söz konusu eyleme yaklaşılmakta olduğu, fakat eylemin gerçekleşmediği ifade edilir. Yani tümcedeki eylem olumlu kullanılsa bile derin yapıda anlam olumsuzdur.

Parmağımı uçurayazdım geçen Pazar. (Bener, s. 11) = *Uçurmadım.*

1.2.2.10.2. *-mİşçAsInA*

Türkçede *-mİşçAsInA* eki anlam olarak Almancadaki *als ob* / *als wenn* bağlaçlarına denk gelmektedir ve burada da tümcenin yüzey yapısı olumlu olsa da derin yapısı olumsuzdur.

Boynumu kısıyorum üşümüşçesine (Bener, s. 64).

Daha mı seyrelmiş saçları? Şakaklarında güzel ağarma, sözleşmişçesine yazışmamıştık (Bener, s. 127).

Gerçekten altmış yaşlarındaydı. Ama çok uzun süre bu yaşta kalacakmışçasına rahat, canlı, alışkındı yaşına (Uyar, s. 64).

Yalnız ben patlıcanlara limon sürmeyi unuttum karışıklığa geldi İzzet Bey, dedi Meliha Hanım bağışlanmaz bir suç işlemişçesine (Uyar, s. 66).

1.2.3. İngilizcede Örtük Olumsuzluk

İngilizcede örtük olumsuzluk koşul tümcelerinde (conditional sentences), istek tümcelerinde, *refuse*, *deny* gibi olumsuz anlam taşıyan fiillerin yüklem görevini üstlendikleri tümcelerde, olumsuz anlam taşıyan sıfat veya zarfların yer aldığı tümcelerde, *too* + *adjective* (sıfat) + *to* kalıbıyla oluşturulan tümcelerde, *almost* sözcüğünün yüklemi nitelediği tümcelerde ve olumsuz anlam taşıyan bazı kalıplarda karşımıza çıkar.

1.2.3.1. Koşul ve İstek Tümceleri

Almanca ve Türkçede olduğu gibi İngilizcede de koşul ve istek ifade eden tümcelerde gerçekleşmemiş bir durum, bir hayal veya bir beklenti söz konusu olduğu için bu tür tümceler yüzey yapıda olumlu, derin yapıda olumsuzdurlar ve bu nedenle örtük olumsuzluk ifade ederler.

*But if I **went** to school, I **would** have to leave Gateshead Hall. (Brontë, s. 7) = I don't go to school and I don't have to leave Gateshead Hall.*

*If Thornfield **had** a ghost, perhaps it **would** live here! (Brontë, s. 23, 24) = Thornfield doesn't have a ghost.*

If he wanted to, he could destroy this camp just with the force of the wind. (Coelho, s. 134)

*I was not unhappy, but sometimes I **wished** that my life **were** more exciting. (Brontë, s. 25)*

*I **hoped** that he **would come** to the school room during the morning, but he did not. (Brontë, s. 36)*

1.2.3.2. Olumsuz Anlam Taşıyan Eylem, Ad, Önad veya Belirteçler

Almanca ve Türkçede olduğu gibi İngilizcede de bazı eylem, ad, önad veya belirteçler tümceye olumsuz anlam katar. Olumsuz anlam taşıyan eylemler için şu örnekler verilebilir:

*When the wedding **was over**, I knew that my life there would never be the same again. (Brontë, s. 18)*

*As he walked past the city's castle, he **interrupted** his return, and climbed the stone ramp that led to the top of the wall. (Coelho, s. 25)*

... when each day is the same as the next, it's because people **fail** to recognize the good things that happen in their lives every day that the sun rises. (Coelho s. 26)

If he pushed forward impulsively, he would **fail** to see the signs and omens left by God along his path. (Coelho, s. 85)

We are afraid of losing what we have, whether it's our life or our possessions and property. But this fear **evaporates** when we understand that our life stories and the history of the World were written by the same hand. (Coelho, s. 73) = (This fear doesn't exist anymore.)

When the 'simum' **ceased** to blow, everyone looked to the place where the boy had been. (Coelho, s. 146) = When the 'simum' no longer blew

"You gonna **run out** on a dare?" asked Dill. (Lee., s. 20)

Jem and I **gave up**, and we were nearly to the Radley Place when Walter called, "Hey, I'm comin'!" (Lee., s. 29)

I prayed that Reverend Sykes would save our seats for us, but **stopped** praying when I remembered that people got up and left in droves when the jury was out (Lee., s. 213).

People would **stop** to speak to him, and what was he going to say (Fitzgerald, s. 189)?

So many of the stories about her fiancé were false that Hildegard **refused** stubbornly to believe even the true one (Fitzgerald, s. 202).

Bir kalıp içinde kullanılan bazı eylemler de örtük olumsuzluk ifade edebilir. Örneğin *keep someone from (doing) something* kalıbının kullanıldığı bir tümce dil bilgisel açıdan olumlu olsa da derin yapıda olumsuzdur.

It keeps him from sleeping. = *It doesn't let him sleep.*

Difficult ve *wrong* gibi olumsuz anlam taşıyan bazı önadların kullanıldığı tümceler yüzey yapıda olumlu olsa bile, derin yapıda olumsuz anlama sahiptir.

*It's **difficult** to explain, Mrs Fairfax replied.* (Brontë, s. 23)

*I also understood that he had done **wrong** in his life, and that he was now sorry for it.* (Brontë, s. 31)

Olumsuz anlam taşıyan adlarla ifade edilen örtük olumsuzluk için ise şu örnekler verilebilir:

*Our mother died when I was two, so I never felt her **absence**.* (Lee, s. 12)

1.2.3.3. Retorik Sorular

Türkçe ve Almancada olduğu gibi İngilizcede de yanıt beklemeyen sorulardan oluşan tümceler olumlu kurulduğunda olumsuz, olumsuz kurulduğunda ise olumlu anlama sahiptir.

"What do you want here today? the desert asked him. Didn't you spend enough time looking at me yesterday?" (Coelho, s. 137) = You spent enough time looking at me yesterday.

Michael Swan ve Catherine Walter olumsuz soru yapılarının ileri sürülen düşüncenin daha dolaylı yoldan ifade edilmesini sağlamak için kullanılabileceğini belirterek şu örneği verirler:

Wouldn't it be better to switch the light on?
(*It would be better* ifadesinden daha dolaylı)⁵⁶

1.2.3.4. Edat veya Bağlaçlar

İngilizcede beyond, as if, as though, too + adjective + to + verb gibi bazı edat veya bağlaçlar veya bunları içeren kalıplarla örtük olumsuzluk ifade edilebilmektedir.

Beyond

*... but it was **beyond** my ability to explain things as well as Atticus, so I said, "You're shamin' him, Miss Caroline. (Lee, s. 27)*

As if / as though

*Walter looked **as if** he had been raised on fish food; his eyes, as blue as Dill Harris's, were red-rimmed and watery. (Lee, s. 28)*

*He went to the court reporter, said something, and the reporter entertained us for some minutes by reading Mr Tate's testimony **as if** it were stock-market quotations (Lee, s. 182).*

Too + Adjective + to + Verb

Bu tür ifadeler Türkçede -mAyAcAk kadar yapısı ile karşılanır.

*She said they were **too poor to look after** an orphan. (Brontë s. 7)*

*Oh, no, child! She's **too ill to see** anyone. (Brontë s. 17)*

⁵⁶ Swan ve Walter, 214.

*At that moment I was **too unhappy to weep**. (Brontë, s. 68)*

*I was **too weak to move** from the door and I lay down on the steps. (Brontë, s. 77)*

*This has gone **too far to be** a joke (Fitzgerald, s. 208).*

*He went back a third year tot he kindergarten, but he was **too little** now to **understand** what the bright shining strips of paper were for (Fitzgerald, s. 212).*

1.2.3.5. Tercih Belirten İfadeler

Yine Almanca ve Türkçede olduğu gibi İngilizcede de *instead of* veya *instead* gibi tercih belirten bazı unsurlarla olumsuzluk ifade edilebilir.

*When Atticus finally called us to order and bade us look at our plates **instead of** out the windows, Jem asked, "How dou you make a snowman (Lee., s. 68)?"*

*Atticus got up grinning, but **instead of** walking to the witness stand, he opened his coat and hooked his thumbs in his vest, then he walked slowly across the room to the windows (Lee., s. 187).*

1.2.3.6. İletişimsel Olumsuzluk

Almanca ve Türkçede olduğu gibi İngilizcede de konuşma dilinde bazen dil bilgisel açıdan olumlu, anlamsal açıdan olumsuz tümceler kurulabilir. Ton van der Wouden bu durum için şu örneği verir:

He knows shit about GB.⁵⁷

1.2.3.7. Bağlamdan Anlaşılan Olumsuzluk

Türkçede ve Almancada olduğu gibi İngilizcede de bazen tümcede herhangi bir olumsuzluk ifadesi yer almasa da bağlamdan olumsuz bir anlam çıkarılabilir.

- "What are you doing?"

-Feeding my falcon."

"If I'm not able to turn myself into the wind, we're going to die," the boy said. "Why feed your falcon?"

"You are the one who may die," the alchemist said. "I already know how to turn myself into the wind. (Coelho, s. 136) = I'm not going to die.

⁵⁷ Ton van der Wouden, *Negative Contexts*, Groningen Dissertations in Linguistics, Groningen 1994, 18.

1.2.3.8. Tarz Eylemler

Can ve *should* tarz eylemleri geçmiş zaman kipiyle olumlu bir tümcede kullanıldıkları zaman, gerçekleşmesi mümkünken veya gerçekleşmesi gerekirken gerçekleşmemiş olan olayları ifade ederler. Olumsuz bir tümcede kullanıldıklarında ise tam tersine gerçekleşmesi mümkün olmadığı ya da gerçekleşmemesi gerektiği halde gerçekleşen olayları ifade ederler. Dolayısıyla bu tür tümceler yüzey yapıda olumlu olsa da derin yapıda olumsuzdur.

You could have died after peace had been declared. But, in any case, you were going to die. (Coelho, s. 136) = You didn't die after peace had been declared.

1.3. SÖZDE OLUMSUZLUK

Olumsuzluk ifade eden bir öge barındırmadığı halde olumsuz anlam taşıyan tümcelerde söz konusu olan örtük olumsuzluğun aksine, olumsuzluk ifade eden bir öge barındırdığı halde olumsuz anlam taşımayan tümceler de olabilir. Zuzana Horňáková bu tür durumları "leere Negation" şeklinde adlandırmakta ve bu durumun *soru ve ünlem tümcelerinde ortaya çıktığını* belirtmektedir.⁵⁸

Biz bu şekilde oluşan olumsuzluğa sözde olumsuzluk adını vermeyi uygun gördük. Bu tür tümceler yüzey yapıda olumsuz oldukları halde, derin yapıda olumlu anlama sahiptir. Bu durumla en çok yan tümcelerde karşılaşılır.

"Beş yıldır okul arkadaşımı görmedim.", "Beni bir türlü anlamayacaksın!" örnek cümlelerinde {-mA} olumsuzluk ekini alan olumsuz eylemler, yüklem görevini üstlenince cümleler de olumsuz eylem cümlesi özelliğine bürünür. Aşağıdaki örneklerdeyse cümlede olumsuz eylemler yer almasına karşın cümleler olumsuz değildir. Olumsuz eylemler, yan önermenin içinde kalıp temel önermeye olumsuzluk yükleyememiştir. "Sen gelmeyince, uyumamak için diretti.", "Ağlamadan sonuna kadar dinledi.", "Çalışmayıp ne yapayım?" vb.⁵⁹

Ad tümcelerinde de aynı durum söz konusudur. Olumsuzluk belirten ifade temel tümcede değil de yan tümcedeyse sözde olumsuzluktan bahsedilir.

Eylem cümlelerinde olduğu gibi ad cümlelerinde de olumsuzluğun geçerli olması için olumsuzluk işaretleyicisinin temel önermede olması ön koşuldur. Olumsuzluk ifadesi, temel önermede değilse olumlu cümle söz konusudur. "Anladım, sizin evde

⁵⁸ Horňáková, 18.

⁵⁹ Üstünoğlu, "Dilbilgisel Olumsuzlayıcılar", 1707.

ekmek yokmuş.", "Havada bulut yok, dedi sunucu", "İzge nöbetçi değilse akşama bize gelin." vb.⁶⁰

Sözde olumsuzluk yan tümcelerle sınırlı değildir. Çalışmamızın bu kısmında Almanca, Türkçe ve İngilizcede sözde olumsuzluğun nasıl gerçekleştiğine değineceğiz.

1.3.1. Almancada Sözde Olumsuzluk

Yüzey yapıda olumsuz, derin yapıda olumlu olan sözde olumsuz tümceler Almancada şu unsurlarla oluşturulurlar:

1.3.1.1. Edat ve Bağlaçlar

Bazı edatlar ve bağlaçlar Almancada sözde olumsuzluğu ifade etmeye yarayan unsurlardandır. Bu edat ve bağlaçlardan bazıları şunlardır:

1.3.1.1.1. Als ob + Olumsuz Eylem / Als

"Als ob" ve "als" bağlaçlarının olumlu bir eylemle kullanıldığında örtük olumsuzluk ifade ettiğine değinmiştik. Bu bağlaçlar olumsuz bir eylemle kullanıldığında ise sözde olumsuzluk ifade eder.

Er tat so, als ob er mich nicht hörte.

„Ach was – Unsinn!“, schrie sie zurück, „wer soll bei dem Kleinen bleiben? – Hierher kommst du!“, setzte sie noch lauter hinzu, während der Wärter, als ob er sie nicht hören könne, mit Tobiaschen davonging (Hauptmann, s. 29).

1.3.1.1.2. Nicht nur ... (sondern) auch

"Nicht nur ... (sondern) auch" bağlacı derin yapıda "sowohl ... als auch" ve "und" bağlaçlarıyla aynı anlamdadır. Ancak "ve" bağlacı bağladığı öğeler arasında daha zayıf bir bağ kurarken, "nicht nur ... sondern auch" ve "sowohl ... als auch" bağlaçları eşit konumlarda bulunan öğeleri güçlü bir şekilde birbirine bağlar.⁶¹ Burada "nicht" olumsuzluk belirtmez.

⁶⁰ Üstünoğlu, "Dilbilgisel Olumsuzlayıcılar", 1707.

⁶¹ Johannes Erben, *Deutsche Grammatik – Ein Abriss*, Max Hueber Verlag (11. völlig neubearbeitete Auflage), München 1972, 191.

Er mag nicht nur Fisch, sondern auch Suppe. = Er mag Fisch und Suppe.

*Der Arzt war noch nicht da, Mama schrie und schlug Matzerath, der sie beruhigen wollte, mehrmals und **nicht nur** mit der Handfläche, **auch** mit dem Handrücken, ihn einen Mörder nennend, ins Gesicht (GRASS, s. 74).*

***Nicht nur**, weil ich – älter geworden – ihn kritisch zu sehen anfing, **sondern** weil sich **auch** die Lebensumstände verändert hatten (Timm, s. 24).*

*Es war **nicht nur** eine gekränkte, **sondern auch** eine kranke Generation, die ihr Trauma in einem lärmenden Wiederaufbau verdrängt hatte (TIMM, s. 106).*

1.3.1.1.3. Nichts anderes als / Niemand als / Kein ... als

Bu edat kalıpları Türkçede –dAn başka bir şey değil kalıbına denktir. Kalıbın içinde "nichts" ve "kein" gibi olumsuzluk ifadeleri bulunsa da bu kalıplar tümcenin olumlu veya olumsuz olmasını etkilemedikleir için sözde olumsuzluğa örnek oluştururlar.

Das Gestern ist nichts anderes als die Erinnerung von Heute und das Morgen der Traum von Heute (Halil Cibran).

"Nichts anderes als" kalıbı bazen "als" sözcüğü olmadan da kullanılabilir.

*Diese ist es, welche Gotama lehrt, **nichts anderes** (Hesse, s. 31).*

*Und so beginne ich zu glauben: dies Wissen hat **keinen** ärgeren Feind **als** das Wissenwollen, als das Lernen (Hesse, s. 20).*

*... so musste doch Thiel ein Mal übers andere hören, dass **niemand als** er daran schuld sei, wenn man in diesem Jahre zehn Sack Kartoffeln für schweres Geld kaufen müsse (Hauptmann, s. 10).*

***Nichts** ist bei dieser dilettantischen Messerei herausgekommen **als** winzige und dennoch störende Löcher, die ich mit der Zirkelspitze den wichtigsten Stellen dieses kostbaren Fotos grub (GRASS, s. 64).*

1.3.1.1.4. Ohne / Ohne ... zu / Ohne ... dass

"Ohne" sözcüğü Türkçede "-sİz" ekine denk gelir.

*Dann sprach er leise, mit einer Stimme **ohne** Spott: „Govinda, mein Freund, nun hast du den Schritt getan, nun hast du den Weg erwählt (Hesse, s. 28).*

"Ohne ... zu" ve "ohne ... dass" kalıpları Türkçede anlam olarak "-mAdAn" ekine denk gelir. Tümcenin olumlu veya olumsuz olmasında bu kalıpların bir etkisi yoktur. Bu nedenle de sözde olumsuzluğa örnek oluştururlar.

... aber ich möchte den Erhabenen nicht verlassen, **ohne** ihm meine Gedanken in Aufrichtigkeit mitgeteilt **zu** haben (Hesse, s. 30).

Drei Dinge jedoch hatte er, **ohne** es **zu** wissen, mit seiner Frau in Kauf genommen: eine harte, herrschsüchtige Gemütsart, Zanksucht und brutale Leidenschaftlichkeit (Hauptmann, s. 5).

Da hatte ich also – und die Ärzte haben es immer wieder bestätigt – mit einem einzigen, zwar nicht harmlosen, aber doch von mir wohldosierten Sturz nicht nur den für die Erwachsenen so wichtigen Grund des ausbleibenden Wachstums geliefert, sondern als Zugabe und **ohne** es eigentlich **zu** wollen den guten harmlosen Matzerath zu einem schuldigen Matzerath gemacht (Grass, s. 74).

Ohne den von allen erwarteten Schrei, **ohne** den glastötenden Gesang laut werden zu lassen, gab ich die Schrotttrommel ab und widmete mich sogleich mit beiden Händen dem neuen Instrument (GRASS, s. 84).

Im Sommer vergingen Tage, im Winter Wochen, **ohne** dass ein menschlicher Fuß, außer denen des Wärters und seines Kollegen, die Strecke passierte (HAUPTMANN, s. 8).

Eine Zeitlang grub er **ohne** Unterbrechung (Hauptmann, s. 21).

Der Rittmeister, nannte ihn der Vater, **ohne** den Namen **zu** nennen (Timm, s. 44).

1.3.1.1.5. Außer / Außerhalb

Haricinde şeklinde Türkçeye çevrilebilecek olan *außer* veya *außerhalb* edatlarıyla da Almancada sözde olumsuzluk ifade edilebilir.

... und als meine Großmutter Koljaiczek, die als einzige **außer** dem kleinen Stephan Bronski der Finsternis nicht abgewinnen konnte... zurückkam, zeigte sich die restliche, stark angetrunkene Geburtstagsgesellschaft in merkwürdiger Paarung (GRASS, s. 81).

Es lag **außer** allem Zweifel, denn weshalb hätte sie sonst diese Blicke voll Herzensangst nach rückwärts gesandt und sich weitergeschleppt, obgleich ihr die Füße den Dienst versagten (Hauptmann, s. 24).

1.3.1.2. Yan Tümceler

Olumsuzluk ifadesinin temel tümcede değil de yan tümcede bulunduğu durumlarda sözde olumsuzluk söz konusudur.

Sprach Govinda: „So sagst du, o Freund, und weißt doch, daß Siddhartha **kein** Ochsentreiber ist und ein Saman **kein** Trunkenbold (Hesse, s. 18).

Das Begleiter möchte ich erhöhen lassen, damit mir **niemand** mehr zu nahe tritt (GRASS, s. 10).

*Ich blieb der Dreijährige, der Gnom, der Däumling, der **nicht** aufzustockende Dreikäsehoch blieb ich (Grass, s. 71)...*

*Um **nicht** mit einer Kasse klappern zu müssen, hielt ich mich an die Trommel und wuchs seit meinem dritten Geburtstag keinen Fingerbreit mehr, blieb der Dreijährige (Grass, s. 71)...*

*Sie hätte nicht gewusst, welche Richtung sie einschlagen sollte, um seine „Bude“, deren Nummer sie **nicht** einmal kannte, aufzufinden (Hauptmann, s. 7).*

*Sobald die Antwort „Ein Bahnmeister“ von den blutlosen Lippen des Kleinen kam, der natürlich **nicht** wusste, was sie bedeuten sollte, begann Thiels Gesicht sich aufzuhellen, bis es förmlich strahlte von innerer Glückseligkeit (Hauptmann, s. 11).*

*Thiel, der den Tag über **nicht** dazu gekommen war, sich niederzulegen, kroch, da er die folgende Woche Tagdienst hatte, bereits gegen neun Uhr abends ins Bett (Hauptmann, s. 27).*

*Wenigstens mit dem Namen weiterzuleben, im anderen, denn 1940 war schon deutlich, daß der Krieg **nicht** so schnell ein Ende finden würde und der Tod an Wahrscheinlichkeit gewann (Timm, s. 21).*

*Wenn eine Passantin an das Schaufenster kam, trat er langsam ein, zwei Schritte zurück, um **nicht** gesehen zu werden (Timm, s. 109).*

1.3.1.3. Olumsuz Ünlem Tümceleri

Olumsuz ünlem tümceleriyle de sözde olumsuzluk ifade edilebilir. Karin Hall ve Barbara Scheiner bu tümcelerde bulunan "nicht" ve "kein sözcüklerinin olumlu anlama sahip olabileceğini belirterek şu örneği verirler:⁶²

*Was haben die Touristen **nicht** alles gesehen? (= Die Touristen haben wirklich viel gesehen).*

1.3.1.4. Olumsuz Retorik Soru Tümceleri

Retorik soru tümceleri önceki bölümde değindiğimiz üzere yüzey yapıları olumlu olacak şekilde kullanıldıklarında derin yapıda olumsuzluk belirttikleri için örtük olumsuzluk ifade ederler; fakat yüzey yapıda olumsuz bir şekilde kullanıldıklarında derin yapıları olumludur. Bu nedenle yüzey yapıda olumsuz olmaları durumunda sözde olumsuzluk ifade ederler.

*Habe ich es dir denn **nicht** gesagt? = Ich habe es dir schon gesagt.*

⁶² Hall ve Scheiner, 304.

1.3.1.5. Önekler / Sonekler

Olumsuzluk ifade eden önekler ve sonekler yüklem içinde yer aldıklarında açık olumsuzluk belirtirler; fakat yüklem içinde yer almadıkları zaman tümceyi olumsuzlaştırmazlar ve açık değil, sözde olumsuzluk ifade ederler.

*Unwillig ging der Vater aus der Kammer, **unwillig** suchte er sein Lager auf und legte sich nieder. (Hesse, s. 13)*

*Stumm und **regungslos** stand mit gekreuzten Armen der Sohn, stumm und **regungslos** saß auf der Matte der Vater, und die Sterne zogen am Himmel. (Hesse, s. 12)*

*Der alte Mann wurde stumm, sein Auge wurde starr, sein Wille gelähmt, seine Arme hingen herab, **machtlos** war er Siddharthas Bezauberung erlegen (Hesse, s. 23).*

*Die **endlosen** Predigten seiner Frau ließ er gewöhnlich **wortlos** über sich ergehen, und wenn er einmal antwortete, so stand das schleppende Zeitmaß sowie der leise, kühle Ton seiner Rede in seltsamstem Gegensatz zu dem kreischenden Gekeif seiner Frau (Hauptmann, ss. 5,6).*

***Unschlüssig** blieb er eine Weile stehen, wandte sich dann aber plötzlich und eilte in der Richtung des Dorfes zurück (Hauptmann, s.14).*

1.3.1.6. Koşul Kipinin Olumsuz Kullanımı

Koşul kipiyle kurulan tümceler olumlu biçimde kullanıldıklarında yüzey yapı olumlu olsa da derin yapıda olumsuzdurlar ve örtük olumsuzluk belirtirler; fakat olumsuz biçimde kullanıldıklarında ise yüzey yapı olumsuz olsa da derin yapı olumsuz olur ve bu durumda sözde olumsuzluk ifade ederler.

***Hätte ich nicht** meine Trommel, der bei geschicktem und geduldigem Gebrauch alles einfällt, was an Nebensächlichkeiten nötig ist, um die Hauptsache aufs Papier bringen zu können, und **hätte ich nicht** die Erlaubnis der Anstalt, drei bis vier Stunden täglich mein Blech sprechen zu lassen, wäre ich ein armer Mensch ohne nachweisliche Großeltern (Grass, s. 23).*

1.3.1.7. Tarz Eylemlerin Olumsuz Kullanımı

Tarz eylemlerin yer aldığı tümceler de koşul kipiyle oluşturulan tümceler gibi olumlu kullanıldıklarında derin yapıda olumsuz oldukları için örtük olumsuzluk ifade ederken, olumsuz kullanıldıklarında derin yapıda olumlu oldukları için sözde olumsuzluk ifade ederler.

1.3.2. Türkçede Sözde Olumsuzluk

Türkçede sözde olumsuzluk şu unsurlarla ifade edilir:

1.3.2.1. Edat ve Bağlaçlar

Almancada olduğu gibi Türkçede de bazı edat ve bağlaçlarla sözde olumsuzluk ifade edilebilir. Bu edat ve bağlaçlar şunlardır:

1.3.2.1.1. Sanki / Güya

Sanki ve *güya* edatları ile kurulan tümceler yüzey yapıda olumlu olduklarında derin yapıda olumsuzdurlar ve örtük olumsuzluk ifade ederler; fakat olumsuz bir tümcede kullanıldıkları zaman derin yapıları olumlu olur ve bu durumda sözde olumsuzluk ifade ederler.

*Sen sevmedin **sanki**. = Sen de sevdin.*

*... ölü görmeyi ondan bir parçanın ölümün bana bulaşması gibi bir uğursuzluk sayardım hiç görmezsem **sanki** hiç ölmeyecektim... (Atay, s. 509)*

*Bozulmamış bir ölüymüş. Yıkayıcı, böyle ölü görmedim, demiş. **Hiç ölmemiş gibiymiş**: beyaz, düzgün, uzun. (Atay, s. 342)*

***Sanki** yıllar öncesine dayalı bir dostluk var da onu yaşıyor birden, üstüne varmadan sağlamlaştırıyor, öyle ki, geçmişi olmasa da garip bir zenginliği, yorgunluğu üstleniyor bu dostluk, ister istemez paylaşıyor (Uyar, s. 65)...*

*Ona haber **vermemişim güya**. = Ona haber verdim.*

1.3.2.1.2. Sadece/ Yalnız(ca) ... değil ... (dA) Bağlacı

Almancadaki *nicht nur ... sondern auch* bağlacı gibi Türkçedeki *sadece/ yalnızca ... değil ... (dA)* bağlacı da içinde bir olumsuzluk ifadesi barındırsa da tümceyi olumsuzlaştırmaz ve sözde olumsuzluk ifade eder.

***Sadece** tabak **değil** bardak **da** kırdı. = Hem tabak hem de bardak kırdı.*

*Gereksiz vefa duygusu diyemeyeceğim, ama sana vurulmasından çekinilmeyen öldürücü darbenin, **yalnız** sana **değil**, bana **da** yöneltildiğine inanmaya başladım (BENER, s. 137).*

Bu bağlaç içindeki olumsuzluk ifadesi olan "değil" sözcüğü bağlacı oluşturan diğer sözcüklerden önce de kullanılabilir. Örneğin:

*Böylece sayısal yönden **değil sadece**, biçimsel, dolayısıyla tinsel başkalaşım açısından **da** kuramsal olarak artı sonsuz çoğalacağım (Bener, s. 45).*

*Sana, bana **değil sadece**, bütün dünyaya bambaşka, tuhaf bakışı, akli olmalı (BENER, s. 162).*

1.3.2.1.3. DAn başka... değil

Bu kalıp sınırlandırma, dışlama, karşılaştırma yoluyla kılma-olma ifade eden⁶³ bir yapıya sahiptir ve içinde olumsuzluk ifade eden "değil" sözcüğünü barındırdığı hâlde tümceyi olumsuz kılmaması nedeniyle sözde olumsuzluğa örnektir.

*Öğretmenine yaptığı **saygısızlıktan başka bir şey değildi**. = Öğretmenine yaptığı saygısızlıktı.*

1.3.2.1.4. Hariç, Haricinde

Hariç ve haricinde edatları da sözde olumsuzluk ifade eden unsurlardandır.

*Onu dinlemek **haricinde** bir şey yapmadı. = Sadece onu dinledi.*

1.3.2.2. Yan Tümceler

Almancada olduğu gibi Türkçede de olumsuz eylemle kurulan yan tümcelerle sözde olumsuzluk ifade edilebilir. Bu tür tümceler "-mAdİğInI, -mAyAcAğInI, -mAdİlkçA, -mAdAn, -mAksİzIn, -mAyArAk, -mAsIn diye, -mAyAcAk kadar, mAyAn" gibi ekler ve kalıplarla kurulur.

*...bütün ömrünce anlaşılmayı bekledi kendi gibi olmayanları **idrak edemedен** yaşadı... (Atay, s. 530)*

*Onu Günseli ile görmüşlerdi. Belki Aysel'le de görmüşlerdi. Onu görüyorlardı. Hiçbir şey **yapmadan**, aptalca bir düzen içinde yaşarken kimse görmüyordu. Sonra, alışılmışın dışında en küçük bir davranışını görüyorlardı. (Atay, s. 555)*

*Neden uyarganım, gelecek **şimdileşmeden**, geçmişe koşuyor? (Bener, s. 123)*

*...sana benzeyen taraflarımdan ellerimden ayaklarımdan utanıyorum ihtiyarlayınca sana benzemekten korkuyorum **kötülük edemeyecek kadar** kısır kafanda yalnız bizim için yaptıklarının defterini tuttun... (Atay, s. 501)*

*Belki korkularım **sayılamayacak kadar** çok. (Atay, s. 598)*

⁶³ Börekçi, 54.

*Herhâlde kadınlar, tanımadıkları erkeklerle **konuşmayacak kadar** iffetliyidiler. (Anar, s. 46)*

*Aşk şerbetinden içen Dâvut, dostlarının nasihatlerine **kulak asmayacak kadar** sarhoştı. (Anar, s. 60)*

*Karaköy'e indiğinde bile yaptığını doğal **sayamayacak kadar** ayık değildi. (BENER, s. 56)*

*Benim gibi uzun zaman insan içine **çıkmayanlar**, söze nerden başlanacağını, nasıl girileceğini falan unutuyorlar (Uyar, s. 65).*

*Ona **bilmediği, tanımadığı** dünyalardan söz etmeli (Bener, s. 94).*

1.3.2.3. Olumsuz Ünlem Tümceleri

Olumsuz ünlem tümceleriyle de sözde olumsuzluk ifade edilebilir.

Nerelere gitmedik ki? = Pek çok yere gittik.

1.3.2.4. Olumsuz Retorik Soru Tümceleri

Retorik soru tümceleri yüzey yapıda olumsuz oldukları zaman derin yapıda olumlu olurlar ve dolayısıyla sözde olumsuzluk ifade ederler.

*Senin neler karıştırdığını **bilmiyor muyum** ben? = Senin neler karıştırdığını biliyorum.*

1.3.2.5. Önekler / Sonekler

Önekler ve sonekler yüklem konumunda bulunmadığı zaman sözde olumsuzluk ifade ederler.

*Hayattan çıkarı olmamak, hem Tanrının hem de insanların gözünde **affedilmez** bir suçtur (Atay, s. 202) ...*

*... seni seviyorum fakat neresini düzelteceğimi bilmediğim bu yaşantımı sürdürmenin **anlamsızlığını** seziyorum (Atay, s. 532) ...*

***Yakışksız** bir soru sorduğunu düşündü, utandı (Uyar, s. 70).*

Örneğin yukarıdaki tümcelerde -sız eki sıfat tamlaması (*affedilmez bir suç / yakışksız bir soru*) ve belirtili isim tamlaması (*sürdürmenin anlamsızlığı*) içinde kullanıldığı ve yüklem konumunda olmadığı için tümcenin olumlu veya olumsuz olmasını etkilemez ve sözde olumsuzluk ifade eder.

1.3.2.6. Koşul Kipinin Olumsuz Kullanımı

Almancada olduğu gibi Türkçede de koşul kipiyle kurulan olumsuz tümceler derin yapıda olumludurlar ve sözde olumsuzluk ifade ederler.

*Acele **etmeseydim**, yetişemeyecektim. = Acele ettim ve yetiştim.*

*Siz de **söylemeseydiniz** hazırladığınızı, dedi İzzet gülerek, ben de yemek konusunu ilk gördüğüm birine açamayacağıma göre, başbaşa yiyemeyecektik demek (Uyar, s. 66).*

1.3.2.7. Tarz Eylemlerin Olumsuz Kullanımı

Zorunluluk, olasılık, olanak, öneri vb. belirten ifadeler Almancada *Modalverb* adı verilen eylemlerle karşılanırken, sondan eklemeli bir dil olan Türkçede bazı eklerle karşılanır. Bu tür ifadelerin olumsuz bir tümce içinde kullanımı sözde olumsuzluk ifade eder; yani yüzey yapıda olumsuz olan bu tümceler derin yapıda olumludur.

*Oraya gittiğini benden **saklamamalıydı**. = Oraya gittiğini benden sakladı.*

1.3.2.8. Dil Bilgisel Zaman Belirtmeye Yarayan Eklerin Asıl İşlevleri Dışında Kullanımlarının Olumsuz Biçimi

Türkçede dil bilgisel zaman belirtmeye yarayan ekler asıl işlevleri dışında olumlu bir biçimde kullanıldığında örtük olumsuzluk ifade ederken, olumsuz bir biçimde kullanıldıklarında derin yapıları olumlu olur ve sözde olumsuzluk ifade ederler.

*Yalan söylemenin onu üzeceğini baştan **düşünecektin**. = Yalan söylemenin onu üzeceğini baştan düşünmedin.*

*Daha özverili olsaydın, bugün onu **kaybetmemiş olacaktın**. = Özverili olmadın ve onu kaybettin.*

1.3.3. İngilizcede Sözde Olumsuzluk

İngilizcede sözde olumsuzluk şu şekillerde ortaya çıkabilir:

1.3.3.1. Edat ve Bağlaçlar

Şu edat ve bağlaçlarla İngilizcede sözde olumsuzluk ifade edilebilir:

1.3.3.1.1. As if / As though + Olumsuz Eylem

Almancadaki *als ob* bağlacı gibi İngilizcedeki *as if* ve *as though* bağlaçları da olumlu bir eylemle kullanıldığında örtük olumsuzluk ifade ederken, olumsuz bir eylemle kullanıldığında derin yapıda olumlu olduğu için sözde olumsuzluk söz konusu olur.

*All these had faded like unsubstantial dreams from his mind **as though** they had **never** been (Fitzgerald, s. 213).*

1.3.3.1.2. Not... but / Not only... but also

Almancadaki *nicht nur... sondern auch* ve Türkçedeki *sadece... değil... (dA)* bağlaçları gibi İngilizcedeki *not only... but also* bağlacı da sözde olumsuzluk ifade eder.

*By the end, Miss Tempel was **not only** my teacher **but also** my friend (Brontë s. 18).*

*Mockingbirds **don't** do one thing **but** make music for us to enjoy. They don't eat up people's gardens, don't nest in corncribs, they **don't** do one thing **but** sing their hearts out for us. That's why it's a sin to kill a mockingbird (Lee., s. 96).*

1.3.3.1.3. Nothing more than.../ Nothing other than... / No other than...

Nothing more than, nothing other than ve *no other than* edat öbekleri Almancadaki *nichts anderes als, niemand als, kein ... als* ve Türkçedeki *-dAn başka ... değil* edat öbeği gibi sözde olumsuzluk ifade ederler.

*It means **nothing more** than friendship. = It means friendship.*

*Don't forget that everything you deal with is only one thing and **nothing else**. (COELHO, s. 29)*

1.3.3.1.4. Without

Without edatı Türkçedeki *-mAdAn* veya *-sIz* ekleri ya da Almancadaki *ohne* edatıyla eşdeğerdedir.

*You've just saved my life and now you are leaving me **without** another word? (Brontë, s. 35)*

*I had known real love, and I could not marry **without** it. (Brontë, s. 92)*

*If I can learn to understand this language **without** words, I can learn to understand the World. (COELHO, s. 41)*

*We couldn't operate a single day **without** Cal, have you ever thought of that?* (Lee., s. 31)

*Then he turned sharply, and **without** another word climbed into his phaeton, which was waiting at the curbstone, and drove severely away* (Fitzgerald, s. 186).

1.3.3.1.5. Except

Except edatı Almancadaki *außer/ außerhalb* ve Türkçedeki *hariç/ haricinde* edatlarına denk gelmekte ve sözde olumsuzluk ifade etmektedir.

*... so there was nothing much Atticus could do for his clients **except** be present at their departure...* (Lee., s. 11)

*There was no colour in his face **except** at the tip of his nose, which was moistly pink* (Lee., s. 28-29).

*Everybody's appetite was delicate this morning, **except** Jem's* (Lee., s. 162).

*Indeed, so strong is the force of custom that they no longer felt that he was different from any other child – **except** when some curious anomaly reminded them of the fact* (Fitzgerald, s. 195).

*Benjamin, no longer persona grata with the debutantes and younger college set, found himself left much done, **except for** the companionship of three or four fifteen-year-old boys in the neighbourhood* (Fitzgerald, s. 208).

1.3.3.1.6. Unless

Unless bağlacı Türkçedeki *-mAdlkçA* ekine benzer. Yan tümceyi olumsuz yapmaya yarar. "*Unless*" yerine "*if ... not*" ifadesi de kullanılabilir.⁶⁴

***Unless** I tell him your name, he won't see you* (Brontë, s. 98).

*Finders were keepers **unless** title was proven* (Lee., s. 41).

1.3.3.1.7. Lest

Lest bağlacı Türkçeye "*-mAsIn diye*" şeklinde çevrilebilir. Bu bağlaç da "*unless*" bağlacı gibi yan tümceyi olumsuz yapmaya yarar.

*Mindful of John Wesley's strictures on the use of many words in buying and selling, Simon made a pile practising medicine, but in this pursuit he was unhappy **lest** he be tempted into doing what he knew was not for the glory of God, as the putting on of gold and costly apparel.* (Lee., s. 9-10)

⁶⁴ Raymond Murphy, *English Grammar in Use*, Cambridge University Press (Sixth Printing), Cambridge 1987, 82.

Can't anybody tell what I'm gonna do lest they know me, can they, Scout (Lee., s. 64).

1.3.3.2. Yan Tümceler

Almanca ve Türkçede olduğu gibi İngilizcede de bazı yan tümcelerle sözde olumsuzluk ifade edilebilir. Yani olumsuzluk ifadesinin ana tümcede değil de yan tümcede bulunduğu durumlarda, tümce olumsuz olmaz ve sözde olumsuzluk söz konusu olur.

*"There's some folks **who don't eat** like us," she whispered fierce (Lee., s. 30)...*

*A Hot Steam's somebody who **can't get to heaven**, just wallows around on lonesome roads an' if you walk through him, when you die you'll be one too, an' you'll go around at night suckin' people's breath (Lee., s. 43).*

*Jem said Mr Avery **misfigured**, Dill said he must drink a gallon a day, and the ensuing contest to determine relative distances and respective prowess only made me feel left out again, as I was **untalented** in this area (Lee., s. 57).*

*I knew Jem would win, because I knew **nothing** could make him leave now (Lee., s. 179).*

*Sometimes when other tots talked about what they would do when they grew up a shadow would cross his little face as if in a dim, childish way he realised that those were things in which he was **never** to share (Fitzgerald, s. 212).*

1.3.3.3. Olumsuz Ünlem Tümceleri

Yine Almanca ve Türkçede olduğu gibi İngilizcede de olumsuz ünlem tümceleri yüzey yapıda olumsuz olsalar da derin yapıda olumlu oldukları için sözde olumsuzluk ifade ederler.

1.3.3.4. Olumsuz Retorik Soru Tümceleri

Yüzey yapıda olumsuz olan retorik soru tümceleri derin yapıda olumlu olmaları nedeniyle sözde olumsuzluk ifade ederler.

"You know, she can talk real pretty sometimes. One time I asked her to have a chew and she said no thanks, that – chewing gum cleaved to her palate and rendered her speechless," said Jem carefully. "Doesn't that sound nice (Lee., s. 67)?"

Don't you think this is kind of a mess? I asked (Lee., s. 72).

1.3.3.5. Önekler / Sonekler

İngilizcede önekler ve sonekler Almanca ve Türkçedeki gibi yalnızca yüklem konumundaki sözcükte bulundukları zaman tümceyi olumsuz kılabilirler ve açık olumsuzluk ifade ederler. Yüklem konumunda olmayıp, yalnızca bir tamlamada geçtikleri zaman ise tümcenin olumlu veya olumsuz oluşunu etkilemezler ve sözde olumsuzluk ifade ederler.

*After our **unhappy talk** in the garden, I did not really want to see Mr Rochester again. (Brontë, s. 51)*

***Wordlessly**, he held up his pants (Lee., s. 63).*

*Some **invisible** signal had made the lunchers on the square rise and scatter bits of newspaper, cellophane, and wrapping paper (Lee., s. 168).*

*It's – he's an **unusually** large-size child (Fitzgerald, s. 190).*

*Benjamin's growing **unhappiness** at home was compensated for by his many new interests (FİTZGERALD, s. 206).*

*"I can't go alone," said Benjamin **helplessly** (Fitzgerald, s. 208).*

1.3.3.6. Koşul Kipinin Olumsuz Kullanımı

Koşul kipiyle oluşturulan tümceler olumsuz biçimde kurulduklarında Almanca ve Türkçede olduğu gibi İngilizcede de sözde olumsuzluk ifade ederler.

*If you **aren't sent** to the reform school before next week, my name's not Dubose (Lee., s. 107)!*

1.3.3.7. Tarz Eylemlerin Olumsuz Kullanımı

Tarz eylemler de tıpkı koşul kipiyle oluşturulan tümceler gibi olumsuz biçimde kullanıldıklarında derin yapıda olumlu oldukaları için sözde olumsuzluk ifade ederler.

*Yeah, she can say nice things sometimes. She **wouldn't have** a watch and chain anyway (Lee., s. 68).*

*Scout, I **couldn't go** to church and worship God if I didn't try to help that man (Lee., s. 111).*

1.4. BULANIK OLUMSUZLUK

Çalışmamızın üçüncü bölümünde iki değerli mantığa ayrıntılı olarak değineceğiz. Fakat bu bölümde bulanık olumsuzluk kavramını açıklamak için iki değerli mantığa

kısaca değinmekte yarar vardır. İki değerli mantıkta kesin yargılar söz konusudur. Bu mantığa göre bir şey ya doğrudur ya yanlış, ya sıcaktır ya soğuk, ya uzundur ya kısa. Fakat duygu ve düşünceleri aktarmaya yarayan dilsel ifadeler her zaman kesin yargılardan oluşmayabilir. Söz gelimi bir erkek için 1.80 ve üzeri boyun "uzun" olarak nitelendirildiği düşünülürse, iki değerli mantığa göre 1.80 boyundaki bir erkeğe "uzun" denilirken, 1.79 cm. boyundaki bir erkeğe "kısa" denir. Bunun yanında 1.65 cm. boyundaki bir erkeğe de "kısa" denir ve bu durumda 1.79 ile 1.65 değerleri arasında hiçbir fark görülmez. Oysaki 1.79 değeri 1.65 değerinden çok 1.80 değerine yakındır. Bulanık mantık kuramı bu noktada bir çözüm niteliği taşımaktadır.

Bu yaklaşım ilk defa Amerika Birleşik Devletlerinde düzenlenen bir konferansta 1956 yılında duyurulmuştur. Ancak bu konudaki ilk ciddi adım 1965 yılında Lotfi A. Zadeh tarafından yayınlanan bir makalede bulanık mantık veya bulanık küme kuramı adı altında ortaya konulmuştur. Zadeh bu çalışmasında insan düşüncesinin büyük çoğunluğunun bulanık olduğunu, kesin olmadığını belirtmiştir. Bu yüzden 0 ve 1 ile temsil edilen boolean mantık bu düşünce işlemini yeterli bir şekilde ifade edememektedir. İnsan mantığı, açık, kapalı, sıcak, soğuk, 0 ve 1 gibi değişkenlerden oluşan kesin ifadelerin yanı sıra, az açık, az kapalı, serin, ılık gibi ara değerleri de göz önüne almaktadır. Bulanık mantık kalsik mantığın aksine iki seviyeli değil, çok seviyeli işlemleri kullanmaktadır.⁶⁵

Yani Azeri asıllı Amerikalı sibernetikçi Lotfi A. Zadeh tarafından geliştirilen bulanık mantık kuramına göre dünya iki değerli mantıktaki gibi 0 ve 1 değerlerinden değil, bu değerler arasındaki yüzlerce değerden oluşur.

L. Zadeh için kuramda geçen bulanık sözcüğü matematiksel bir niceliği ifade eder. Gerçek dünyanın genel görünümü, 0 ile 1 arasındaki yüzlerce aralıktan, benzerlikten ve karşıtıktan ibarettir. Daha salt ve yeğin olarak söylersek; dünya, kesikli-kesintili değildir; o bir sürekli-kesintisizdir. Yani, beyaz ile beyazımsı arasındaki sınır, kırmızı ile kırmızımsı arasındaki sınır belli ve net değildir; birinden diğerine sürekli kesintisiz bir geçiş vardır; bu bir oluşturma; geçişler süreklilik gösterir.

Bulanık işlemler birer matematik işlemleridir. Ne var ki, Zadeh'ye göre, düşünmenin sayısal verilerle gerçekleşmesi bugün için insan zihnine tanıdık değildir. Örneğin garson size bifeğinizi nasıl istersiniz diye sorduğunda 0.75 oranında pişmiş olsun veya 0.25 az pişmiş olsun demezsiniz; gerekli de değildir. Ancak bu yüzden biz birçok ayrıntıyı gözden ve düşünmeden kaçırmış, düşünmeyi indirgemiş olmaktadır.⁶⁶

Klasik mantıkla bulanık mantık arasındaki fark şu şekilde ifade edilebilir: *Bulanık mantık bilinen klasik mantık gibi (0, 1) olmak üzere iki seviyeli değil, [0, 1] aralığında*

⁶⁵ Çetin Elmas, *Yapay Zekâ Uygulamaları – Yapay Sinir Ağı/ Bulanık Mantık/ Sinirsel Bulanık Mantık/ Genel Algoritma*, Seçkin Yayıncılık (Güncellenmiş 3. Baskı), Ankara 2016, 204.

⁶⁶ Akt. Şevki Işıklı, *Bulanık Mantık ve Bulanık Teknolojiler*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/923/11510.pdf>, 4.

*çok seviyeli işlemleri ifade etmektedir.*⁶⁷ Boy üzerinden verilen örneğe geri dönülecek olursa, iki değerli mantığın aksine bulanık mantık 1.80 değerini "uzun", bunun altındakileri ise "kısa" olarak nitelendirmek yerine, herhangi bir aralık vererek ve bu aralık arasındaki değerleri 0 ve 1 arasında (0.1, 0.4 veya 0.9 gibi) derecelendirerek bu kesin geçişi engellemeye çalışır. Örneğin 1.70 cm. ve 1.80 cm. boy aralığının *kısa*, 1.80 cm. ve 1.90 cm. boy aralığının ise *uzun* olarak nitelendirildiği varsayılırsa, bulanık mantık kuramına göre 1.79 cm. boyundaki biri 0.9 oranıyla "uzun boy" kümesine, 0.1 oranıyla ise "kısa boy" kümesine dâhil olur. Görüldüğü üzere bu durumda 1.79 cm boyu kısa kümesine dâhil eden iki değerli mantığın aksine bulanık mantık kuramıyla daha makul bir sonuç elde edilir.

Çetin Elmas *Yapay Zeka Uygulamaları* adlı çalışmasında bulanık mantık ile ilgili şu açıklamalarda bulunur:

Klasik küme kuramında bir eleman o kümenin ya elemanıdır ya da değildir. Hiçbir zaman kısmi üyelik olmaz. Nesnenin üyelik değeri 1 ise kümenin tam elemanı, 0 ise elemanı değildir. Başka bir deyişle klasik veya yeni ürün kümelerinde elemanların üyelikleri $\{0,1\}$ değerlerini alır. Bulanık mantık, insanın günlük yaşantısında nesnelere verdiği üyelik değerlerini, dolayısıyla insan davranışlarını taklit eder. Örneğin elini suya sokan bir kişi hiçbir zaman tam olarak ısısını bilemez, onun yerine sıcak, az sıcak, soğuk, çok soğuk gibi dilsel niteleyiciler kullanır.⁶⁸

"Sıcak, çok sıcak, uzun, az uzun" gibi ifadelerin hepsi dilsel ifadelerdir. *Zadeh kendi bulanık mantık kuramını dil bilgisel mantık şeklinde adlandırır.*⁶⁹ Bulanık mantık, özellikle yapay zekâ çalışmalarını son derece hızlandıran bir kuramdır. *Zadeh, bulanık mantık kuramının sosyal bilimler, ekonomi, ruh bilim, dil bilim, siyaset, sosyoloji, felsefe ve din bilim gibi pek çok alanda kullanılabileceğini ileri sürer.*⁷⁰ Bulanık mantığın uygulama alanlarından bazıları şunlardır:

Bulanık mantığın ilk uygulaması, Mamdani tarafından 1974 yılında bir buhar makinesinin bulanık denetiminin gerçekleştirilmesi olmuştur. 1980 yılında bir Hollanda şirketi çimento fırınlarının denetiminde bulanık mantık denetimi uygulamıştır. 3 yıl sonra Fuji elektrik şirketi su arıtma alanları için kimyasal püskürtme aleti üzerine çalışmalar yapmıştır... 1987 yılında ise Hitachi takımının tasarladığı Japon Sendai metrosu denetleyicisi çalışmaya başlamıştır. Bu bulanık mantık denetim metroda daha rahat bir seyahat, düzgün bir yavaşlama ve hızlanma sağlamıştır... Bulanık mantık uygulamalarına diğer bir örnek arabalarda yakıt

⁶⁷ Elmas, 204.

⁶⁸ Elmas, 207.

⁶⁹ Merrie Bergmann, *An Introduction to Many-Valued and Fuzzy Logic – Semantics, Algebras and Derivation Systems*, Cambridge University Press, USA 2008, 9.

⁷⁰ Akt. Şevki Işıklı, *Bulanık Mantık ve Bulanık Teknolojiler*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/923/11510.pdf>, 14.

püskürtme ve ateşleme sisteminin denetimidir. Ayrıca, elektrik süpürgesi, televizyon ve müzik kümeleri gibi aygıtlarda da bulanık mantık denetim kullanılmaktadır.⁷¹

Olumsuzluk konusunu incelediğimiz çalışmamızda bulanık mantık kuramına yer vermemizin nedeni, kesin bir şekilde olumlu veya kesin bir şekilde olumsuz olmayan bazı tümce yapılarının varlığıdır. Olumsuzluğun bu türüne Zadeh'nin geliştirdiği bulanık mantık kuramından yola çıkarak "bulanık olumsuzluk" demenin doğru olduğu görüşündeyiz. Çalışmamızın bu bölümünde Almanca, Türkçe ve İngilizcede bulanık olumsuzluğun ne şekillerde ortaya çıkabileceğini göstermeye çalışacağız.

1.4.1. Almancada Bulanık Olumsuzluk

Almancada bulanık olumsuzluk şu unsurlarla ifade edilir:

1.4.1.1. Edat Öbekleri

Almancada "im Begriff sein (etwas zu tun)" ve "kurz davor sein (etwas zu tun)" gibi bazı edat öbekleriyle bulanık olumsuzluk ifade edilir.

Sie ist im Begriff zu sterben.

Das Baby war kurz davor aus dem Bett zu fallen.

1.4.1.2. Zarflar

Almancada "beinahe, nahezu, fast, kaum" gibi zarflarla da bulanık olumsuzluk gerçekleşir. Bu zarflar yüklemde ifade edilen eylemin gerçekleşmek üzere olduğunu ama henüz gerçekleşmediğini belirtir. Karin Hall ve Barbara Scheiner "fast" sözcüğünün işleviyle ilgili şu açıklamada bulunurlar:

Nicht, nichts, niemand, kein gibi olumsuzluk ifadeleri *bestimmt, durchaus, gar, ganz und gar, sicher(lich), überhaupt, absolut* gibi Partikeller ile pekiştirilebilir veya *fast* Partikeli ile zayıflatılabilir.⁷²

*Er lernte, mit dem Atem beginnend, seinen Herzschlag beruhigen, lernte die Schläge seines Herzens vermindern, bis es wenige und **fast** keine mehr waren (Hesse, s. 16).*

⁷¹ Elmas, 205.

⁷² Hall ve Scheiner, 304.

*Thiel erzählte nun, wie er Tobias einer alten Frau übergeben, die ihn einmal **beinahe** habe verbrennen lassen, während er ein anderes Mal von ihrem Schoß auf die Erde gekugelt sei, ohne glücklicherweise mehr als eine große Beule davonzutragen (Hauptmann, s. 4).*

*Einst waren Samanas durch Siddharthas Stadt gezogen, pilgernde Asketen drei dürre, erloschene Männer, nicht alt noch jung, mit staubigen und blutigen Schultern, **nahezu** nackt, von der Sonne versengt... (Hesse, s. 11)*

*An dem Wärter hatte man, wie die Leute versicherten, **kaum** eine Veränderung wahrgenommen (Hauptmann, s. 4).*

***Fast** alle standen aufrecht, einige unter den Männern mit entblößtem Kopfe (Hauptmann, s. 39).*

*Sie sagten Dank und gingen und brauchten **kaum** nach dem Wege zu fragen, denn nicht wenige Pilger und Mönche aus Gotamas Gemeinschaft waren nach dem Jetavana unterwegs (Hesse, s. 26).*

*Nun waren alle drei weg, und meine Großmutter konnte es wagen, eine **fast** erkaltete Kartoffel zu spießen (Grass, s. 17).*

***Fast** schossen sie an meine Großmutter vorbei (Grass, s. 18).*

*So gingen wir damals nach **fast** jeder Filmvorführung in ein Fotogeschäft in der Nähe des Graf-Adolf-Platzes, um Paßbildaufnahmen von uns machen zu lassen (GRASS, s. 58).*

*Das Telegramm mit der Nachricht von der schweren Verwundung kam erst Tage später – **fast** gleichzeitig mit der Nachricht von seinem Tod (Timm, s. 33).*

*Ich bin einmal an einem regnerischen Tag, als **kaum** jemand im Freibad war, hingegangen, ohne etwas zu sagen, bin zum Fünfmeterbrett hochgestiegen und bin gesprungen (Timm, s. 44).*

1.4.2. Türkçede Bulanık Olumsuzluk

Türkçede "gibi" ve "üzere" edatları bazen *yaklaşma* bildirebilir. Yani söz konusu eyleme çok yaklaşıldığı ama eylemin gerçekleşmediği durumları ifade etmek için kullanılırlar. Bu gibi durumlarda tümcenin anlamı ne tam olarak olumlu ne de tam olarak olumsuzdur. Doğan Aksan *Türkçenin Gücü* adlı çalışmasında bu tür edatlarla oluşturulan kalıpları *tümcenin anlamını etkileyen kalıplar* şeklinde nitelendirmekte ve şunları ifade etmektedir:

Zaman açısından sınırlama sağlayan yollardan biri, eylemin görülen geçmiş zaman'ı ile gelecek zaman'ının 3. tekil kişinin birarada kullanılmasıyla oluşturulan *Radyonun pili bitti bitecek* yapısındaki tümceler kurmaktır. Dikkat edilecek olursa bu anlatım yolunda, bir olayın çok yakın bir zamanda, çok kısa sürede gerçekleşecek olduğu anlatılmaktadır. Bizce bu kalıp *Radyonun pili bitmek üzere, Radyonun pili bitecek gibi, Radyonun pili biteceğe benziyor* örneklerinden çok daha yakın bir zamanı, daha kesin biçimde anlatmakta, bu bakımdan, Türkçenin ince ayrımları dile

getirebilme niteliğini de ortaya koymaktadır. Bu anlatım kalıbına, *ha* ünleminin eklenmesiyle kurulan *Radyonun pili ha bitti ha bitecek* kullanımını da ekleyebiliriz.⁷³

Aksan'ın verdiği bütün örneklerde radyonun pilinin henüz bitmediği fakat bitmesine çok az kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla olumsuz ifadeler 0, olumlu ifadeler 1 değerlerini verdiğimiz göz önünde bulundurulduğunda, Aksan'ın örnek olarak vermiş olduğu tarzdaki tümcelere 0 ve 1 değerleri yerine [0, 1] aralığında bir değer verilebilir.

1.4.2.1. Edatlar

Türkçede "gibi" ve "üzere" edatlarıyla söz konusu eylemin henüz gerçekleşmediği fakat gerçekleşmek üzere olduğu belirtilir. Bu nedenle bu edatlar bulanık olumsuzluk ifade ederler.

*İşim bitti **gibi**.* = *İşim (henüz) bitmedi.*

*Ayağı takılınca düşecek **gibi oldu**.* = *Düşmedi.*

*Şarap lekesi de çıkmıyor biliyorsunuz. Ama zamanla soluklaşıyor, **silinir gibi oluyor**: hafıza gibi* (Atay, s. 334).

*Bütün tutunamayanları birden **görür gibiyim**: aslında hiç birini görmemiş olsam bile* (Atay, s. 684).

*Dâvut bu yapışkan ve yoğun pus içinde yürürken bazen bir ifritin kükürt kokulu nefesini ensesinde hissediyor, bazen de damlardaki kiremitlerin altında bekleyen, zehirlerini akıtmaya her an hazır sarı akrepleri ve kızıl cehennem örümceklerini **görür gibi oluyordu*** (Anar, s. 41).

*Odasına girdiğimde, uyumak **üzereydi*** = *(Odasına girdiğimde henüz uyumamıştı).*

*Börekçi, milli iyango satan adamdan bir bilet almak **üzereydi*** (Uyar, s. 13).

1.4.2.2. Zarflar

"Neredeyse", "handiyse", "az kalsın", "az daha" gibi bazı zarflar niteledikleri eyleme çok yaklaşıldığını fakat eylemin tam olarak gerçekleşmediğini belirtirler. Bu durumda anlamsal açıdan ne tam olarak olumsuz ne de tam olarak olumlu oldukları için bulanık olumsuzluk oluştururlar.

*Az **kalsın** kaza yapıyorlarmış.* = *Kaza yapmamışlar.*

⁷³ Doğan Aksan, *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınevi (11. Basım), Ankara 2008, 40.

"Neredeyse bu önemli geceye tarih düşürmeyi unutuyordum..." (Atay, s. 289)

*Ama **az kalsın**, denizciler gibi yalın ayak yürüyüp topuk nümayışı yapan genç bir bıçkınla çarpışıyordu. (Anar, s. 61)*

*Ne anamı dinledim ne babamı. İşimden oluyordum **az daha**. (Bener, s. 16)*

*Bir avuç kinin yutmuş. Canından oluyordu **az kalsın**, bebek düşmedi. (Bener, s. 19)*

1.4.2.3. Dil Bilgisel Zaman Belirten Eklerin Farklı İşlevde Kullanılması

Türkçede -yordu, -AcAktI, -mİştI, -Ar, -DI, -yordu, -yormuş gibi ekler bazen söz konusu eyleme çok yaklaşıldığını ama eylemin (henüz) gerçekleşmediğini belirtir.

Uçağı kaçırdıyordum, zor yetiştim. = Uçağı kaçırmadım.

1.4.2.4. "Sayılmak" Eylemi

Türkçede "sayılmak" eylemi bulanık olumsuzluk ifade eder.

*Kardeşim **sayılır** ne olsa, ana bir (Uyar, s. 58).*

*Yaşlı **sayılmam** daha ama yorgunum çok (Uyar, s. 68).*

*Şey, sizin bir kızınız var, değil mi efem? Baha Bey söylemişti de. –Annesinde. Yok **sayılır** bir bakıma (Uyar, s. 70).*

*İkimizin de mintarafillah, Fransızcası fena **sayılmaz**. Orta halli desek, daha mı iyi olur (Bener, s. 83).*

1.4.3. İngilizcede Bulanık Olumsuzluk

İngilizcede bulanık olumsuzluk şu unsurlarla ifade edilir:

1.4.3.1. Edatlar

İngilizcede "about" ve "near" gibi edatlarla ve de "on the verge of" gibi edat kalıplarıyla bulanık olumsuzluk ifade edilebilir.

*The boy was **about** to say that it was much more than he had given the general. But he kept quiet (Coelho, s. 148)... = The boy didn't say that...*

*He was bruised and bleeding, his clothing was torn to shreds, and he felt that death was **near** (Coelho, s. 154).*

*He had been **on the verge of** telling me something all evening; his face would brighten and he would lean towards me, then he would change his mind. He changed it again. "Oh nothing" (Lee., s. 67).*

*Judge Taylor was **about** to speak (Lee., s. 182).*

*"I want to see my child!" Mr. Button almost shrieked. He was **on the verge of** collapse (Fitzgerald, s. 187).*

*Wrapped in a voluminous white blanket, and partly crammed into one of the cribs, there sat an old man apparently **about** seventy years of age (Fitzgerald, s. 188).*

1.4.3.2. Zarflar

"Almost, close, half, nearly, hardly, hardly ever, rarely, scarcely, seldom" gibi zarflarla da İngilizcede bulanık olumsuzluk ifade edilebilir.

*By that time, I was so hungry that I was **almost** ill. (Brontë, s. 11)*

*She was only nine years old, but sometimes I **almost** forgot that she was a child. (Brontë, s. 23)*

*He could see **almost** the entire city from where he sat, including the plaza where he had talked with the old man. (Coelho, s. 25)*

*A tiny, **almost** invisible movement, and the house was still. (Lee., s. 21)*

*"But I'm going in search of my treasure", the boy said. "I'm very **close** to it now." (COELHO, s. 148) = I haven't found my treasure yet.*

*The boy fell to the sand, **nearly** unconscious. (Coelho, s. 155)*

*Everything on earth is being continuously transformed, because the World is alive ... and it has a soul. We are part of that soul, so we **rarely** recognize that it is working for us. (Coelho, s. 75)*

*When you possess great treasures within you, and try to tell others of them, **seldom** are you believed. (Coelho, s. 128)*

*Coloured folks won't have 'em because they're **half** white; white folks won't have 'em 'cause they're coloured, so they're just in-betweens, don't belong anywhere (Lee., s. 167).*

*When he was **approximately** a hundred yards from the Maryland Private Hospital for Ladies and Gentlemen he saw Doctor Keene, the family physician, descending the front steps, rubbing his hands together with a washing movement (Fitzgerald, s. 185).*

1.5. ÇİFTE OLUMSUZLUK

Tümcede birden fazla olumsuzluk ifadesinin bulunmasına çifte olumsuzluk denir. Bu durum mantıkta "çifte değilleme" şeklinde de ifade edilir. Bu gibi durumlarda tümcenin anlamı olumsuz değil, olumlu olur.

1.5.1. Almancada Çifte Olumsuzluk

Almancada birden fazla olumsuzluk ifadesinin bir arada kullanılması, Türkçe ve İngilizceden farklı olarak bazen olumlu değil, olumsuz bir durumu ifade edebilir. *Eski Almancada çifte olumsuzluk pekiştirilmiş bir olumsuzluk anlamına gelir; günümüzde ise yazınsal bir boyutu vardır ve özellikle Bavyera ve Avusturya lehçelerinde hâlâ bulunmaktadır:*

Man sieht, daß er an nichts keinen Anteil nimmt. (Goethe)⁷⁴

Fakat bu kullanıma çok nadir rastlanır ve bunun dışında Almancada da tıpkı Türkçe ve İngilizcede olduğu gibi birden fazla olumsuzluk ifadesinin bir arada kullanılması tümceye olumsuz değil, olumlu bir anlam katar.

*Die Ereignisse, welche im Übrigen den regelmäßigen Ablauf der Dienstzeit Thiels außer den beiden Unglücksfällen unterbrochen hatten, waren **unschwer** zu überblicken (Hauptmann, s. 8).*

*Der Kleine war **nicht wenig** erregt; alles war ihm neu, fremd (Hauptmann, s. 29).*

1.5.2. Türkçede Çifte Olumsuzluk

Türkçede çifte olumsuzluk genellikle olumsuz bir eylem tümcesinin sonuna gelen *değil* koşacıyla gerçekleşir.

Olumsuz eylem cümlesinin ardından gelen değil koşacı, cümlelerin anlamını olumluya çevirir. "Bursa'ya gelmemiş değilsin.", "Söylediklerimi anlamıyor değilsin." vb. Olumlu yapı, yüzey yapıda yer aldığı gibi derin yapıda da kalabilir. "Kavgaya karışmadım değil karıştım.", "Seni anlamıyor değilim hem de çok iyi anlıyorum." vb.⁷⁵

*Köyün ağası da atından inmeyip **gelmemezlik edemedi** (Atay, s. 301).*

⁷⁴ Eichler ve Bünting, 181.

⁷⁵ Üstünoğlu, "Dilbilgisel Olumsuzlayıcılar", 1708.

*İnsanların yalan söylemesi için bir gerekçe görmediğinden, onlara inanmakta **güçlük çekmiyordu**. İnsanlara inanmadan, onlarla birlikte olmanın mümkün olmadığını sanıyordu (Atay, s. 432).*

*İğnelemediği, hele yufka yanını yakaladı mı, inceden alaya **almadığı** kimse yok (Bener, s. 22).*

*Kırılıp **dökülmedik** eşya **bırakmamışsınız** (Bener, s. 29).*

*Faik'i **sevmiyor değil**, içevurumcu, elverişsiz dokusuna güvenilmez (Bener, s. 95).*

*Mırın kırın edenler **çıkıyor değil** aralarından, ama maliyetine bir kere, hoşlarına da gitmeye başladı (Bener, s. 196).*

*Camdan, karşılıklı yapının soğuk beton yüzünden başka bir şey görünmüyordu ama böyle apansız, kendiliğinden geliveren mutlu bir sabahta dışarı **bakmamak** da **olmazdı** (Uyar, s. 13).*

*Üniformasıyla **girip çıkmadığı** batakhane kalmamıştı (Uyar, s. 18).*

1.5.3. İngilizcede Çifte Olumsuzluk

İngilizcede çifte olumsuzluk şu örneklerde görüldüğü gibi ifade edilebilir:

*It was almost **impossible not to be affected** by the sheer beauty of the sky- almost (Fitzgerald, s. 199).*

***No one disliked** the little boy whose fresh, cheerful face was crossed with just a hint of sadness, but to Roscoe Button his presence was a source of torment (Fitzgerald, s. 211).*

1.6. KISMÎ OLUMSUZLUK

Daha önce Helbig ve Buscha'nın olumsuzluk kavramını "Satznegation" ve "Sondernegation" olmak üzere ikiye ayırdıklarını ve bütün tümcenin olumsuzlaştırılması durumunda Satznegation, bir sözcüğün veya sözcük grubunun olumsuzlaştırılması durumunda ise Sondernegation kavramlarından bahsettiklerini belirtmiştik. Tümcenin tamamının değil de bir ögesinin veya bir sözcüğünün olumsuz olduğu bu gibi durumları Wolfgang Eichler ve Karl-Dieter Bunting *Satzgliednegation*⁷⁶, Hall ve Scheiner ise *Teilnegation*⁷⁷ şeklinde adlandırırlar. "Sondernegation", "Satzgliednegation" veya "Teilnegation" terimleri Türkçede kısmî olumsuzluk şeklinde ifade edilebilir. Yani tümcenin tamamının değil de belirli bir ögesinin veya belirli bir sözcüğünün olumsuz olduğu durumlarda kısmî olumsuzluktan söz edilir.

⁷⁶ Eichler ve Bunting, 180.

⁷⁷ Hall ve Scheiner, 307.

1.6.1. Almancada Kismî Olumsuzluk

Almancada kismî olumsuzluk şu unsurlarla ifade edilir:

1.6.1.1. Nicht

Nicht sözcüğü açık olumsuzluk ifade ettiği gibi tümcenin tamamını değil de bir kısmını olumsuzlaştırmak için de kullanılabilir. Bu durumda kismî olumsuzluk ifade etmiş olur.

*Er hatte begonnen zu fühlen, daß die Liebe seines Vaters, und die Liebe seiner Mutter, und auch die Liebe seines Freundes Govindas, **nicht immer** und für alle Zeit ihn beglücken, ihn stillen, ihn sättigen, ihm genügen werde. (Hesse s, 8)*

*... denn so etwas sah man **nicht alle Tage**, daß da drei Ausgewachsene, wenn auch verschieden gewachsene, um Telegrafentangen hüpfen ... (Grass, s. 17)*

*Doch **nicht alle Erwachsenen meiner Umgebung** zeigten sich so einsichtig wie Jan Bronski (Grass, s. 84).*

1.6.1.2. Niemals, nie

Niemals ve *nie* sözcükleri de açık olumsuzluk ifade ettikleri gibi kismî olumsuzluk da ifade edebilirler.

*Er aß nur einmal am Tage, und **niemals** Gekochtes. (Hesse, s. 15)*

1.6.2. Türkçede Kismî Olumsuzluk

Türkçede kismî olumsuzluk şu öğelerle ifade edilir:

1.6.2.1. Değil

Açık olumsuzluk başlığı altında *değil* sözcüğünün bir tümceyi olumsuz kıldığına değinmiştik. Bu sözcüğün doğrudan yükleme bağlı olmaksızın bir kullanımı daha vardır. Bu gibi durumlarda tümceyi olumsuz kılamaz. Tümcenin tamamının değil, belirli bir kısmının olumsuz olduğu bu gibi durumlarda kismî olumsuzluktan söz edilir.

*Tarih bir tahriften ibarettir. Tarih, geçmişten geleceğe uzanan ve bugün gördüğümüz bir rüyadır. Bütün rüyalar gibi tarih de yorumlanabilir; ama görülürken **değil**. (Atay, s. 231)*

*İsimler, birbirinden farklı yaratıkları ayırt etmek içindir; bizleri **değil**. Biz aynı türün örnekleriyiz. Kayamehmetturgutgillerdeniz. (Atay, s. 331)*

*Dediklerimi tıpatıp **değilse bile**, yanlış anlaşılmasına olanak vermeyecek biçimde yazdırdı. (Bener, s. 116)*

*Tabii Sema, aman Ferda, sana **değil**, bana düşer özür dilemek. (Bener, s. 207)*

1.6.2.2. Asla

Asla sözcüğü bazen tümcenin belirli bir kısmını olumsuzlaştırmak için kullanılabilir.

*Her şey küçümsenebilir yaşamda, iş **asla**. (Bener, s. 149)*

1.6.3. İngilizcede Kısmî Olumsuzluk

İngilizcede kısmî olumsuzluk şu unsurlarla ifade edilebilir:

1.6.3.1. Not

Not sözcüğü doğrudan yükleme bağlı olmadığı sürece tümceyi olumsuz kılamaz. Bunlar *not* sözcüğünün genellikle bir edatla (for, in, with vb.) birlikte kullanıldığı durumlardır. Tümcenin tamamının değil, belirli bir kısmının olumsuz olduğu bu gibi durumlarda kısmî olumsuzluktan söz edilir.

*Thornfield was a happy, busy place then, but **not** for me. (Brontë, s. 42)*

*I think of you as my brother, **not** as my husband. (Brontë, s. 92)*

*"**Not** in money," Atticus said, "but before the year's out I'll have been paid. You watch." (Lee., s. 26)*

*They thought I spent too much time in God's outdoors and **not** enough time inside the house reading the Bible (Lee., s. 50).*

1.6.3.2. Never

Never sözcüğü de *not* sözcüğü gibi doğrudan yükleme bağlı olmadığı durumlarda açık olumsuzluk değil, kısmî olumsuzluk ifade eder.

*Aunt Alexandra fitted into the world of Maycomb like a hand into a glove, but **never** into the world of Jem and me (Lee., s. 137).*

1.6.3.3. Nothing (else) but... / Not ... but / No ... but

Nothing else but veya *nothing but* Türkçede *sadece* anlamına gelmektedir ve derin yapıda olumsuzluk ifade etmezler.

*Maycomb County had recently been told that it had **nothing** to fear **but** fear itself. (Lee., s. 11)*

*Well how'd you feel if you'd been shut up for a hundred years with **nothin'** **but** cats to eat (Lee., s. 53)?*

*Miss Caroline pointed a shaking finger **not** at the floor nor at a desk, **but** to a hulking individual unknown to me (Lee., s. 31).*

*With that, I had **no** option **but** to join them (Lee., s. 58).*

*He had not shaved for three months, but he could find **nothing** on his face **but** a faint white down with which it seemed unnecessary to meddle (Fitzgerald, s. 209).*

*It was **not** he who had inspired obedience, **but** an imposing artillery colonel who was approaching on horseback (Fitzgerald, s. 210).*

İKİNCİ BÖLÜM

ÜRETİCİ-DÖNÜŞÜMSEL DİL BİLGİSİNDE OLUMSUZLUK

Üretici-Dönüşümsel dil bilgisinin temelleri Amerikalı dil bilimci, mantıkçı, filozof, siyasi eleştirmen, yazar ve tarihçi Avram Noam Chomsky (1928 -) tarafından atılmıştır.

Evrensel dilbilgisinin özelliklerini saptamayı amaçlayan üretici-dönüşümsel dilbilgisi kuramı 1957 yılında N. Chomsky'nin *Sözdizimsel Yapılar* adlı eserinin yayımlanmasından bu yana gerek dilbilimi alanına getirmiş olduğu yeni düşünce tarzı ve inceleme yöntemleri ile gerekse de neden olduğu karşı düşünce akımlarının sayı ve niteliği açısından XX. yüzyılın ikinci yarısında etkenliği en yaygın olan dilbilimi kuramı olmuştur.⁷⁸

Massachusetts Üniversitesinde dil bilim profesörü olarak çalışmakta olan Chomsky *Bar-Hillel ile birlikte bilgisayar dilleri ve çeviri programlarının temeli olarak görülen ve yapay zekâ konusunda olay yaratan mantığın verilerinden yararlanmaya başlar.*⁷⁹ Dilin insanlara özgü bir yetenek olduğunu savunan Chomsky bu durumla ilgili şu açıklamalarda bulunur:

Dil yetisi insanlarda çok ciddi patolojik durumlarda ve yoksunlukta bile işlevini sürdürür. Down sendromlu çocuklar (mongoloidler), diğer zihni yeteneklerde çok gelişme göstermeseler de yavaş yavaş ve sınırlı bir biçimde dil edinirler. Görmeyen çocukların dil yetileri bir deneyimden yoksun olmalarına karşın normal gelişir. Hatta onlar „gözünü dikerek bakmak“, „uzun uzun bakmak“, „izlemek“ gibi görsel ifadeleri aynı gören insanlar gibi kullanırlar.⁸⁰

Dilin insanlara özgü bir yetenek olmasını evrensel bir dil bilgisiyle ilişkilendiren Chomsky, dil öğrenmekte olan bir çocuğun daha önce hiç duymamış olduğu tümceleri bile insanlarda doğuştan gelen bir evrensel dil bilgisi sayesinde kurabileceğini savunur. Evrensel dil düşüncesi ideal dil oluşturma düşüncesiyle özdeştir. Tohumları Descartes tarafından atılmış olan bu düşünce, Port-Royal Ekolü mensupları ve Leibniz tarafından ilerletilir. Leibniz evrensel dilin, doğal dillerdeki artiküle ses bileşimleri olan sözcükler yerine matematiksel sembolizasyonu model alarak kurulması gerektiğini savunur.⁸¹

⁷⁸ Sumru Özsoy, "Dil Yapısı ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramı", *1. Dilbilimi Sempozyumu, Dilbilimin Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara 1987, ss. 96-100, 96.

⁷⁹ Wolfgang Wildgen, *Die Sprachwissenschaft des 20. Jahrhunderts – Versuch einer Bilanz*, Walter de Gruyter GmbH & Co, Göttingen 2010, 102.

⁸⁰ Noam Chomsky, *Bilgi Sorunları ve Dil*, Bgst Yayınları, İstanbul 2009, 52.

⁸¹ Bkz. Atakan Altınörs, *Dil Felsefesi Tartışmaları – Platon'dan Chomsky'ye*, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul 2015, 52-54.

Dili evrimsel açıdan inceleyen S. Pinker ve P. Bloom evrensel dil bilgisinin tek bir mutasyonla değil, "n" sayıda kuralı olan dil bilgisine sahip bir anne-babanın "n+1" sayıda kuralı olan dil bilgisine sahip bir çocuk dünyaya getirmesiyle aşamalı olarak ortaya çıkabileceğini ileri sürerler.⁸² Evrensel bir dil bilgisi ilkeler ve parametreler sisteminden oluşur.

İlkeler ve parametreler sistemi dünyadaki bütün doğal dillerde ortak olan ilkeleri ve onların çeşitlilik parametrelerini açıklamaya çalışır. Bu bağlamda, kabaca söylemek gerekirse, insan dillerinin üretimini düzenleyen belirli sayıda ilke bulunmaktadır. Bu soyut ilkeler pek çok özel biçime sahip olabilirler. Bu özel biçim belirli bir dile (ya da dil sınıfına) özgü bir kural olarak ortaya çıkar. Böyle bir soyut ilkenin alabileceği özel biçim pek çok değerden birine bir parametre tanımlanarak düzenlenir. Böyle bir sistemde oluşturulan kuramların tipik hallerinde parametreleştirilmiş bir gramerler sınıfıyla karşı karşıya kalınır. Parametreler Boolean⁸³ değerlidir. Bunları bir değerler kümesine tanımlamak (söz gelimi) Almanca'nın gramerini betimlerken, başka bir değerler kümesine tanımlamak Çince'nin gramerini betimleyebilir.⁸⁴

Dillerin ilk bakışta çok farklıymış gibi görünmelerinin ilkelerin bilinmemesinden kaynaklandığını ileri süren Chomsky, ilkelerin bulunması durumunda dillerin neredeyse aynı olduklarının ve aralarındaki farkların son derece yüzeysel olduğunu anlaşıldığını belirtir.⁸⁵ Chomsky, evrensel dil bilgisini oluşturan bu ilkeler ve parametrelerle ilgili şu açıklamalarda bulunur:

Evrensel dil bilgisinin belli parametreleri vardır; bu parametrelerin değeri deneyimle sabitlenir. Dil yeteneğini, iki konumdan birine ayarlanabilecek anahtarlar dizisinden oluşan bir anahtar panosuyla bağlantılı olan bir tür girift ve karmaşık ağ sistemi olarak düşünebiliriz. Anahtarlar iki konumdan birine ayarlanmadıkça sistem işlemez. Anahtarlar kabul edilebilir konumlardan birine göre ayarlandığında, sistem kendi doğasıyla uyumlu bir şekilde işler ve sadece anahtarların nasıl ayarlandığına bağlı olarak farklılaşma gösterir. Buradaki sabit ağ sistemi evrensel dil bilgisi ilkeleri sistemidir; anahtarlar da deneyimle sabitlenecek parametrelerdir. Dil öğrenen çocuğa sunulan veri, anahtarların şu ya da bu yönde sabitlenmesini sağlayacak yeterlikte olsa gerek. Bu anahtarlar sabitlendiğinde çocukta belli bir dil hakimiyeti yerleşir ve çocuk o dilin gerçeklerini biliyordur artık.⁸⁶

⁸² Bkz.: Pinker Steven & Bloom Paul, "Natural Language and Natural Selection", *Behavioral and Brain Sciences*, 13 (4), 1990, 707-784.

⁸³ Boolean, İngiliz matematikçi, mantıkçi ve filozof George Boole'un adıyla adlandırılan, yalnızca "doğru veya yanlış" ya da "0 veya 1" şeklinde iki değer alabilen ve programlama dillerinde büyük önem taşıyan mantıksal veri tipidir. "Boolean değerli" ifadesi "iki değerli" anlamına gelmektedir.

⁸⁴ Partha Niyogi, *The Computational Nature of Language Learning and Evolution*, The MIT Press, USA 2006, 88, 89.

⁸⁵ Bkz.: Noam Chomsky, *Dilin Mimarisi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Çev. İsa Kerem Bayırlı, İstanbul 2014, 30.

⁸⁶ Chomsky, *Bilgi Sorunları ve Dil*, 78.

Evrensel bir dil bilgisini oluşturan ilkelere örnek olarak bütün dillerin sentaktik yapısındaki hiyerarşinin gösterilebileceğini ileri süren İsa Kerem Bayırlı bu durumu şöyle bir İngilizce örnekle açıklar:

„The man hit the lady with an umbrella." Burada adamın kadına şemsiye ile mi vurduğu yoksa adamın şemsiyeli bir kadına mı vurduğunu anlamak mümkün değil. Sebebi hiyerarşik yapının nasıl oluştuğunun belirsiz olması. Eğer ki „hit the lady" bir eylem öbeği ve „with an umbrella" bir adjunct ise, o halde adamın kadına şemsiye ile vurduğunu anlarız. Ancak eğer ki „with an umbrella" bir edat öbeği ise ve „the lady" belirteç öbeğinin hiyerarşik olarak alt dalındaysa, -yani o daldan çıkan başka bir dalsa- o zaman kendisine vurulan kadının şemsiye sahibi olduğunu anlarız.⁸⁷

Bayırlı, evrensel dil bilgisini oluşturan parametreleri ise dillerin yaptığı seçimler şeklinde tanımlar ve dili konuşan bireylerin çevrelerinden aldıkları girdilere göre dillerinin bu parametrelerden hangisini seçtiklerini öğrendiklerini ve bunu genellediklerini belirtir.⁸⁸ Bütün doğal dillere uygulanabilecek bu parametreler evrensel bir dil bilgisi oluşturma yolunda başvurulacak unsurlardır. Sınırlı sayıda kuraldan oluşan bu parametrelerin kullanılmasıyla sınırsız sayıda tümce kurulabilir. İfadelerin sonsuzluğunun doğal sayıların sonsuzluğuna benzeyen bir sonsuzluk olduğunu belirten Noam Chomsky bu sonsuzluğun keşfiyle ilgili şu açıklamalarda bulunur:⁸⁹

Galileo, insan dilinin temel niteliğini ve onun en önemli özelliğini, yani „sınırsız düşünceler zincirini dile getirmek için sınırlı sayıda araçların kullanıldığını" fark eden ilk kişidir herhalde. Dialogo adlı yapıtında Galileo, insanların „altı üstü yirmi dört tanecik harfin kâğıt üzerinde farklı şekillerde yan yana dizilmesiyle en gizli düşüncelerini ifade etmelerini sağlayan bir iletişim aracının keşfini" hayranlıkla anlatmaktadır. Galileo, „Bu keşif insanoğlunun en büyük buluşudur ve Michelangelo'nun yapıtlarıyla kıyaslanabilir" demektedir... Galileo, alfabetik yazıdan söz ediyordu. Ancak bu keşfin başarıya ulaşmasının nedeni, alfabetik yazının az sayıda harf kullanılarak temsil edilen dilin doğasını yansıtmıştı.⁹⁰

Sınırlı sayıda kuralla sınırsız sayıda tümce kurulabilmesi durumu sadece doğal dillerin değil mantığın tümceleri için de geçerlidir. Wittgenstein mantığın (matematiğin) sonsuz sayıdaki tümcelerinin yarım düzine temel yasadan ortaya çıktığını ifade eder.⁹¹ Kısacası doğal diller ve matematiksel diller benzer şekilde tanımlanabilir.

⁸⁷ İsa Kerem Bayırlı, "Dilin Evrimi", *Cogito*, Sayı 60-61, Darwin Devrimi: Evrim, Yapı Kredi Yayınları (3. Baskı), İstanbul 2015, ss. 309-332, 316.

⁸⁸ Bkz.: Bayırlı, 317.

⁸⁹ Bkz.: Noam Chomsky, *Doğa ve Dil Üzerine*, Sözcükler Yayınları, Çev. Ayşe Banu Karadağ, İstanbul 2010, 65.

⁹⁰ Chomsky, *Doğa ve Dil Üzerine*, 64.

⁹¹ Bkz.: Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, Metis Yayınları (7. Basım), İstanbul 2013, 105.

Chomsky bütün diller için geçerli olan bir dil kuramı bulmaya çalışmıştır. Bunun için öncelikle tek tek dillerin gramerlerini tanımlamak gerekir. Matematiksel tanıma göre bir dil, her biri sınırlı uzunlukta olan ve sınırlı sayıdaki bir elemanlar kümesinin elemanlarından oluşan tümcelerin sonlu veya sonsuz bir kümesidir.⁹²

Sınırlı sayıda elemandan oluşan bu kümedeki tümceler rastgele bir araya gelemez, belli bir kurallar dizisi içinde kullanılabilirler. Doğru tümceler kurmak için uyulması gereken kurallar dizisine gramer denir. *Chomsky'ye göre bir gramer gerçek tümcelerle değil, bir dilin olası bütün tümceleriyle ilgili olmak zorundadır.*⁹³ Bir tümcenin gramer açısından doğru olması o tümcenin anlamlı bir tümce olduğu anlamına gelmez. Chomsky bunu "*Colorless green ideas sleep furiosuly*"⁹⁴ (Renksiz yeşil düşünceler kızgınca uyuyorlar) örneğiyle açıklar. Bu tümce gramer açısından doğru olsa da anlamlı bir tümce değildir. Ayrıca bir tümce hem gramer açısından yanlış hem de anlamsız olabilir. Chomsky bunun için ise "*Furiously sleep ideas green colorless*" örneğini verir.

Bir tümcenin doğru olması için hem gramer kurallarına uyması hem de anlamlı olması gerekir. Bir dili öğrenmek, bir bakıma o dilin gramerini öğrenmektir. Dil öğrenimi ile ilgili çeşitli kuramlar vardır. Bu kuramlardan biri davranışçılık kuramıdır. Dili bir davranış olarak ele alan bu yaklaşıma göre dil taklit, tekrar veya ezberleme yoluyla öğrenilir. Chomsky bir çocuğun daha önce hiç duymamış olduğu, dolayısıyla "kaydetmesinin" ya da "taklit etmesinin" mümkün olmadığı tümceleri kurabildiğini ileri sürerek, davranışçı yaklaşımın dil öğrenme sürecini yeterince açıklayamadığını savunur.⁹⁵ Eğer insan bir dili sadece tekrarlama ya da taklit etme gibi eylemlerle kaydederek öğreniyor olsa, daha önce hiç duymadığı tümceleri kurması mümkün olamaz. Ayrıca kurabileceği tümce sayısı hayatı boyunca duymuş olduğu tümcelerle sınırlı kalır. Oysaki bir insanın kurabileceği tümceler sınırsızdır.

Üretici devrim, Amerikan betimleyiciliğine karşı bir devrimdir. Betimleyicilik ile üretici dil görüşü arasında üç temel ayrım olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi uğraştıkları konu, ikincisi bilimsel ve yöntemsel temel yaklaşımları, üçüncüsü ise dil edinimine bakış açılarıdır. Betimleyiciliğin konusu belli bir doğal dili konuşan insanların gerçek ifadeleri (tümceleridir). Bu gerçek ifadeler (tümceler) belirli kurallara göre kurulur. Bu kurallar bulunursa, somut ifadelerin arkasındaki sistem de bulunmuş olur; örneğin Almancanın dil bilgisi. Bu nesne - yani

⁹² Annemarie Zarnikow, *Einführung in die Linguistik*, Verlag Moritz Diesterweg (3. erweiterte Auflage), Frankfurt am Main 1978, 33.

⁹³ Sybille Krämer, *Sprache, Sprechakt, Kommunikation – Sprachtheoretische Positionen des 20. Jahrhunderts*, Suhrkamp Verlag (Erste Auflage), Frankfurt am Main 2001, 44.

⁹⁴ Noam Chomsky, *Syntactic Structures*, Mouton Publishers (Fourteenth Printing), Berlin 1985, 15.

⁹⁵ Zarnikow, 34.

Almanca'nın dil bilgisi - Almanca konuşanların kurduğu ifadelerde gerçekleşir. Bu dil bilgisinin nerede ve nasıl oluştuğu, temelinde neyin yattığı sorgulanmaz. Betimleyicilik yöntemsal olarak tümevarımcıdır. Araştırmacı konunun gözleminden yola çıkarak genel kurallara ulaşır; bilim çıkış noktasını nesneden alır ve bulgularını bu nesne üzerinden türetir.⁹⁶

Betimleyicilik ve üretici-dönüşümsel dil görüşü arasında dil edinimi konusunda ise şöyle bir fark bulunmaktadır:

Betimleyiciliğe göre dil bilimciler ve anadilini öğrenen çocukların birçok ortak yönü vardır. Tıpkı araştırmacı gibi çocuk da dilsel verilerle, yani somut dilsel ifadelerle çevrilidir. Çıktı (output) denen bu veriler, çocuğun çevresindeki insanlardır. Çocuk, başkalarının bu çıktısını alır ve bu artık onun için dili öğrenmesine yarayan girdi (input) olur. Böylece çocuk ya - davranışçılığın ileri sürdüğü gibi - almış olduğu bu girdiyi kendi çıktısı ile taklit eder ya da betimleyiciliğin de savunduğu gibi tümevarımcı bir şekilde bu girdiden yola çıkarak belirli kurallar türetir. Kısacası betimleyicilik bir dilin genel kurallarını, sınıflarını, türlerini inceler. Üretici dönüşümsel dil bilgisi ise bir dili, örneğin Alman dilini konuşan birinin ne bildiği veya kafasında ne olduğuyla ilgilenir. Dolayısıyla üretici dil bilgisinin konusu zihinsel, bilişsel bir yetidir. Bu şekilde dil bilim, bilişsel bir bilimin, yani bilişsel psikolojinin bir parçası olur.⁹⁷

Özetle insan, davranışçılığın ileri sürdüğü gibi kaydederek de olsa, betimleyiciliğin ileri sürdüğü gibi tümevarımcı bir yol da izlese, ana dilini öğrenirken henüz gramer kuralları ona öğretilmemiş olsa bile içgüdüsel olarak doğru tümceler üretebilir. Tümce kurma belirli bir sentaktik yapıyla gerçekleşir. John Lyons sentaktik yapıyı şöyle bir örnekle açıklar:

This man has brought some bread gibi bir tümce şu şekilde oluşur: *this* sözcüğü İngilizce tümcelerinde başında bulunabilecek bütün sözcüklerin arasından ilk konumda bulunacak şekilde seçilir. Ardından *man* sözcüğü *this* sözcüğünden sonra kullanılabilecek sözcüklerden biri olarak seçilir; *has* sözcüğü *this* ve *man* sözcüklerinden sonra gelebilecek bir sözcük olarak seçilir ve bu durum bu şekilde devam eder.⁹⁸

Benzer şekilde Danny D. Steinberg de bir tümceyi oluşturan sözcükler arasındaki bağlantılara dikkat çekerek, konuşanların *The ice melted* gibi bir tümce öğrendiklerinde "*the* ve *ice*", "*ice* ve *melt*" gibi sözcükler arasındaki bağlantıları da öğrendiklerini belirtir.⁹⁹ Bir tümceyi oluşturan sözcükler arasında bu tür bağlantılar kurulurken tıpkı geleneksel dil bilgisinde olduğu gibi üretici-dönüşümsel dil bilgisinde de özne ve yüklem kavramları büyük önem taşır.

⁹⁶ Bkz. Angelika Linke, Markus Nussbaumer, Paul R. Portmann, *Studienbuch Linguistik*, Max Niemeyer Verlag (4. unveränderte Auflage), Tübingen 2001, 89-90.

⁹⁷ Bkz. Linke vd., 90-91.

⁹⁸ John Lyons, *Noam Chomsky*, The Viking Press (Fourth Printing), New York 1971, 54.

⁹⁹ Bkz.: Danny D. Steinberg, *Psycholinguistics – Language, Mind and World*, Longman Group Limited (Sixth Impression), New York 1999, 5.

Üretici dil bilgisinde bir dil bilgisel kurallar sistemiyle bir tümcenin sözcüklerine ve sözcük öbeklerine sentaktik ulamlar ve tümcenin kendisine de sentaktik bir yapı verilir. Tümcenin ögeleri, özellikle de özne ve yüklem, tümce yapısının belirli parçaları olarak biçimsel bir şekilde gösterilirler. Chomsky bu bağlamda sentaktik ulam ile bir sözcüğün veya sözcük öbeğinin sentaktik işlevi arasında bir ayrıma dikkat çeker. Sentaktik işlevler tümcenin ögelerine denk gelirken, sentaktik ulamlar geleneksel sözcük türleri kavramının genişletilmiş hâlidir. Örneğin *Der Schnee* (kar) sözcük öbeği "ad öbeği" sentaktik ulamına aitken, *Der Schnee ist weiß* tümcesinde bu sözcük öbeği tümcenin öznesi işlevindedir.¹⁰⁰

Üretici dil bilgisiyle ilgili ilk çalışma İbranice üzerine, yayımlanan ilk üretici dil bilgisi ise Hidatsa dili üzerine olmuştur.¹⁰¹ Üretici dönüşümsel dil bilgisinin temel kavramları arasında derin yapı/ yüzey yapı, dönüşüm işlemleri ve ağaç diyagramları yer almaktadır.

2.1. DERİN YAPI / YÜZEY YAPI

Derin yapı ve yüzey yapı kavramaları üretici-dönüşümsel dil bilgisinde kullanılan çok önemli iki kavramdır. Üretici-dönüşümsel dil bilgisine göre bir tümcenin bir *derin* bir de *yüzey* olmak üzere iki farklı yapısı vardır. Mehmet Hengirmen derin yapıyı *bir cümlelerin temelinde bulunan bütün anlam ögelerinin bütünü*¹⁰² şeklinde, yüzey yapıyı ise *zihindeki duygu ve düşüncelerin sözlü ve yazılı anlatım biçimi*¹⁰³ şeklinde tanımlar. Yüzey yapı tümcenin gözle görülen, kulakla duyulan, somut yapısıdır. Derin yapı ise yüzey yapının temelinde yatan soyut yapıdır. Gudula List'e göre derin yapı, önermenin leksikal ögelerini mantıksal ve dil bilgisel bağlantıya taşıyan ve anlamsal içeriği yine önermeler şeklinde ileten yapıdır.¹⁰⁴

Bir *iletinin söze veya yazıya döküldüğünde derin yapıdan yüzey yapıya doğru giden bir sürecin başladığını* ifade eden Kerime Üstünova yüzey yapı ve derin yapı kavramlarını şu şekilde gösterir:¹⁰⁵

¹⁰⁰ Klaus Brockhaus, "Subjekt und Prädikat in Grammatik und Logik", Peter Hartmann (Hrsg.), *Linguistische Berichte*, Verlag Friedr. Vieweg + Sohn GmbH, Braunschweig 1969, 22.

¹⁰¹ Bkz.: Chomsky, *Dilin Mimarisi*, 52.

¹⁰² Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi (9. Baskı), Ankara 2007, 370.

¹⁰³ Hengirmen, 371.

¹⁰⁴ Bkz.: Gudula List, *Psycholinguistik – Eine Einführung*, Verlag W. Kohlhammer (2. Auflage), Stuttgart 1973, 59.

¹⁰⁵ Kerime Üstünova, *Yüzey Yapı –Derin Yapı Kavramları Üzerine*, http://turkishstudies.net/Makaleler/1780258105_29%C3%9Cst%C3%BCnova_Kerime2.pdf s. 699.

YÜZEY YAPI	DERİN YAPI
Somut	soyut
Gösteren	gösterilen
Dilbilgisel	kavramsal
anlatısal anlatı / söylemsel anlatı	temel anlam
duyulan / görülen	algılanan / varsayılan

Derin yapı ve yüzey yapı kavramlarını şöyle bir örnek üzerinden açıklamak mümkündür:

Parkta oynayan kırmızı kazaklı çocuklardan biri salıncaktan düştü.

Bu şekilde bir yüzey yapıya sahip bir tümcenin derin yapısında şu gibi tümceler bulunur:

Parkta oynayan kırmızı kazaklı bir çocuk düştü.

Parkta oynayan kırmızı kazaklı çocukların sayısı birden fazladır.

Parkta oynayan çocuklardan en az ikisi kırmızı kazak giymiştir.

Kırmızı kazaklı en az iki çocuk parkta oynamaktadır.

Parkta oynayan kırmızı kazaklı çocuklardan birinin düştüğünü gördüm.

Parkta çocuklar oynuyor.

Bir çocuk salıncaktan düştü.

Çocuklardan birinin üstünde kırmızı bir kazak var.

Bu örnekleri artırmak mümkündür. Görüldüğü üzere bu tümcelerin her biri ilk başta karşılaşılan "*Parkta oynayan kırmızı kazaklı bir çocuk düştü.*" şeklinde bir yüzey yapıya sahip tümceden çıkarılabilecek anlamlara sahip olan tümcelerdir. Başka bir deyişle bu tümcenin derin yapısında buna benzer tümceler yatmaktadır. Üretici-dönüşümsel dil bilgisi bu derin yapılarla ilgilenir. Oysaki Aynı tümce geleneksel dil bilgisinde şu şekilde çözümlenmektedir:

<u>Parkta oynayan kırmızı kazaklı çocuklardan biri</u>	<u>salıncaktan</u>	<u>düştü.</u>
Özne	D. T.	Yüklem

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere geleneksel söz diziminde genellikle yüzey yapı üzerinde durulmakta, üretimsel dönüşümlü dil bilgisinde ise derin yapı üzerinde durularak zihnin işleyiş düzeni araştırılmaktadır.¹⁰⁶

Derin yapı ve yüzey yapı kavramlarını, birinci bölümde açıklamış olduğumuz sözde olumsuzluk ve kısmî olumsuzluk konuları arasında sorun olabilecek şöyle bir durumla açıklayabiliriz:

Sözde olumsuzluk başlığı altında değindiğimiz üzere "sadece/ yalnız(ca)... değil" kalıbı "değil" sözcüğü diğer öğelerden önce gelecek şekilde kullanılarak da sözde olumsuzluk ifade edilebilirdi. Örneğin:

Annesi değil sadece, kardeşi de gelmiş.

Bu tümcenin yüzey yapısında "değil" sözcüğü yer alsada, tümcenin derin yapısında ikisi de olumlu olan şu tümceler vardır:

Annesi gelmiş.

Kardeşi gelmiş.

Kalıbın bu şekilde önce "değil" sözcüğü gelecek biçimde kullanılmasıyla sözde olumsuzluk ifade edilmesinin yanı sıra, kısmî olumsuzluk da ifade edilebilir. Örneğin:

Çay değil, sadece su içmek istiyorum.

Bu tümcenin derin yapısında ise şu tümceler vardır:

Çay içmek istemiyorum.

Su içmek istiyorum.

Görüldüğü üzere derin yapıdaki tümcelerden ilki olumsuz iken ikincisi olumludur. Yani tümcenin tamamı değil de bir kısmı olumsuz olduğu için burada örtük değil kısmî olumsuzluk söz konusudur.

Her iki örnekten de anlaşılacağı üzere yüzey yapıda birbirine benzeyen tümcelerin anlamları arasındaki fark yüzey yapıda karşılaşılan bazı unsurlar dışında (virgülün yeri, "de" bağlacı gibi) derin yapıdan da ortaya çıkarılabilir.

*Bir tümcenin yüzey yapısı dönüşüm işlemlerinin tekrarlanan kullanımlarıyla belirlenir.*¹⁰⁷ Dönüşüm işlemleri de üretici-dönüşümsel dil bilgisinin önemli kavramlarından biridir.

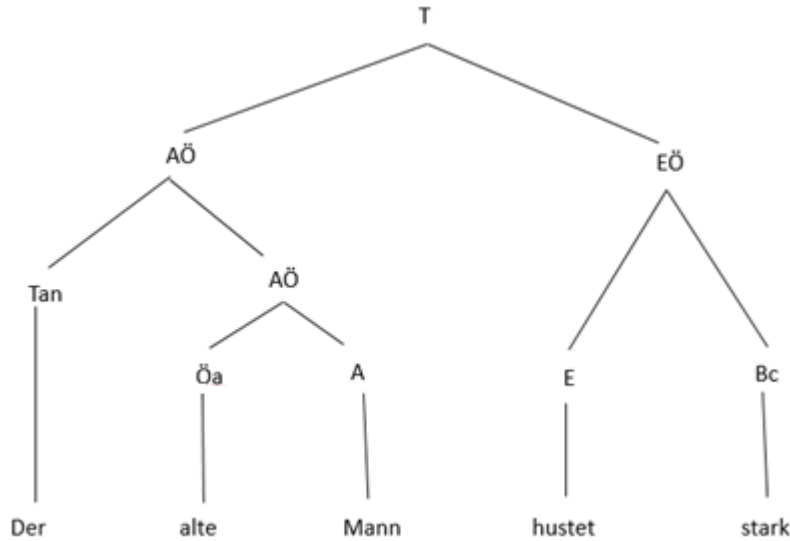
¹⁰⁶ Hengirmen, 373.

¹⁰⁷ Theodor Lewandowski, *Linguistisches Wörterbuch 2*, Wilhelm Fink Verlag (6. Auflage), Heidelberg 1994, 755.

2.2. AĞAÇ DİYAGRAMLARI İLE OLUMSUZLUĞU GÖSTERME

Her tümce belirli bileşenlerden oluşur. Ağaç diyagramları bir tümceyi bileşenlerine ayırmanın kolay bir yoludur. *Bunlar tümcenin dil bilgisel kurallara uyularak nasıl üretildiğini gösterirler.*¹⁰⁸ Üretici-dönüşümsel dil bilgisinde tümceler ağaç diyagramlarıyla çözümlenmektedir. Jürgen Pafel ağaç diyagramını parça-bütün ilişkilerinin, dizi ilişkilerinin ve bir sözcük öbeğinin parçalarının sentaktik özelliklerinin çizelgesi şeklinde tanımlar.¹⁰⁹ Tümceyi oluşturan sözcüklerin hangilerinin birbiriyle bağlantılı olduğu ağaç diyagramlarıyla gösterilebilir. S. Pit Corder bir tümceyi çizgisel olarak, yani yatay bir biçimde incelemek yerine bu şekilde incelemenin anlamlı birimlerden oluşan unsurları sınıflandırmada kolaylık sağlayacağını belirtir.¹¹⁰ Örneğin "Küçük kız yeni oyuncağını sevdi" şeklindeki bir tümcede "küçük" ve kız" sözcüklerinin anlamlı bir birim, "yeni" ve "oyuncak" sözcüklerinin ise başka bir anlamlı birim olduğu bu yöntemle rahat bir şekilde gösterilebilir.

Almanca bir örnek vermek gerekirse, *Der alte Mann hustet stark* şeklindeki bir tümce ağaç diyagramıyla şu şekilde gösterilebilir:

¹⁰⁸ Judith Greene, *Psycholinguistics – Chomsky and Psychology*, Penguin Books, Great Britain 1972, 37.

¹⁰⁹ Bkz.: Jürgen Pafel, *Einführung in die Syntax – Grundlagen – Strukturen – Theorien*, Verlag J.B. Metzler, Stuttgart 2011, 206.

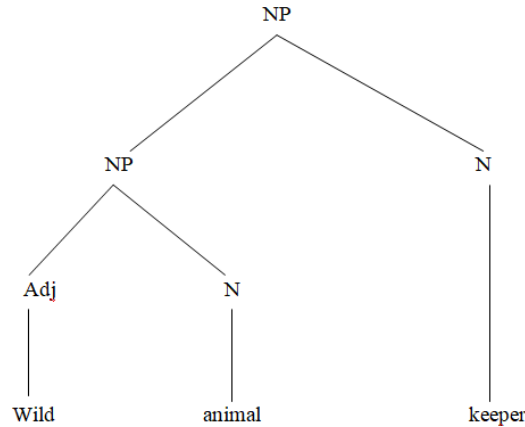
¹¹⁰ Bkz.: S.Pit Corder, *Introducing Applied Linguistics*, Penguin Books, Great Britain 1977, 185.

Almancada bu harflerle ifade edilen bu birimler Türkçede şu şekilde ifade edilebilir: S (Satz) = T (Tümce), NP (Nominalphrase) = Ad Öbeği, VP (Verbalphrase) = EÖ (Eylem Öbeği), Det (Determinant) = Tan (Tanımlık), Adj (Adjektiv) = ÖA (Önad), N (Nomen) = A (Ad), V (Verb) = E (Eylem), Adv (Adverb) = Z (Zarf).

Ağaç diyagramı oluşturulurken tümce öncelikle ad öbeği ve eylem öbeği olmak üzere iki bileşene ayrılır. Daha sonra da bu bileşenleri oluşturan diğer bileşenler ortaya çıkarılır. Parçalanacak hiçbir bileşen kalmayınca kadar bu parçalama işlemi devam eder.

Bazen bir tümce bileşenlerine ayrılırken hangi bileşenlerin birbirine bağlı olduğu çok net olmayabilir. Bu gibi durumlara çift anlamlılık (Alm: Ambiguität, İng: ambiguity) adı verilir. *Edebiyat deneyiminde çift anlamlılık okuyucunun aynı anda birden çok anlama sarılmasına olanak veren çok katmanlı bir dünyayı yansıtır.*¹¹¹ Ağaç diyagramları yapısal çift anlamlılıktan kaynaklanan sorunları çözme konusunda katkı sağlar. Wilfried Hodges bu durumu şöyle bir örnekle açıklar:

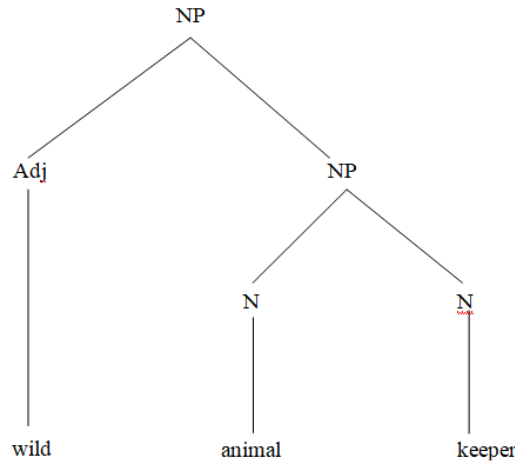
İngilizce "wild animal keeper" (vahşi hayvan bakıcısı) iki farklı şekilde yorumlanabilir. Hayvanın mı yoksa bakıcının mı vahşi olduğu çok net değildir. Bir yoruma göre hayvan vahşidir. Bu durum şöyle gösterilir:¹¹²

Başka bir yoruma göre ise bakıcı vahşidir. Bu durum ise şöyle gösterilir:

¹¹¹ Roy Peter Clark, *The Glamour of Grammar – A Guide to the Magic and Mystery of Practical English*, Little Brown and Company, New York 2011, 143.

¹¹² Hodges, 77.

(Burada NP ad öbeğini, N adı, Adj ise sıfatı temsil etmektedir.)

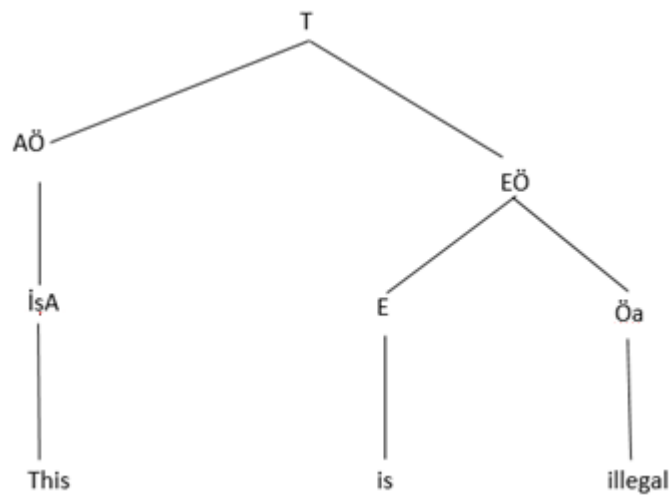
Olumsuz tümcelerin oluşumunda Türkçe, Almanca ve İngilizce arasında yapısal farklılıklar bulunmaktadır. Türkçede tümce genellikle yükleme eklenen ekler ya da "yok" veya "değil" gibi tümcede yüklem işlevi gören leksikal ifadelerle olumsuz hâle getirilir. Yani olumsuzluk çoğunlukla yüklemde, dolayısıyla eylem öbeğinde bulunur. Örneğin:

Bugün okula gitmeyeceğim

Evde yoğurt yok.

*Arkadaşım evde **değil**miş.*

İngilizcede tümce "not, no, never, nothing" gibi leksikal ifadeler ve "-un, -il, -dis" gibi öneklerle olumsuz hâle getirilir. Olumsuzluk hem ad öbeğinde hem de eylem öbeğinde bulunabilir. Örneğin:

Görüldüğü üzere bu tümcede olumsuzluk eylem öbeğinde bulunmaktadır. Ancak ad öbeğinde bulunduğu durumlar da olabilir. Örneğin:

No cat has two tails.

Nothing is more important than you.

Almancada da tümce „nicht, kein, nie, niemals, nichts" gibi leksikal ifadeler veya "-un, -il, -mis" gibi öneklerle olumsuz hâle getirilir. Olumsuzluk ad öbeğinde de eylem öbeğinde de bulunabilir. Örneğin aşağıdaki tümcelerde olumsuzluk eylem öbeğinde bulunmaktadır:

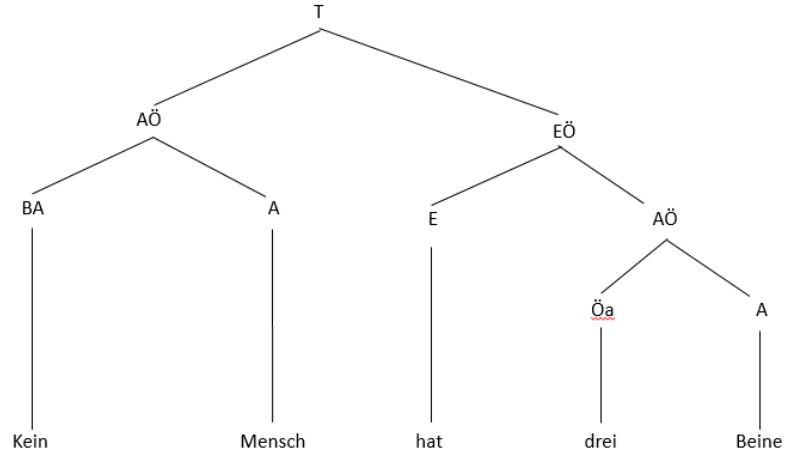
*Ich rauche **nicht** mehr.*

*Ich esse **nichts**.*

Fakat aşağıdaki tümcelerde olumsuzluk ad öbeğinde bulunmaktadır:

***Niemand** darf hier schwimmen.*

***Kein** Mensch hat drei Beine.*

Görüldüğü üzere Almanca ve İngilizceden farklı olarak Türkçede olumsuzluk – "ne... ne" bağlacı dışında- yalnızca eylem öbeğinde bulunabilir. Bu farklılık birinci bölümde ileri sürmüş olduğumuz gibi Türkçede "hiç" sözcüğünün olumsuzluk ifadesi değil de pekiştirici unsur olması durumundan kaynaklanmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MANTIKTA OLUMSUZLUK

Dil bilim, mantık ve matematik birbiriyle yakın ilişki içinde bulunan disiplinlerdir. Matematik de mantık da biçimsel dillere sahiptir. *Gramerler ve diller, matematiksel bir incelemeye sayılar, doğrular ve kümeler kadar yakın olan matematiksel birimlerdir.*¹¹³ Deneysel bir bilim dalı olan dil bilimin geçerli diller hakkında deneysel kuramlar oluşturduğunu belirten Hans Jürgen Heringer biçimsel dillerin dil bilim açısından önemini şu şekilde açıklar:

Mantık ve matematik dil bilim açısından iki açıdan önem taşır: Birincisi, doğal dillerin önermelerini mantık diline çevirerek bu doğal dilleri tanımlamaya yarayan bir çeşit evrensel dil olarak; ikincisi de dil bilim kuramlarının ve betim dillerinin oluşturulması ve gelişimi için bir model olarak.¹¹⁴

İkinci bölümde değindiğimiz üretici dönüşümsel dil bilgisi doğal dilleri biçimsel bir şekilde ifade etme çabası yönüyle dil bilimin mantık ve matematikle kesiştiği alanlardan biridir. Yani 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Zellig Harris ve öğrencisi Noam Chomsky'nin çalışmaları dil bilime matematiksel yöntemleri dâhil etmesi bakımından önem taşımaktadır.

1950'lerden beri deneysel dil incelemelerinde mantıksal ve matematiksel yöntemler kullanılmaya başlamıştır. Matematiksel dil bilim bugün makine çevirisi ve yapay zekâ problemleriyle dil bilimin en önemli inceleme alanlarından birini oluşturmaktadır.¹¹⁵

Mantıksal dillerin ve doğal dillerin gramerleri birbiriyle tam olarak örtüşmemektedir. 20. yüzyılın en önemli filozoflarından ve mantıksal empirizmin öncülerinden biri olan Rudolf Carnap doğal dillerde gramer yapısını bozmadan anlamsız bir tümce kurmanın mümkün olmasının - mantıksal açıdan bakıldığında - doğal dillerdeki gramerin yetersiz olduğunu gösterdiğini belirtir. İdeal bir yapay dil

¹¹³ Asa Kasher, "Linguistik und Mathematik", Renate Bartsch, Theo Vennemann (Hrsg), *Linguistik und Nachbarwissenschaften*, Scriptor Verlag GmbH, Kronberg 1973, 64.

¹¹⁴ Hans Jürgen Heringer, *Formale Logik und Grammatik*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1972, 3.

¹¹⁵ Holger van den Boom, *Zum Verhältnis von Logik und Linguistik im Bezug auf UNITYP-Grundsätze*, Arbeiten des Kölner Universalien Projekts Nr.52, Köln 1983, 4.

oluşturmaya çalışan Carnap'ın bu amaçla attığı ilk adım dil bilgisel sentaksın yerini alabilecek bir mantıksal sentaks oluşturma çabası olmuştur.¹¹⁶

İdeal bir yapay dil oluşturmaya çalışan tek kişi Carnap değildir. *Hint-Avrupa dil ailesinin neredeyse eksiksiz bir tasnifini yapmış ve tarihsel dil bilim alanının kuruluşuna önderlik etmiş olan*¹¹⁷ Gottfried Wilhelm Leibniz de ideal bir yapay dil oluşturmaya çalışmıştır.

Leibniz evrensel karakteristiği cebirsel sembolizasyon modeline göre tasarlar. Karakteristikte yalın kavramların temsilinde asal sayıları kullanır. Yalın kavramların kombine edilmesi (ya da sentezi), o kombinasyondaki kavramları temsil eden asal sayıların „çarpımı“, bileşik kavramların analizi ise „asal çarpanlarına ayrılması“ işleminden ibarettir. Leibniz'in örnek uygulamalarından biri şudur: „İnsan aklıllı hayvandır“ tanımını, „akıllı“ kavramı için 3 sayısı ve „hayvan“ kavramı yerine 2 sayısını koyarak, $3 \times 2 = 6$ biçiminde sembolleştirir. Tersinden gidildiğinde, „insan“ kavramının karakteristik sayısı olan 6'yı çarpanlarına ayıran kimse, onun bileşimine katılan yalın kavramların karakteristik sayılarını elde edecektir.¹¹⁸

Jürgen Habermas ise ideal dil konusunda şu açıklamalarda bulunur:

[...] gündelik dildeki formüllendirmeler, dünyayı serimleyen bir ideal dil ölçütüne göre ölçülebilirler, bu dilin yapısı empirik açıdan olası anamlı önermeler evrenini saptar. Demek ki, geleneksel her tümce için bir ve yalnız bir eksiksiz analiz vardır; bu analiz tümcenin, dilin mantıksal açıdan saydam dilinde yeniden kurulmasıyla eş anlamlıdır. Bu dönüşüme yatkın olmayan tüm doğal tümceler, anlamsız oldukları için elenebilirler.¹¹⁹

Doğal dillerin en önemli birimlerinden biri tümcedir (Alm: Satz, İng: sentence). Mantık dillerinin en önemli birimlerinden biri ise önermedir (Alm: Aussage, İng: proposition). Önerme ve tümce aynı şey değildir. Her önerme bir tümcedir; ancak her tümce bir önerme değildir; çünkü önerme doğruluk değerine sahip olmalı, yani ya doğru ya da yanlış olmalıdır. Başka bir deyişle bir yargı bildirmelidir. Bu nedenle herhangi bir yargı bildirmeyen soru tümceleri, emir tümceleri, istek tümceleri gibi tümceler önerme değil, yalnızca birer tümcedir. Matematikte kullanılan " $x > 1$ " tümcesi de bir önerme değildir. Çünkü bu tümcenin doğruluk değeri x 'e göre değişir. Öte yandan " $0 > 1$ " tümcesi (yanlış) bir önermedir¹²⁰.

¹¹⁶ Bkz.: Jerrold J. Katz, *Philosophie der Sprache*, Suhrkamp Verlag, Richard Kruse (Üb.), Frankfurt am Main 1971, ss. 27, 28.

¹¹⁷ Atakan Altınörs, *50 Soruda Dil Felsefesi*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı (İkinci Baskı), İstanbul 2014, 117.

¹¹⁸ Altınörs, *50 Soruda Dil Felsefesi*, 119, 120.

¹¹⁹ Jürgen Habermas, *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*, Kabalcı Yayınevi, (İkinci Basım), Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul 2011, 267.

¹²⁰ Nesin, 16.

Kısacası bir tümcenin önerme olabilmesi için doğru veya yanlış bir yargı ifade etmesi gerekmektedir. Bir önermeyi, soru soran, emreden ya da isteyen değil, bir şey iddia eden tümce şeklinde tanımlayan Bertrand Russell, önermenin "-dİĞİ" ekiyle (daß) kurulan bir tümce biçiminde de olabileceğini belirterek, "Sokrates'in yaşadığı", "iki kere ikinin dört olduğu", "iki kere ikinin beş olduğu" şeklinde devam eden ifadelerin önerme olduğunu belirtir.¹²¹ Bu tür ifadeler ya doğru ya da yanlıştır. Örneğin "Sokrates'in yaşadığı doğrudur" önermesi doğru, "Sokrates'in yaşadığı doğru değildir" önermesi yanlış, "İki kere ikinin dört olduğu doğrudur" önermesi doğru, "İki kere ikinin beş olduğu doğrudur" önermesi ise yanlıştır.

Bir önermenin doğru ya da yanlış olduğunun bilinmediği durumlar da olabilir. Yani önermenin ya doğru ya yanlış olduğu bilinir, fakat doğru mu yoksa yanlış mı olduğu tam olarak bilinmeyebilir. Bu gibi durumlar için şöyle bir matematiksel örnek verilebilir:

Matematikte Goldbach Sanısı diye adlandırılan ve bugüne değin kanıtlanamamış bir önerme vardır. Goldbach Sanısı, 4 ve 4'ten büyük her çift tamsayının iki asalın¹²² toplamı olduğunu söyler. Örneğin,

$$4 = 2 + 2$$

$$6 = 3 + 3$$

$$8 = 3 + 5$$

$$10 = 3 + 7$$

$$12 = 5 + 7$$

$$14 = 3 + 11$$

Goldbach Sanısı, adı üstünde bir sanıdır. Yani doğru mu yanlış mı olduğu bugün bilinmemektedir. Öte yandan, Goldbach Sanısı ya doğrudur ya da yanlış. Dolayısıyla, Goldbach Sanısı bir önermedir.¹²³

Goldbach örneğinde de görüldüğü üzere tam olarak bilinmese de her önerme ya doğru ya da yanlış olmak zorundadır. Yani bir önerme ve onun çelişigi aynı anda doğru olamaz. Mantıkta bu duruma üçüncü durumun olanaksızlığı adı verilir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken şey, bir önermenin çelişigiyle karşıtının yani olumsuz hâlinin birbirinden farklı şeyler olduğu gerçeğidir.

¹²¹ Bkz. Bertrand Russell, *Die Philosophie des Logischen Atomismus*, Johannes Sinnreich (Üb.) Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1979, 184.

¹²² 2, 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19 gibi 1'den ve kendinden başka sayıya bölünemeyen 1'den büyük doğal sayılara asal adı verilir.

¹²³ Nesin, 17.

Bir önermenin ya doğru ya da yanlış olduğunu, ya da başka deyimle, bir önermeyle çelişğinden hiçbirinin doğru olmamasının olanaksızlığını savlayan ve üçüncü durumun olmazlığı adı verilen yasaya uygun bir örnek alabiliriz. "x y'yi yazmaktan vazgeçti," biçimindeki bir önermenin, belli durumlarda, bu yasanın bir ayrıklamasını oluşturduğu düşünülebilir. Örneğin bir arkadaşım bana hiç yazmamışsa, onun bana yazmaktan vazgeçtiğinin ne doğru ne de yanlış olduğunu söylemek yerinde olurmuş gibi görünür. Gerçekte böyle bir örneğin, üçüncü durumun olmazlığının yanlışlığını gösterdiğinin kabul edilmemesi gerekir. "Arkadaşım bana yazmaktan vazgeçti," önermesinin yalın bir önerme olmayıp, "Arkadaşım geçmişte bana yazıyordu," ve "Arkadaşım artık bana yazmıyor," önermelerinin bileşimi olduğu; ayrıca, "Arkadaşım bana yazmaktan vazgeçmedi," önermesinin, görüldüğü gibi, "Arkadaşım bana yazmaktan vazgeçti"nin çelişğı değil, yalnızca onun karşıtı olduğu belirtilebilir. Çünkü bunun anlamı "Arkadaşım geçmişte bana yazıyordu, şimdi de yazmasını sürdürüyor"dur.¹²⁴

"Arkadaşım bana yazmaktan vazgeçti" örneğinde görüldüğü üzere yalın olmayan, yani iki ayrı yargı içeren önermelerin olumsuz hâlinin veya çelişğinin saptanması için önermenin derin yapısının incelenmesi gerekebilmektedir. Kuno Lorenz mantıksal biçim ve dil bilgisel biçim arasındaki farkın modern dil bilimdeki "yüzey yapı" ve "derin yapı" kavramları arasındaki farkla paralellik gösterdiğini belirtir.¹²⁵ Mantıksal biçim derin yapıya denk düşerken, dil bilgisel biçim yüzey yapıya denk düşmektedir.

Yargı bildirmeyen tümcelerin önerme olmaması nedeniyle, mantıksal bir çözümleme yaparken bu tür tümceler asıl işlevleriyle kullanıldıkları zaman değil, farklı bir işleve sahip oldukları durumlarda, yani derin yapıda herhangi bir yargı tümcesini ifade ettikleri zaman, derin yapıdaki önermeye çevrilerek çözümlenebilir. Örneğin "O harabeye girilir mi hiç?" tümcesinde retorik bir soru vardır, yani soruyu soran kişi aslında sorusuna bir yanıt beklememektedir. Yüzey yapıda soru biçiminde olan bu tümce derin yapıda "O harabeye girilmez." şeklinde bir yargı tümcesine, yani bir önermeye denk düşer. Benzer şekilde "Senin gözüne bir hayal gözükmüş olmasın." tümcesi de derin yapıda "Senin gözüne bir hayal gözükmüştür" şeklinde bir önermeye denk düşer.

Daha önce de belirttiğimiz gibi üretici-dönüşümsel dil bilgisine göre bir tümce bir ad öbeğinden ve bir eylem öbeğinden oluşur. Mantık dilindeki önermeler de iki kısımdan meydana gelir. Bunlar özneler ve yüklemlerdir. *Yüklemler bileşenler sınıfıdır.*

¹²⁴ Alfred Jules Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, Metis Yayınları (3. Basım) İstanbul 2010, 53, 54.

¹²⁵ Bkz.: Kuno Lorenz, "Der Beginn der sprachanalytischen Philosophie. – Bertrand Russell und der logische Empirismus, George Edward Moore und der linguistische Phänomenalismus", Marlis Gerhardt (Hrsg), List Verlag, Augsburg 1974, 55-71, 60.

*Bileşenlerin kendisi de yüklemelerin argümanları olarak adlandırılır.*¹²⁶ Argüman burada özneyle eş anlamlıdır. *Bir kümenin elemanları ya da sayılar bu bağlamda özne olabilirler.*¹²⁷ Yüklemeler argümanların, yani öznelerin sahip olduğu özelliklerdir. Bunlar P, Q, R gibi büyük harfler veya $P_1, P_2, Q_1, Q_2, Q_3, \dots$ gibi alt simgeli büyük harflerle ifade edilir.

Bir yüklem ifadesinde argüman olarak değişkenler ve değişmezler bulunur. Değişmezler, hakkında konuşulan nesnelerin adlarıdır. Başka bir deyişle bir şeyi adlandıran terimlerdir. Bunlar genellikle a, b, c gibi küçük harflerle ya da $a_1, a_2, a_3, b_1, b_2, b_3 \dots$ gibi alt simgeli küçük harflerle ifade edilir.

Değişmezler, tümceleri bağlamaya yarayan "ve", "veya" gibi bağlaçlar ya da nicelik belirtmeye yarayan "bütün", "bazı" gibi niceleyicilerdir. Kullanılan değişmezin türü önerme mantığı ve yüklem mantığı arasındaki ayrımı açıklar. Önerme mantığında bağlaçlar aracılığıyla tümceler arasındaki bağlantılar incelenirken, yüklem mantığında tümcelerin genellik derecelerini belirlemek için niceleyiciler ele alınır.¹²⁸

Değişkenler ise değişmezlerin yerini tutan terimlerdir. Bunlar için genellikle x, y, z gibi alfabenin sonundaki harfler kullanılır. Bir tümce şu şekilde ifade edilebilir:

$P(a), Q(a), P(b)$ vb.¹²⁹

Bunu bir örnekle açıklayacak olursak, *Görkem* yerine a , *bu araba* yerine b , *cömerttir* yerine P , *pahalıdır* yerine Q kullanıldığını varsayarsak, *Görkem cömerttir* önermesi $P(a)$ şeklinde, *Bu araba pahalıdır* önermesi ise $Q(b)$ şeklinde ifade edilir. Görüldüğü üzere bu yüklemeler tek bir değişmez gerektirmektedir. Birden fazla değişmez gerektiren yüklemeler de vardır.

*Tek bir değişmez gerektiren yüklemelere birli yüklem (einstelliges Prädikat) adı verilir. İki değişmez gerektiren yüklemelere ise ikili yüklem (zweistelliges Prädikat) denir.*¹³⁰ Örneğin $R(a,c)$ "Görkem bu arabayı alıyor" önermesinin çevirisi olabilir. Görüldüğü gibi, yüklemeler birden fazla değişmez gerektirebilir ve gerektirdikleri

¹²⁶ Utz Maas, *Grundkurs Sprachwissenschaft 1 - Die herrschende Lehre*, List Verlag, Augsburg 1973, 79.

¹²⁷ Hermann Haarmann, *Mengen, Logik, Zahlen, Relationen, Funktionen*, Verlag W. Girardet, Essen 1976, 20.

¹²⁸ Bkz.: Ferdinand Fellmann, *Orientierung Philosophie – Was sie kann, was sie will*, Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Hamburg 1998, 46.

¹²⁹ Heringer, 9.

¹³⁰ Heringer, 9.

değişmez sayısıyla adlandırılırlar. *Birden fazla değişmez gerektiren yüklemelere bağıntı denir. Yüklemelerin basamak sayısını göstermek için üst simgeler kullanılır: örneğin ikili bir yüklem P^2 şeklinde gösterilir.*¹³¹

Görüldüğü üzere bir alfabenin harflerini kullanarak biçimsel bir dil oluşturmak mümkündür. Böyle bir dilin nasıl oluşturulduğunu anlamak için öncelikle alfabe ve dil kavramlarının matematiksel bir tanımını yapmak gerekmektedir. *Bir "alfabe" boş olmayan, sonlu bir kümedir, elemanları ise "harflerdir". Bir "dizi" A alfabesinin harflerinin sonlu bir sıralamasıdır. Bir "dil" diziler kümesidir.*¹³² Özne ve yüklemden oluşan herhangi bir tümceyi bir alfabe üzerinden tanımlamak mümkündür.

Birleşimsel bir sistem, birbirine bağlı dört kavram üzerinden $K = (V, H, S, P)$ tanımlanır. Bunlardan V bir alfabadir. H alfabenin bir alt kümesidir ve üretim kurallarını yazıya dökmek için zorunlu olan teorik işaretlerdir. S, V'nin bir numaralı elemanıdır ve üretim kuralları ondan çıkar. P ise üretim kurallarının kümesidir. Birleşimsel bir sistem tek bir S aksiyomlu biçimsel bir sistem olarak anlaşılabilir. Bu aksiyomdan kurallar yoluyla bütün teoriler (buradaki bağlamda tümceler) türetilir.¹³³

Bu durum şöyle bir örnekle açıklanabilir (Heringer Almanca *Satz* sözcüğünden yola çıkarak S harfini kullanır. Biz bu harfin yerine T (tümce) harfini kullanacağız.):

$V = \{T, X_{14}, X_{16}, X_{26}, X_{27}, X_{28}, X_{29}, X_{31}, X_{32}, X_{33}, Z_1, Z_2, \dots, Z_6\}$, $H = \{S, X_{14}, X_{16}, X_{26}, X_{27}, X_{28}, X_{29}, X_{31}, X_{32}, X_{33}\}$ olsun. P de şu şekilde tanımlanmış olsun:

1. $T \rightarrow X_{14} X_{16}$
2. $X_{14} \rightarrow X_{26} X_{27} X_{28}$
3. $X_{16} \rightarrow X_{29} X_{31}$
4. $X_{31} \rightarrow X_{32} X_{33}$
5. $X_{26} \rightarrow Z_1$
6. $X_{27} \rightarrow Z_2$
7. $X_{28} \rightarrow Z_3$
8. $X_{29} \rightarrow Z_4$
9. $X_{32} \rightarrow Z_5$
10. $X_{33} \rightarrow Z_6$

¹³¹ Heringer, 9.

¹³² Kasher, 63.

¹³³ Heringer, 46.

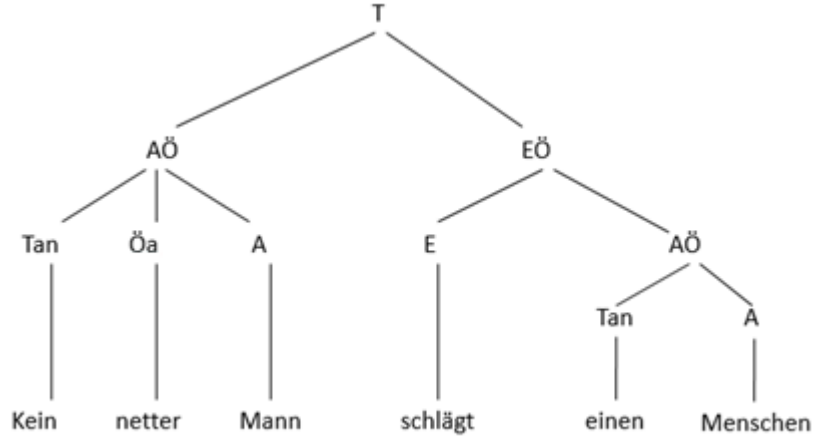
Almanca bir tümce yapısını tanımlamak için bu kurallar sistemi şu şekilde yorumlanabilir: $T = \text{Tümce}$, $Z_1 = \text{kein}$, $Z_2 = \text{netter}$, $Z_3 = \text{Mann}$, $Z_4 = \text{schlägt}$, $Z_5 = \text{einen}$, $Z_6 = \text{Menschen}$.

$X_{14} = \text{Özne}$, $X_{16} = \text{Yüklem}$, $X_{26} = \text{Tanımlık}$, $X_{27} = \text{Önad}$, $X_{28} = \text{Ad}$, $X_{29} = \text{Eylem}$, $X_{31} = \text{Nesne}$, $X_{32} = \text{Tanımlık}$, $X_{33} = \text{Ad}$.

S'den türemiş olan bu biçimsel sistemle şu Almanca tümce tanımlanabilir:

Kein netter Mann schlägt einen Menschen.

Bu biçimsel sistem aslında önceki bölümde değindiğimiz ağaç diyagramlarının oluşum aşamasını gösterir. Harflerle tanımladığımız bu tümceyi şöyle bir ağaç diyagramıyla gösterebiliriz:

Herhangi bir dili alfabenin harfleri üzerinden tanımlamak aynı sistemle kurulabilecek sonsuz sayıda tümceyi tek bir kuralla gösterme olanağı tanıması bakımından çok önemlidir. Örneğin *Kein netter Mann schlägt einen Menschen* tümcesini tanımlamak için kullandığımız " $Z_1 = \text{kein}$, $Z_2 = \text{netter}$, $Z_3 = \text{Mann}$, $Z_4 = \text{schlägt}$, $Z_5 = \text{einen}$, $Z_6 = \text{Menschen}$ " şeklindeki kural başka sözcüklerden oluşan bir tümceyi de tanımlayabilir. Örneğin *Das kleine Kind sieht eine Frau* şeklindeki bir tümce de aynen bu harflerle tanımlanabilir. Yani bu tümceyi tanımlamak için kullanılan kurallar sistemi aynı sistemle kurulabilecek bütün tümceler için geçerlidir.

Bir dilin grameri temel olarak bize dilin gramer tümcelerinin nasıl yapılandığını söyleyen bir kurallar dizisidir. Kurallar dilin bütün gramer tümcelerini üretmelidir. Bir gramer ayrıca bize bir tümcenin bileşenlerinin neler olduğunu da söylemelidir. En kolay gramerler *bağlamdan-bağımsız gramerler* ya da kısaca *CF (context-free) gramerler*dir. Bu gramerler İngilizce gibi gelişmiş dillerle başa çıkmakta yetersizlerdir, fakat mantığın temel biçimsel dillerini kullanabilirler. Ayrıca bir

buçuk- iki yaşın altındaki bir çocuğun konuştuğu dil CF gramer olarak adlandırılabilir.¹³⁴

Kein netter Mann schlägt einen Menschen tümcesini tanımlarken şu kurallar dizisini kullanmıştık:

1. $T \rightarrow X_{14} X_{16}$
2. $X_{14} \rightarrow X_{26} X_{27} X_{28}$
3. $X_{16} \rightarrow X_{29} X_{31}$
4. $X_{31} \rightarrow X_{32} X_{33}$
5. $X_{26} \rightarrow Z_1$
6. $X_{27} \rightarrow Z_2$
7. $X_{28} \rightarrow Z_3$
8. $X_{29} \rightarrow Z_4$
9. $X_{32} \rightarrow Z_5$
10. $X_{33} \rightarrow Z_6$

Bağlamdan-bağımsız bir gramere göre bu kurallar dizisi şu şekilde gösterilebilir:

1. $T \rightarrow A\ddot{O} E\ddot{O}$
2. $A\ddot{O} \rightarrow Tan \ddot{O}a A$
3. $E\ddot{O} \rightarrow E A\ddot{O}$
4. $A\ddot{O} \rightarrow Tan A$
5. $Tan \rightarrow kein$
6. $\ddot{O}a \rightarrow netter$
7. $A \rightarrow Mann$
8. $E \rightarrow schlägt$
9. $Tan \rightarrow einen$
10. $A \rightarrow Menschen$

3.1. MANTIKSAL OPERATÖRLER

Doğal dillerde "ve", "veya", "ise" gibi tümceleri bağlamaya yarayan ögeler bulunduğu gibi, mantık dillerinde de bu tür ögeler bulunur. Bu ögelere mantıksal

¹³⁴ Hodges, 80.

operatörler veya önerme eklemleri denir. Mantıksal bir operatör doğruluk değeri olan bir işlemdir. İki değerli mantıkta doğruluk değerleri "doğru" ve "yanlış"tır. "Doğru" 1 ile "yanlış" ise 0 ile ifade edilir. Biz de 1 ve 0 rakamlarını çalışmamızda "olumlu" ve "olumsuz" için kullanıp bunlara mantıksal operatörler uygulayacağız. Beş önemli mantıksal operatör vardır. Bunlar "ve", "veya", "ise", "ancak ve ancak" ve "değil"dir.

3.1.1. Tümel Evetleme Operatörü

Tümel evetleme operatörü "ve"dir ve " \wedge " sembolüyle gösterilir. Bir tümel evetlemenin doğru olması, bileşenlerinin hepsinin doğru olmasına bağlıdır. Bileşenlerinden en az birinin yanlış olması durumunda önerme yanlış olur. Tümel evetleme operatörünün doğruluk tablosu şu şekildedir:

p	q	$p \wedge q$
1	1	1
1	0	0
0	1	0
0	0	0

3.1.2. Tikel Evetleme Operatörü

Tikel evetleme operatörü "veya"dır ve " \vee " sembolüyle gösterilir. Bir tikel evetlemenin doğru olması, bileşenlerinden en az birinin doğru olmasına bağlıdır. Bütün bileşenlerinin yanlış olması durumunda önerme yanlış olur. Tikel evetleme operatörünün doğruluk tablosu şu şekildedir:

p	q	$p \vee q$
1	1	1
1	0	1
0	1	1
0	0	0

3.1.3. Koşul Operatörü

Koşul operatörü "ise"dir ve " \rightarrow " sembolüyle ifade edilir. Bir koşul operatörü yalnızca ilk bileşenin doğru, son bileşenin yanlış olması durumunda yanlış, diğer bütün durumlarda doğrudur. Koşul operatörünün doğruluk tablosu şu şekildedir:

p	q	$p \rightarrow q$
1	1	1
1	0	0
0	1	1
0	0	1

3.1.4. Karşılıklı Koşul Operatörü

Karşılıklı koşul operatörü "ancak ve ancak"tır ve " \leftrightarrow " sembolüyle ifade edilir. Karşılıklı koşul operatörü yalnızca bileşenlerinin aynı doğruluk değerini taşıması durumunda doğru, diğer bütün durumlarda yanlıştır. Karşılıklı koşul operatörünün doğruluk tablosu şu şekildedir:

p	q	$p \leftrightarrow q$
1	1	1
1	0	0
0	1	0
0	0	1

3.1.5. Değilleme Operatörü

Değilleme operatörü "değil"dir ve " \sim " veya " \neg " ya da "-" sembollerinden biriyle ifade edilir. Önermenin doğru olması durumunda, değili yanlış, yanlış olması durumunda değili doğrudur. Değilleme operatörünün doğruluk tablosu şu şekildedir:

p	$\neg p$
1	0
0	1

Çalışmamızın bu noktasında mantıksal operatörlerin doğal dillerdeki olumsuzluk ifadelerine göre üstünlüğü konusuna değinmekte yarar vardır. Önceki bölümde de belirttiğimiz üzere yapay ya da biçimsel dillerde de doğal dillerde olduğu gibi tümceleri bağlamaya yarayan ögeler bulunur. Çalışmamızın konusu olumsuzluk olduğu için özellikle "değilleme" operatörünü ele alacağız. Değilleme operatörü yerine doğal dillerde "değil", "yok", "-mA", "nicht", "kein", "not" gibi ögeler bulunur.

Bu tür olumsuzluk ifadeleri mantık diline çevrildiğinde, doğal dillerde karşılaşılabilecek bazı sorunların önüne geçilebilir; çünkü doğal dillerdeki olumsuzluk ifadeleri önermenin yalnızca bir kısmını olumsuz kılarken, mantık dilindeki değilleme operatörü bütün önermeyi olumsuz kılar. Bu durum için İngilizcede sıkça verilen bir örnek *I have not stopped beating my wife.*¹³⁵ önermesidir. Bu önerme „Have you stopped beating your wife?“ sorusuna verilen bir yanıt olabilir. Bu soruyu "evet" veya "hayır" ile yanıtlamak ve olumsuzluk ifadesi olan "not" sözcüğünü kullanmak yanıltıcı bir duruma yol açabilir; çünkü soruyu bu şekilde yanıtlayan bir kişi bir eşinin olduğunu ve onu dövmüş olduğunu onaylamış olur. Yanıltıcı soru olarak yöneltildiğinde, bu soruya verilebilecek güzel bir yanıt "I have never beaten my wife." olabilir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi not ve never gibi olumsuzluk ifadeleri, önermenin bazı ögelerini olumsuz kılarken bazı ögelerini olumsuz kılmaz. Yani kişi "I have never beaten my wife." diyerek eşini dövmüş olmayı reddettiği halde, bir eşe sahip olduğunu reddedemez, yani kabul etmiş olur. Onu da reddetmek istiyorsa "I don't have a wife." gibi bir önerme daha eklemelidir. Kısacası tek bir sözcükle bütün ögeleri olumsuz kılamaz, yani değilleyemez. Mantıksal analizde kullanılan *olumsuzluk* doğruluk-fonktörü bu noktada çözüm getirir ve tek bir sembolle önermenin bütün ögelerini değilleme olanağını sunar.

3.2. MANTIKSAL NİCELEYİCİLER

Önermelerin niceliğini belirten ifadelere niceleyici denir. *Niceleyici, yüklem mantığının mantıksal sabitleri için kullanılan bir kavramdır.*¹³⁶ Niceleyiciler tümel niceleyici ve tikel niceleyici olmak üzere ikiye ayrılır.

¹³⁵ Bkz. Hodges, 93.

¹³⁶ Heringer, 20.

3.2.1. Tümel Niceleyiciler

Tümel niceleyiciler *bütün, her, hepsi* gibi evrensel yargılarda bulunmaya yarayan ifadelerdir ve \forall sembolüyle gösterilir. Tümel niceleyici $\forall x$, "tüm x'ler için, x geçerlidir/doğrudur" şeklinde çevrilir. Örneğin "bütün insanlar iki ayağa sahiptir" önermesinde x'in insan olduğu düşünülürse *bütün insanlar* $\forall x$ ile *iki ayağa sahiptir* ise Fx veya $P(x)$ ile ifade edilir. Bu da genel olarak şu şekilde gösterilir:

$$\forall x Fx \text{ veya } \forall x P(x)$$

Almancada tümel niceleyiciler *alle, jeder, jedweder, jeglicher, lauter, jederart, jederlei*¹³⁷ gibi sözcüklerdir.

3.2.2. Tikel Niceleyiciler

Tikel niceleyiciler *bazı, birkaç, en az bir* gibi kısmî yargılarda bulunmaya yarayan ifadelerdir ve \exists sembolüyle gösterilir. Tikel niceleyici $\exists x$, „bazı x'ler için, x geçerlidir/doğrudur" şeklinde çevrilir. Örneğin "bazı canlılar iki ayağa sahiptir" önermesinde x'in canlı olduğu düşünülürse *bazı canlılar* $\exists x$ ile *iki ayağa sahiptir* ise Fx veya $P(x)$ ile ifade edilir. Bu da genel olarak şu şekilde gösterilir:

$$\exists x Fx \text{ veya } \exists x P(x)$$

Almancada tikel niceleyiciler *viele, mehrere, manche, mannigfache, einige, wenige, etliche, die meisten, die wenigsten, fast alle, sehr viele, gar nicht wenige, irgendein, irgendwelche*¹³⁸ gibi ifadelerdir.

3.2.3. Niceleyicilerin Denklikleri

Doğal dillerin bileşenleri arasında denklikler bulunduğu gibi, tümel niceleyiciler ve tikel niceleyiciler arasında da denklikler bulunur. Bunlar yüzey yapıda olumsuz olduğu halde derin yapıda olumlu olan veya tam tersine yüzey yapıda olumlu olduğu halde derin yapıda olumsuz olan önermeleri işaret eder. Bu denklikler şu şekildedir:

¹³⁷ Bkz.: Hans-Werner Eroms, *Syntax der deutschen Sprache*, Walter de Gruyter GmbH & Co., Berlin 2000, 260.

¹³⁸ Bkz.: Hans-Werner Eroms, 261.

1. $\forall x P(x) \equiv \neg \exists x \neg P(x)$

Bu kural, içinde olumlu bir tümel niceleyici bulunan ve olumlu bir yargı bildiren tümcelerle, içinde değillenmiş bir tikel niceleyici bulunan ve olumsuz bir yargı bildiren tümceler arasındaki denklığı gösterir.

Yüzey Yapı	Derin Yapı
Jeder braucht eine Geschichte. $\forall x [x \text{ ist eine Person} \rightarrow x \text{ braucht eine Geschichte}] = \forall x P(x)$	Es gibt nicht einen Menschen, der keine Geschichte braucht. $\neg \exists x \neg P(x)$
Herkes bir hikâyeye ihtiyaç duyar. $\forall x [x \text{ bir insandır} \rightarrow x \text{ bir hikâyeye ihtiyaç duyar}] = \forall x P(x)$	Bir hikâyeye ihtiyaç duymayan en az bir kişi bile yoktur. $\neg \exists x \neg P(x)$
Everyone needs a story. $\forall x [x \text{ is a person} \rightarrow x \text{ needs a story}] = \forall x P(x)$	There is not a person who doesn't need a story. $\neg \exists x \neg P(x)$

2. $\forall x \neg P(x) \equiv \neg \exists x P(x)$

Bu kural tikel niceleyicinin değilleme kuralı olarak da bilinir. İçinde olumsuz bir tümel niceleyici barındıran ve olumsuz bir yargı bildiren tümcelerle, içinde değillenmiş bir tikel niceleyici barındıran ve olumlu bir yargı bildiren tümceler arasındaki denklığı gösterir.

Yüzey Yapı	Derin Yapı
Keiner braucht eine Geschichte. $\forall x [x \text{ ist eine Person} \rightarrow x \text{ braucht keine Geschichte}] = \forall x \neg P(x)$	Es gibt nicht einen Menschen, der eine Geschichte braucht. $\neg \exists x P(x)$
Hiç kimse bir hikâyeye ihtiyaç duymaz. $\forall x [x \text{ bir insandır} \rightarrow x \text{ bir hikâyeye ihtiyaç duymaz}] = \forall x \neg P(x)$	Bir hikâyeye ihtiyaç duyan en az bir kişi bile yoktur. $\neg \exists x P(x)$
No one needs a story. $\forall x [x \text{ is a person} \rightarrow x \text{ doesn't need a story}] = \forall x \neg P(x)$	There is not a person who needs a story. $\neg \exists x P(x)$

3. $\neg \forall x P(x) \equiv \exists x \neg P(x)$

Bu kural tümel niceleyicinin değilleme kuralı olarak da bilinir. İçinde değillenmiş bir tümel niceleyici barındıran ve olumlu bir yargı bildiren tümcelerle, içinde olumlu bir tikel niceleyici barındıran ve olumsuz bir yargı bildiren tümceler arasındaki denklığı gösterir. *Aristo'ya göre "Bazı S'ler P değildir" önermesi "Bütün S'ler P değildir şeklinde de ifade edilebilir.*¹³⁹ Bu tümceler bu kuralı özetler niteliktedir.

Yüzey Yapı	Derin Yapı
Nicht jeder braucht eine Geschichte. $\neg \forall x P(x)$	Es gibt mindestens einen Menschen, der keine Geschichte braucht. $\exists x [x \text{ ist eine Person} \rightarrow x \text{ braucht eine Geschichte}] = \exists x \neg P(x)$
Herkes bir hikâyeye ihtiyaç duymaz. $\neg \forall x P(x)$	Bir hikâyeye ihtiyaç duymayan en az bir kişi vardır. $\exists x [x \text{ bir insandır} \rightarrow x \text{ bir hikâyeye ihtiyaç duyar}] = \exists x \neg P(x)$
Not everybody needs a story. $\neg \forall x P(x)$	There is at least one person who doesn't need a story. $\exists x [x \text{ is a person} \rightarrow x \text{ doesn't need a story}] = \exists x \neg P(x)$

4. $\neg \forall x \neg P(x) \equiv \exists x P(x)$

Bu kural, içinde değillenmiş olumsuz bir tümel niceleyici barındıran ve olumsuz bir yargı bildiren tümcelerle, içinde olumlu bir tikel niceleyici barındıran ve olumlu bir yargı bildiren tümceler arasındaki denklığı gösterir.

¹³⁹ Gerhard Frey, *Philosophie und Wissenschaft*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1970, 35.

Yüzey Yapı	Derin Yapı
Es ist nicht richtig, dass keiner eine Geschichte braucht. - $\forall x$ [x ist eine Person \rightarrow x braucht keine Geschichte] = $\neg \forall x - P(x)$	Es ist richtig, dass es mindestens einen Menschen gibt, der eine Geschichte braucht. $\exists x P(x)$
Hiç kimsenin bir hikâyeye ihtiyaç duymadığı doğru değildir. - $\forall x$ [x bir turisttir \rightarrow x Türkçe bilmez] = $\neg \forall x - P(x)$	Bir hikâyeye ihtiyaç duyan en az bir kişinin olduğu doğrudur. $\exists x P(x)$
It's not true that no one needs a story. - $\forall x$ [x is a person \rightarrow x doesn't need a story] = $\neg \forall x - P(x)$	It's true that there is at least one person who needs a story. $\exists x P(x)$

3.3. OLUMSUZ-NORMAL BİÇİMLER

İçinde bulunan değilleme operatörü değişmezler değil, sadece değişkenlere bağlı olan ve değilleme operatörü dışında yalnızca tümel evetleme veya tikel evetleme operatörlerini içeren olumsuz önermelerin biçimine “olumsuz-normal biçim” adı verilir. Başka bir deyişle “ \rightarrow ” ve “ \leftrightarrow ” bağlaçlarını içermeyen ve barındırdığı “ \sim ” bağlacı bir yükleme bağlı olan bir formül¹⁴⁰ olumsuz-normal biçim şeklinde adlandırılır. Örneğin “ $p \wedge \exists x-Gx$ ” bir olumsuz normal biçimdir; çünkü bu formülde yalnızca tikel evetleme ve değilleme operatörleri bulunmaktadır ve değilleme operatörü herhangi bir değişmeze değil, yükleme bağlıdır.

Yüklem mantığının herhangi bir formülünü olumsuz-normal biçime çevirmek için Shannon kuralının ilkesi uygulanır:

$$\sim A(P_1, \dots, P_n, \sim, \wedge, \vee, \forall, \exists) \equiv A(\sim P_1, \dots, \sim P_n, \sim, \vee, \wedge, \exists, \forall)$$

Bu formüle göre “ \rightarrow ” ve “ \leftrightarrow ” bağlaçlarını içermeyen herhangi bir A formülünün olumsuzu, A'da yer alan her yüklem sembolünün (p_1, \dots, p_n) önüne olumsuzluk işareti koyularak ve de “ \vee ” ile “ \wedge ” ve “ \forall ” ile “ \exists ” sembollerinin yeri değiştirilerek elde edilen sonuca eşittir.¹⁴¹

¹⁴⁰ Teo Grünberg, *Modern Logic*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları, Ankara 2002, 190.

¹⁴¹ Grünberg, 191.

Bu durum şöyle bir örnekle açıklanabilir:

$$-\exists x[Fx \wedge Gxy] \wedge [- (Gy \vee -Hy) \vee \forall x Fxy]$$

Bu şekilde bir formül olumsuz-normal biçime dönüştürmek için öncelikle önünde bir olumsuzluk sembolü bulunan değişmez, yani " $-\exists x$ " niceleyicisine denk olan olumlu niceleyici ifadesi, yani " $\forall x$ " yazılır. Ardından yukarıda belirtildiği üzere her bir yüklem sembolünün önüne olumsuzluk işareti eklenir ve " \vee " sembolleri yerine " \wedge ", " \forall " sembolleri yerine ise " \exists " sembolü yazılır ve ortaya şu sonuç çıkar:

$$\forall x[(-Fx \vee -Gxy) \vee [-(Gy \vee -Hy) \wedge \exists x -Fxy]]$$

Daha sonra formülde "--" şeklinde ifade edilen kısım(lar) iki olumsuzluk sembolünün bir arada kullanılmasıyla olumlu bir sonuç elde edilmesi gerçeğine uygun şekilde yeniden yazılır:

$$\forall x[(-Fx \vee -Gxy) \vee [-(Gy \vee Hy) \wedge \exists x -Fxy]]$$

Sonrasında ise parantezden önce bulunan olumsuzluk sembolü parantez içindeki öğelere uygulanır:

$$\forall x[(-Fx \vee -Gxy) \vee [Gy \wedge -Hy \wedge \exists x -Fxy]]$$

Ortaya çıkan bu sonuç, olumsuzluk operatörü dışında sadece tikel evetleme ve tümel evetleme operatörünü barındırması ve olumsuzluğun sadece yüklem ifadelerine bağlı olması nedeniyle olumsuz-normal biçime sahiptir.

Kısacası herhangi bir formülü olumsuz normal biçime çevirirken önünde olumsuzluk sembolü bulunan niceleyiciler kendisine denk olan olumlu niceleyicilere dönüştürülür (örneğin $-\forall x$ yerine $\exists x$ yazılır). Bunun dışında tikel niceleyicilerle (\exists) tümel niceleyicilerin (\forall) ve tikel evetleme operatörüyle (\vee) tümel evetleme operatörlerinin (\wedge) yeri değiştirilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OLUMSUZ ÖNERMELERİN MANTIKSAL ÇÖZÜMLEMESİ

Omnibus ex nihil ducendis sufficit unum.
(Hiçlikten her şeyi elde etmek için bir yeterlidir.)
GOTTFRIED WILHELM LEIBNIZ

Daha önceki bölümlerde üretici-dönüşümsel dil bilgisinde kullanılan ağaç diyagramlarından, mantıksal operatörlerden ve niceleyicilerden bahsettik. Çalışmamızın bu noktasında 0 ve 1 sayılarını ele alacağız. Fakat özellikle 0 ve 1 sayılarına geçmeden önce genel olarak sayı kavramının ve saymanın önemi üzerinde duracağız. *Sayı algılama yetisinin kimi böcekler, kuşlar ve insanlarla sınırlı olduğunu, köpekler, atlar ve diğer evcil hayvanlar üzerine yapılan gözlem ve deneylerin herhangi bir sayı duyusu ortaya çıkaramadığını*¹⁴² ifade eden Letonyalı matematikçi Tobias Dantzig kuşlar ve eşekarılarının sayı algılama yetileri hakkında şu açıklamalarda bulunur:

Örneğin pek çok kuş böyle bir duyuya sahip. Dört yumurta bulunan bir yuvadan bir tanesini sorun çıkarmadan almak mümkün, ama iki tane alınırsa kuş genellikle yuvayı terk eder. Anlaşılmaz bir şekilde kuş iki ile üçü birbirinden ayırabiliyor. Ama bu yeti kesinlikle kuşlarla kısıtlı değil. Aslında bildiğimiz en çarpıcı örnek „soliter eşekarısı" olarak bilinen böcektir. Anne eşekarısı yumurtalarının herbirini ayrı bir hücreye yerleştirir ve her yumurtaya, yumurtadan çıktığında yavrunun beslenmesi için bir miktar canlı tırtıl tedarik eder. Belli eşekarısı türleri için bu kurbanların sayısı şaşırtıcı derecede sabittir: Bazı türler 5, bazıları 12, bazılarıysa hücre başına tam 24 tırtıl tedarik eder.¹⁴³

İnsanların sayı konusundaki bilgisinin ne kadar eskiye dayandığı tam olarak bilinmese de, hesap tutma ile ilgili bazı sözcüklerin etimolojisi bu konuda fikir verir niteliktedir:

Pek çok ilkel halkın sayı teknikleri (...) eşleştirme veya çetele tutma ile sınırlıdır. Sürülerinin veya ordularının kaydını bir tahtaya atılan çentikler veya bir yere yığılmış çakıl taşlarıyla tutarlar. Atalarımızın bu tür yöntemlerde usta olduklarını *tally* (çetele) ve *calculate* (hesaplama) sözcüklerinin etimolojisinden anlayabiliyoruz: Bunlardan ilki Latince *talea* yani çentik, ikincisiyse Latince *calculus* yani çakıldan gelir.¹⁴⁴

¹⁴² Tobias Dantzig, *Sayı: Bilimin Dili*, Metis Yayınları (4. Basım), Çev. Barış Cezar, İstanbul 2011, 23.

¹⁴³ Dantzig, 21-23.

¹⁴⁴ Dantzig, 26.

İnsanoğlu bugün evreni sayılarla ifade ederek sayısız büyük buluşa imza atmış bulunmaktadır. Fakat sayıları ifade eden bu sözcüklerin ne kadar eskiye dayandığı tam olarak bilinmemektedir. *Güney Afrikalı Buşmanların "bir", "iki" ve "çok" dışında sayı sözcüklerinin olmadığını* belirten Dantzig uzak atalarımızın bu konudaki durumu ile ilgili şunları ifade eder:

Kendi uzak atalarımızın daha iyi durumda olduklarına inanmak için hiçbir nedenimiz yok, hatta bundan kuşku duymak için pek çok gerekçemiz var, çünkü neredeyse tüm Avrupa dilleri bu tür erken dönem kısıtlamalarının izlerini taşır. Tıpkı Latince'deki *ter* gibi İngilizce *thrice* (üç kere) sözcüğü de çift anlama sahiptir: üç kere ve çok. Latince *tres* yani üç ile *trans* yani öte arasında akla yatkın bir bağlantı vardır; aynı şey Fransızca *très* yani çok ve *trois* yani üç için de söylenebilir.¹⁴⁵

Akraba dillerin sözcükleri arasında benzerliklerin bulunduğu bilinmektedir. Özellikle sayı sözcükleri söz konusu olduğunda bu benzerlik çok belirgin bir şekilde göze çarpar. Örneğin bazı Hint-Avrupa dillerinde sayı sözcükleri arasında şu benzerlikler bulunmaktadır:

	Almanca	İngilizce	Fransızca	İtalyanca
0	Null	zero	zéro	zero
1	eins	one	un	uno
2	Zwei	two	deux	due
3	Drei	three	trois	tre
4	Vier	four	quatre	quattro
5	Fünf	five	cinq	cinq
6	Sechs	six	six	sei
7	Sieben	seven	sept	sette
8	Acht	eight	huit	otto
9	Neun	nine	neuf	nove
10	Zehn	ten	dix	dieci

Çeşitli dillerde farklı sayı sistemlerine rastlamak mümkündür. Bu sistemler onluk, beşlik, yirmilik, sekizlik, on altılık ve ikilik sistemlerdir. Adlarından da anlaşılacağı üzere onluk sistemde sayısal taban 10, beşlik sistemde 5, yirmilik sistemde 20, sekizlik sistemde 8, on altılık sistemde 16 ve ikilik sistemde 2'dir. Başka bir deyişle sisteme adını veren sayı, o dildeki sayı sözcüklerinin türetilmesinde temel alınan sayıyı ifade eder. *Taban büyüdükçe, sayılar kısalır fakat daha karmaşık hâle gelirler.*¹⁴⁶

¹⁴⁵ Dantzig, 24.

¹⁴⁶ Handbuch Mathematik Für Schule und Berufsalltag, Tandem Verlag GmbH, Köln, 11.

Tüm Hint-Avrupa dillerinin yanı sıra Moğol ve Sami dillerinde ve en ilkel dillerde sayısal taban ondur, yani ona kadar bağımsız sözcükler vardır, ondan sonraysa 100'e kadar türetme ilkesine başvurulur. Tüm bu dillerde 100 ve 1000 için, hatta bazı dillerde onun daha yüksek katları için bağımsız sözcükler vardır. Görünürde İngilizcedeki *eleven* (on bir) ve *twelve* (on iki) ile Almancadaki *elf* (on bir) ve *zwölf* (on iki) gibi istisnalar vardır, ama bunların da *ein-lif* ve *zwo-lif* sözcüklerine dek izleri sürülmüştür (*lif* eski Almancada "on" demektir).¹⁴⁷

Almanca ve İngilizce gibi Türkçede de sayısal taban ondur ve ondan sonraki sayılar türetme yoluyla oluşturulur (on bir, on dört, yirmi üç, otuz beş... gibi). *Yirmilik sistemin el parmaklarının yanı sıra ayak parmaklarıyla da sayan ilkel kabileler arasında ortaya çıkmış olabileceğini* ileri süren Dantzig yirmilik sistem ile ilgili şu açıklamalarda bulunur:

Sadece yirmilik sisteminin kullanıldığı durumlara çok ender rastlanmakla beraber, ondalık ve yirmilik sistemlerin kaynaşmış olduğu çok sayıda dil vardır. Örneğin İngilizcede *score* (20), *two-score* (2 x 20) ve *three-score* (3 x 20); Fransızcadaysa *vingt* (20) ve *quatre-vingt* (4 x 20) sözcükleri kullanılır. Eski Fransızlar bu biçimi daha da çok kullanırlardı: Paris'te aslen 300 kör gazi için inşa edilmiş olan bir hastanenin adı tuhaf bir şekilde *Quinze-Vingt*'dir (on beş-yirmi); 220 kişiden oluşan bir polis birliğineyse *Onze-Vingt* (on bir-yirmi) adı verilirdi.¹⁴⁸

Fransızcada sayı sözcüklerinde karşılaşılan bu durum oldukça dikkat çekicidir. 80 sayısını için Fransızcada bağımsız bir sözcük yerine Dantzig'in de belirttiği üzere "4 x 20" anlamına gelen *quatre-vingt* sözcüğü kullanılmaktadır ve sonraki sayılar da bu şekilde (*quatre-vingt-un*, *quatre-vingt-deux* vb.) devam etmektedir. Aynı şekilde 90 sayısının adlandırılışı da bu mantık üzerine kurulmuştur ve bu sayı için de bağımsız bir sözcük yerine "4 x 20 + 10" şeklinde düşünülebilecek olan *quatre-vingt-dix* sözcüğü kullanılmaktadır. 90'dan 100'e kadar olan sayılar da aynı şekilde devam etmektedir, yani *quatre-vingt-onze* (4 x 20 + 11), *quatre-vingt-treize* (4 x 20 + 13) gibi.

Fransızcada onluk ve yirmilik sayı sistemi dışında on altılık sayı sisteminin de izlerine rastlamak mümkündür. On altıya kadar bağımsız sözcükler bulunurken 17, 18 ve 19 için *dix-sept*, *dix-huit* ve *dix-neuf* sözcükleri kullanılır. Aynı şekilde 70 ve 76 arasındaki sayılar düzenli bir şekilde adlandırılırken, 77, 78 ve 79 sayıları için "70+17", "70+18", "70+19" şeklinde düşünülebilecek *soixante-dix-sept*, *soixante-dix-huit* ve *soixante-dix-neuf* sözcükleri kullanılmaktadır. Aynı şekilde 97, 98 ve 99 sayıları için de

¹⁴⁷ Dantzig, 30.

¹⁴⁸ Dantzig, 31.

"4 x 20 + 17", "4 x 20 + 18", "4 x 20 + 19" anlamlarına gelen *quatre-vingt-dix-sept*, *quatre-vingt-dix-huit* ve *quatre-vingt-dix-neuf* sözcükleri kullanılmaktadır.

İtalyanca sayı sözcüklerinde de tıpkı Fransızcada olduğu gibi on altılık sayı sisteminin izlerine rastlamak mümkündür. 10 ve 16 arasındaki sayılar *dieci*, *undici*, *dodici*... şeklinde düzenli bir biçimde adlandırılırken 16'dan sonra bu durum tam tersine dönmektedir. 17, 18 ve 19 sayıları diğerleri gibi "settedici", *ottodici* ve "novedici" şeklinde değil, *diciasette*, *diciotto* ve *diciannove* şeklinde adlandırılır.

Onluk, beşlik, yirmilik ve on altılık sayı sistemlerine değindikten sonra şimdi çalışmamızın temelini oluşturan ikilik sayı sistemine değineceğiz.

Avustralya'nın ve Afrika'nın en ilkel kabileleri arasında 5, 10 veya 20 tabanlı olmayan bir sayı sistemi vardır. Bu *ikili* bir sistemdir. Bu vahşiler henüz parmakla saymayı keşfetmemişlerdir. Bir ve iki için bağımsız sayılara, altıya kadar da bileşik sayılara sahiptirler. Altıdan sonraki her şey "yığın" sözcüğüyle ifade edilir... İlginç olan şu ki, bu en ilkel taban daha yakın zamanlarda çok önemli biri, Leibniz tarafından da savunulmuştur... İkili sayma tüm diğer sayıların ifade edilmesinde de kullanılan iki sembole -0 ve 1'e- gerek duyar sadece.¹⁴⁹

Kısacası ikili sayı sistemi 0 ve 1 değerlerinden oluşur. *Bu küçük tabanda sayılar daha uzundur ama bu taban ile makineyle çalışıldığı için uzunluk sorun olmamaktadır.*¹⁵⁰ Kullanmakta olduğumuz onluk sayı sistemindeki bazı sayıların ikilik sayı sistemindeki karşılıkları şu şekildedir:

<i>Onluk</i>	<i>İkilik</i>	<i>Onluk</i>	<i>İkilik</i>	<i>Onluk</i>	<i>İkilik</i>
1 =	1	8 =	1000	15 =	1111
2 =	10	9 =	1001	16 =	10000
3 =	11	10 =	1010	17 =	10001
4 =	100	11 =	1011	18 =	10010
5 =	101	12 =	1100	19 =	10011
6 =	110	13 =	1101	20 =	10100
7 =	111	14 =	1110	21 =	10101

¹⁴⁹ Dantzig, 31-32.

¹⁵⁰ *Handbuch Mathematik Für Schule und Berufsalltag*, Tandem Verlag GmbH, Köln, 12.

Bu tabloda görülen onluk sayı değerlerinin ikilik sistemdeki karşılıkları şu şekilde hesaplanır¹⁵¹: İkilik sisteme dönüştürülmek istenen onluk tabandaki sayı sürekli 2'ye bölünür. Sayının kaç bölüneceği dönüştürülmek istenen tabana eşittir. Yani burada dönüştürülmek istenen taban ikilik sistem olduğu için 2'ye bölünür. Kısacası dönüştürülmek istenen sayı daha fazla bölünemeyecek duruma gelinceye kadar dönüştürülmek istenen tabana bölünür. Bölme işlemleri sırasında "kalanlar" işaretlenir. Bütün kalanlar işaretlendikten sonra "bölüm" de işaretlenir ve "bölümden" başlanarak sola doğru, yani sağdan sola doğru bütün kalanlar sırasıyla yazıldığında ortaya çıkan sayı o onluk sistemdeki sayının ikilik sistemdeki karşılığını verir. Örneğin 14 sayısının ikilik sistemdeki karşılığı şu şekilde hesaplanır¹⁵²:

$$\begin{array}{r|l}
 14 & 2 \\
 \hline
 14 & 7 & 2 \\
 \hline
 0 & 6 & 3 & 2 \\
 \hline
 & 1 & 2 & 1 \\
 \hline
 & & 1 & & \\
 \hline
 \end{array}$$

Görüldüğü üzere 14 sayısının ikilik sistemdeki karşılığı "bölüm" kısmındaki 1 sayısıyla başlayıp, sola doğru bütün "kalan"lar ile devam edildiğinde **1110** olur. Başka bir örnek verilecek olursa, 21 sayısının ikilik sistemdeki karşılığı şu şekilde hesaplanır:

$$\begin{array}{r|l}
 21 & 2 \\
 \hline
 20 & 10 & 2 \\
 \hline
 1 & 10 & 5 & 2 \\
 \hline
 & 0 & 4 & 2 & 2 \\
 \hline
 & & 1 & 2 & 1 \\
 \hline
 & & & 0 & & \\
 \hline
 \end{array}$$

İkilik sistemdeki bir sayının onluk sistemdeki karşılığı ise şu şekilde hesaplanır: İkilik sistemdeki sayının birinci (en sağdaki) basamağındaki değer 2^0 ile, ikinci

¹⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hermann Athen / Jörn Bruhn (Hrsg.), *Rechnen und Mathematik*, Mosaik Verlag GmdH, München 1980, 67.

¹⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Athen / Bruhn, 66.

basamağındaki değer 2^1 ile, üçüncü basamağındaki değer 2^2 ile, dördüncü basamağındaki değer 2^3 ile çarpılır. Sayının basamağı büyüdükçe, o basamaktaki sayının çarpılacağı kuvvet de büyür, 2^4 , 2^5 gibi. Yani sağdan sola doğru bütün basamaklar sırasıyla ikinin sıfıncı kuvvetinden başlanarak ardışık kuvvetleriyle çarpılır. Son olarak her basamakta elde edilen sayılar toplanır ve ortaya çıkan sayı ikilik sistemdeki sayının onluk sistemdeki karşılığını ifade eder. Örneğin ikilik sistemdeki 1101 sayısının onluk sistemdeki karşılığı şu şekilde hesaplanır:

$$\begin{array}{r}
 1101 \\
 \begin{array}{l}
 \text{---} 2^0 \times 1 = 1 \\
 \text{---} 2^1 \times 0 = 0 \\
 \text{---} 2^2 \times 1 = 4 \\
 \text{---} 2^3 \times 1 = 8 \\
 + \\
 \hline
 13
 \end{array}
 \end{array}$$

Görüldüğü üzere öncelikle ikilik sistemdeki sayının birinci basamağında bulunan 1 sayısı 2^0 ile çarpılmıştır. Bütün pozitif tam sayıların sıfıncı kuvveti 1'e eşit olduğu için sonuç kısmına 1 yazılmıştır. Daha sonra ikinci basamakta bulunan 0 sayısı 2^1 ile çarpılmış ve sonuç kısmına 0 yazılmıştır. Ardından üçüncü basamakta bulunan 1 sayısı 2^2 ile çarpılmış ve sonuç 4 çıkmıştır. Sonrasında ise dördüncü basamakta bulunan 1 sayısı 2^3 ile çarpılmış ve sonuç 8 çıkmıştır. Son olarak elde edilen bütün sayılar toplandığında sonuç 13 çıkmıştır ve bu sayı 1101 sayısının onluk sistemdeki karşılığını vermektedir.

Başka bir örnek verilecek olursa, ikilik sistemdeki 10100 sayısının onluk sistemdeki karşılığı şu şekilde hesaplanır:

$$\begin{array}{r}
 10100 \\
 \begin{array}{l}
 \text{---} 2^0 \times 0 = 0 \\
 \text{---} 2^1 \times 0 = 0 \\
 \text{---} 2^2 \times 1 = 4 \\
 \text{---} 2^3 \times 0 = 0 \\
 \text{---} 2^4 \times 1 = 16 \\
 + \\
 \hline
 20
 \end{array}
 \end{array}$$

Bu örnekte de yine yukarıdaki işlemler uygulanmış ve görüldüğü üzere sonuç 20 çıkmıştır. Yani ikilik sistemdeki 10100 sayısının onluk sistemdeki karşılığı 20'dir.

(Verilen bütün örneklerin sonuçlarının sağlaması onluk sistemdeki sayıların ikilik sistemdeki karşılıklarını gösteren tablodan yapılabilir).

İkilik sistemi oluşturan 0 ve 1 sayıları klasik mantık ve makine dili gibi alanlarda kullanılır. Klasik mantıkta "0" bir önermenin yanlış olduğunu, "1" ise doğru olduğunu göstermek için kullanılır. Makine dili gibi yapay veya biçimsel dillerde ise 0 sayısı elektrik akımı olmadığını ya da bir şeyin eksik olduğunu vb. ifade etmek için kullanılırken, 1 sayısı elektrik akımı olduğunu ya da bir şeyin mevcut olduğunu ifade etmek için kullanılır. *Varolma ile sayı arasında benzerlik bulunduğunu ve varolmanın olumlanmasının aslında sıfır sayısının yadsınmasından başka bir şey olmadığını*¹⁵³ ileri süren Gottlob Frege *Aritmetiğin Temelleri* adlı çalışmasında 0 sayısı ile ilgili şu açıklamalarda bulunur:

Bir sayı tümcesi bir kavram hakkında bir bildirim içerir. Belki bu en fazla 0 sayısında açıkça bellidir. Eğer "Venüs'ün 0 uydusu var" dersem, demek ki, hakkında bir şey öne sürülecek herhangi bir uydu ya da uydular grubu varolmamaktadır; ama burada "Venüs'ün uydusu" kavramına bir özellik, yani o kavramın altına hiçbir şey düşmeme özelliği atfedilmiş [beilegen] olmaktadır.¹⁵⁴

Fakat Frege aynı çalışmasında daha sonra 0 sayısını, burada belirtildiği gibi, altına hiçbir şeyin düşmediği kavramın sayısı şeklinde tanımlamanın bir soruna yol açabileceğini belirterek şunları ifade eder:

0 sayısını, altına hiçbir nesnenin düşmediği kavrama ait sayı olarak tanımlamak akla yatkın geliyor. Ancak burada, 0'ın yerine aynı anlama gelen "yok" geçmiş görünüyor; bu yüzden şu şekilde tanımlamayı tercih ediyoruz: Eğer, *a* ne olursa olsun, *a*'nın bir kavram altına düşmediği tümcesi tümel olarak doğru değilse ve "*a* F'nin altına düşer" ve "*b* F'nin altına düşer" tümcelerinden, *a*'nın ve *b*'nin aynı oldukları sonucu tümel olarak çıkıyorsa.¹⁵⁵

Frege ve Leibniz gibi pek çok düşünürün zihnini meşgul etmiş olan 0 ve 1 sayıları günümüzde çok gelişmiş teknolojik aletlerin hepsinin işleyiş mekanizmasında büyük rol oynamaktadır. Bu aletlerin işleyişini sağlayan bilgisayar devrelerinin matematiksel temelini Boole cebiri oluşturmuştur. Boole cebiri İngiliz matematikçi, mantıkçı ve eğitimci George Boole (1815-1864) tarafından geliştirilmiştir.

Boole cebiri mantıksal ilişkileri ifade etmek için, tıpkı matematiksel ilişkilerin ifade edilmesinde klasik cebirin kullanıldığı türden bir işaretleme sistemini kullanır.

¹⁵³ Gottlob Frege, *Aritmetiğin Temelleri*, Yapı Kredi Yayınları (3. Baskı), Çev. H. Bülent Gözkân, İstanbul 2014, 147.

¹⁵⁴ Frege, 142.

¹⁵⁵ Frege, 150.

Klasik cebirde $p+q=r$ gibi bir ifade, rakamsal değerler ve toplama gibi matematiksel işlemlerin yerini tutan simgeler alabilen p , q ve r değişkenlerinden oluşan genel bir ifadedir. Boole cebirinde de aynı türden ifadeler kullanılır, fakat değişkenler burada rakamların değil, "Kedi kilimde" gibi ifadelerin ve bu tür ifadeleri bağlayan "veya", "ve" gibi mantıksal işlemlerin yerini tutar. Boole cebirinin bilgisayar mantığına uygunluğu değişkenlerin "doğru" ve "yanlış" olmak üzere sadece iki "doğruluk değeri" ile sınırlandırılmış olmasında yatar. Bu değerler, Boole cebirinin mantığının bilgisayarların ikili mantığına uygulanmasını sağlayan 0 ve 1 rakamlarıyla ifade edilebilirler.¹⁵⁶

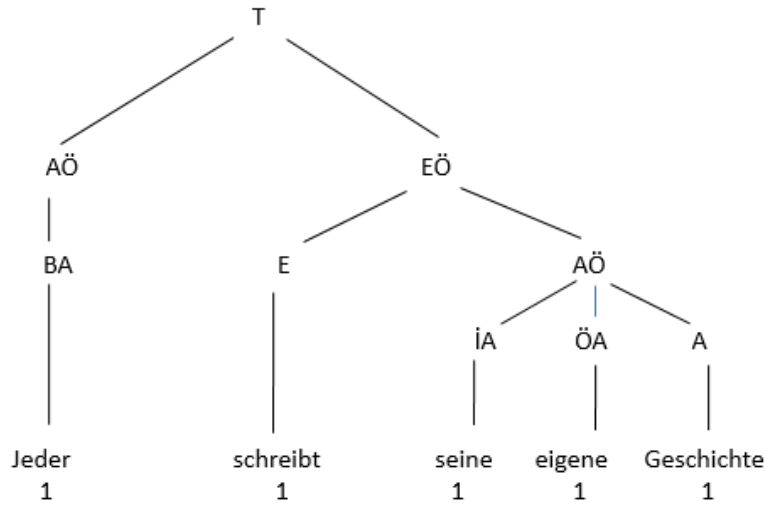
Biz de çalışmamızda 0 ve 1 sayılarını olumsuzluğun var olup olmadığını ifade etmek için kullanacağız ve olumsuzluk belirten ifadelere 0, diğer ifadelere ise 1 değerini vereceğiz. Daha sonra tümel evetleme operatörü olan "ve" operatörü ve tikel evetleme operatörü olan "veya" operatörünü kullanarak tümceyi oluşturan öğeler arasındaki ilişkileri göstermeye ve olumsuzluğu biçimsel veya matematiksel bir şekilde ifade etmeye çalışacağız.

Daha önce de belirttiğimiz üzere Almanca ve İngilizcede olumsuzluk hem ad hem de eylem öbeğinde bulunabilirken, Türkçede olumsuzluk yalnızca eylem öbeğinde bulunabilir. Yani doğal dillerde bir tümcenin olumsuz sayılabilmesi için ad öbeği veya eylem öbeğinde olumsuz bir ifadenin bulunması gerekmektedir. Çalışmamızda tümce içindeki öbekleri oluşturan öğelere olumlu veya olumsuz olma durumlarına göre 0 ve 1 değerlerini verdikten sonra bu öğeler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için ad- ve eylem öbeklerini oluşturan öğelere tümel evetleme operatörü olan "ve" operatörünü uygulayacağız. Operatörü uygularken ad öbeği ve eylem öbeği ayırımına dikkat edecek, bunları göstermek için parantezler kullanacağız. Operatörleri uygulama işlemi bittikten sonra 0 veya 1 değerlerinden birini elde ederek tümcenin olumlu veya olumsuz olduğunu göstermiş olacağız. Elde edilen bu matematiksel veriler makine dilinde algoritma oluşturma konusunda kolaylık sağlayacaktır. Çünkü daha önce de belirttiğimiz üzere bir makineye belli bir doğal dili kodlayabilmek için mümkün olduğunca net verilerin kullanılması gerekmektedir. Bu çalışmada elde edilecek olan matematiksel veriler bu noktada yarar sağlayacaktır.

Bu bilgiler ışığında çözümlemeyi nasıl yapacağımızı göstermek amacıyla şöyle bir örnek verebiliriz:

¹⁵⁶ Anthony Chander, John Graham, Robin Williamson, *The Penguin Dictionary of Computers*, Penguin Books (Second Edition), Great Britain 1977, 54.

Jeder schreibt seine eigene Geschichte.

$$1 \wedge (1 \wedge 1 \wedge 1 \wedge 1) =$$

$$1 \wedge 1 = 1$$

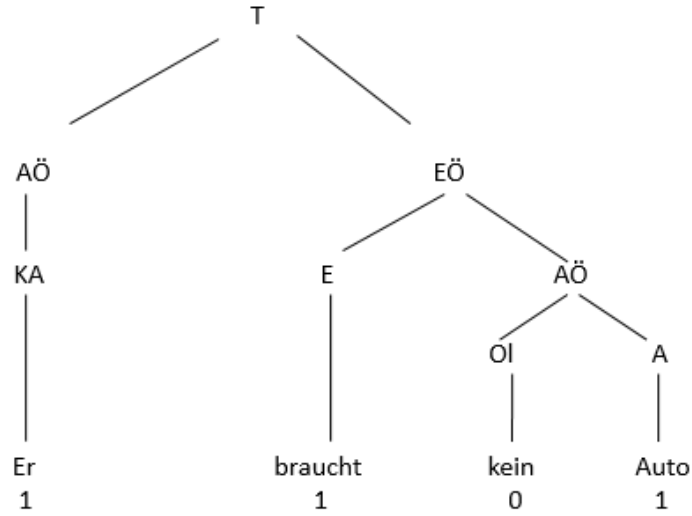
Bu tümceyi ele alacak olursak, diyagramdan da anlaşılacağı üzere tümceyi öncelikle ad- ve eylem öbeği şeklinde ikiye ayırdık. Ad öbeği burada yalnızca bir adıldan (jeder), eylem öbeği ise bir eylem ve bir ad öbeğinden oluşmaktadır. Burada kullanılan "schreiben" eylemi geçişli bir eylem olduğu için bir ad öbeğiyle birlikte kullanılmalıdır ve bu örnekte "seine eigene Geschichte" ad öbeğiyle birlikte kullanılmıştır.

Tümcedeki öbekleri oluşturan sözcüklere dikkat edilecek olursa, bu sözcükler arasında olumsuzluk belirten herhangi bir ifadenin bulunmadığı görülmektedir. Bu nedenle burada 0 değerini vereceğimiz bir öge yoktur. Dolayısıyla, diyagramdan da görüleceği üzere, bütün ögelere 1 değerini verdik. Daha sonra bu değerlere tümel evetleme operatörü uyguladık ve sonuç 1 çıktı. Yani dil bilgisel açıdan olumlu olduğu bilinen bir tümcenin olumlu olma durumunu matematiksel olarak göstermiş olduk.

4.1. AÇIK OLUMSUZLUK

Daha önce de belirttiğimiz gibi açık olumsuzlukta tümcede olumsuzluk ifade eden herhangi bir öge bulunur ve tümcenin anlamı olumsuzdur. Dolayısıyla hem yüzey yapı hem de derin yapı olumsuzdur. Açık olumsuzluk konusunda şöyle bir örnek verilebilir:

Er braucht kein Auto.

$$1 \wedge (1 \wedge 0 \wedge 1) =$$

$$1 \wedge 0 = 0$$

Diyagramdan da anlaşılacağı üzere öncelikle tümceyi ad öbeği ve eylem öbeği olmak üzere ikiye ayırdık. Ad öbeği yalnızca bir adıldan (er) oluşmaktadır ve burada herhangi bir olumsuzluk ifadesi bulunmamaktadır. Eylem öbeği ise bir eylem (braucht) ve bir ad öbeğinden (kein Auto) oluşmaktadır.

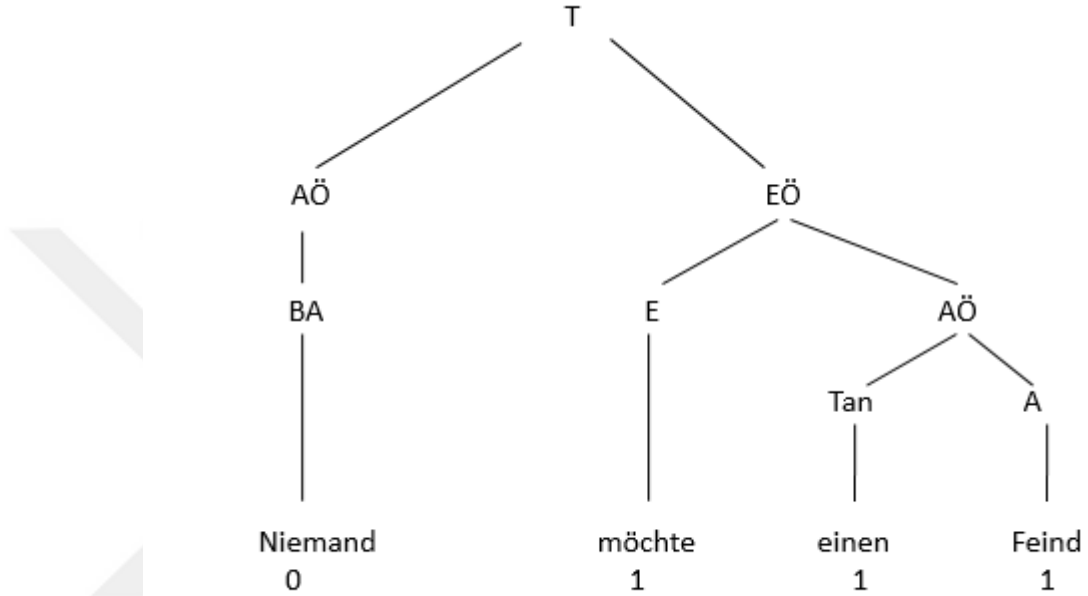
Tümceyi öbeklere ayırma işlemini tamamladıktan sonra öbekleri oluşturan öğelere olumlu veya olumsuz olma durumlarına göre 0 ve 1 değerlerini verdik. "Kein" sözcüğü dışında hiçbir sözcük olumsuzluk ifade etmediği için diğer sözcüklere 1, "kein" sözcüğüne ise 0 değerini verdik.

0 ve 1 değerlerini verdikten sonra tümcedeki ad- ve eylem öbeklerini oluşturan öğeler arasındaki ilişkiyi göstermek için tümel evetleme operatörü olan "ve" operatörünü uyguladık. Operatörü uygularken yine ad öbeği ve eylem öbeği ayırımına dikkat ettik ve bunu parantezlerle gösterdik. Ad öbeğinde herhangi bir olumsuzluk ifadesi olmadığı için bu öbek 1 değerini aldı. Eylem öbeğinde ise "kein" sözcüğünün değeri 0 olduğu için bu öbeğin değeri $(1 \wedge 0 \wedge 1)$ işleminin sonucunda 0 oldu. Dolayısıyla ad öbeğinin değeri 1, eylem öbeğinin değeri ise 0 çıktı.

Son olarak elde ettiğimiz bu iki değere tümel evetleme operatörünü uyguladık ve $1 \wedge 0$ işleminin değeri 0 çıktı. Kısacası dil bilgisel açıdan olumsuz olduğunu bildiğimiz bir tümcenin olumsuzluğunu matematiksel açıdan da göstermiş olduk.

Şu şekilde başka bir örnek vermek mümkündür:

Niemand möchte einen Feind.

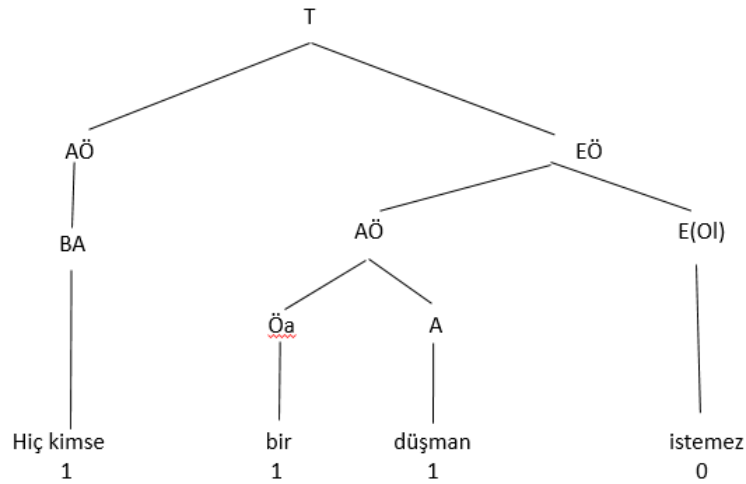

$$0 \wedge (1 \wedge 1 \wedge 1) =$$

$$0 \wedge 1 = 0$$

Bu tümcede de öncelikle tümceyi ad- ve eylem öbeği şeklinde ayırdıktan sonra 0 ve 1 değerlerini verdik. Yukarıdaki örnekten farklı olarak burada olumsuzluk ifadesinin eylem öbeği yerine ad öbeğinde bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla ad öbeğini oluşturan zamir olan "niemand" sözcüğüne 0, diğer sözcüklere ise 1 değerini verdik. $1 \wedge 1 \wedge 1$ işleminin sonucu 1 çıktığı için son olarak ad öbeğindeki 0 ve eylem öbeğindeki 1 değerlerine tümel evetleme operatörünü uygulayarak -yani $0 \wedge 1$ işlemi ile- 0 sonucunu elde ettik.

Verdiğimiz bu son örnek Türkçeye "Hiç kimse bir düşman istemez." şeklinde çevrilebilir. Bu tümce şu şekilde analiz edilebilir:

$$1 \wedge [(1 \wedge 1 \wedge 1) \wedge (1 \wedge 0)] =$$

$$1 \wedge (1 \wedge 0) =$$

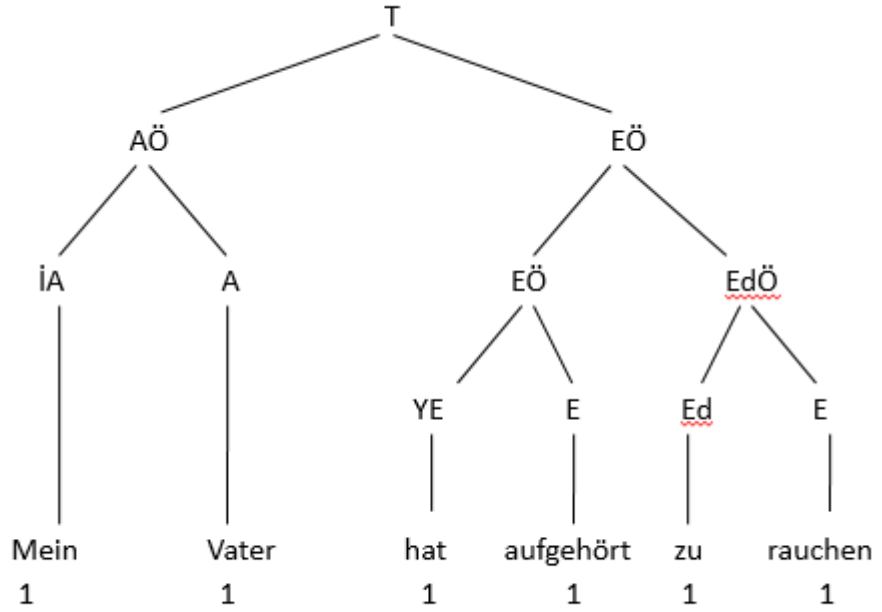
$$1 \wedge 0 = 0$$

Görüldüğü üzere yine tümceyi ad- ve eylem öbeği şeklinde ikiye ayırdıktan sonra 0 ve 1 değerlerini verdik, ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta daha önce de belirttiğimiz üzere "hiç" sözcüğünün bir olumsuzluk ifadesi olmayıp, olumsuzluğu pekiştirici bir işleve sahip olduğu gerçeğidir. Dolayısıyla Almancadaki "keiner" ifadesine 0 değerini verdiğimiz halde, Türkçe karşılığı olan "hiç kimse" ifadesine 1 değerini verdik. Ardından eylem öbeğini oluşturan öğelere değer vererek devam ettik. Olumsuzluk eki taşıyan eyleme 0, diğer ifadelere ise 1 değerini verdik. Eylem öbeği bir ad öbeği bir de başka bir eylem öbeğinden oluştuğu için parantezlerle ayrılarak gösterdik ve tümel evetleme operatörünü uygulayarak en sonunda $1 \wedge 0$ işleminin sonucu olarak 0 değerini elde ettik.

4.2. ÖRTÜK OLUMSUZLUK

Birinci bölümde belirttiğimiz gibi olumsuzluk belirten bir ifade barındırmadığı halde, olumsuz anlam taşıyan tümcelerde örtük olumsuzluk söz konusudur. Bu tür tümcelerin yüzey yapısı olumlu, derin yapısı ise olumsuzdur.

Mein Vater hat aufgehört, zu rauchen.

Görüldüğü üzere hiçbir olumsuzluk ifadesi bulunmadığı için bütün dilsel ifadelere 1 değerini verdik ve dolayısıyla çözümlemenin sonucu 1 çıktı. Bu önermenin derin yapısı ise şu şekildedir:

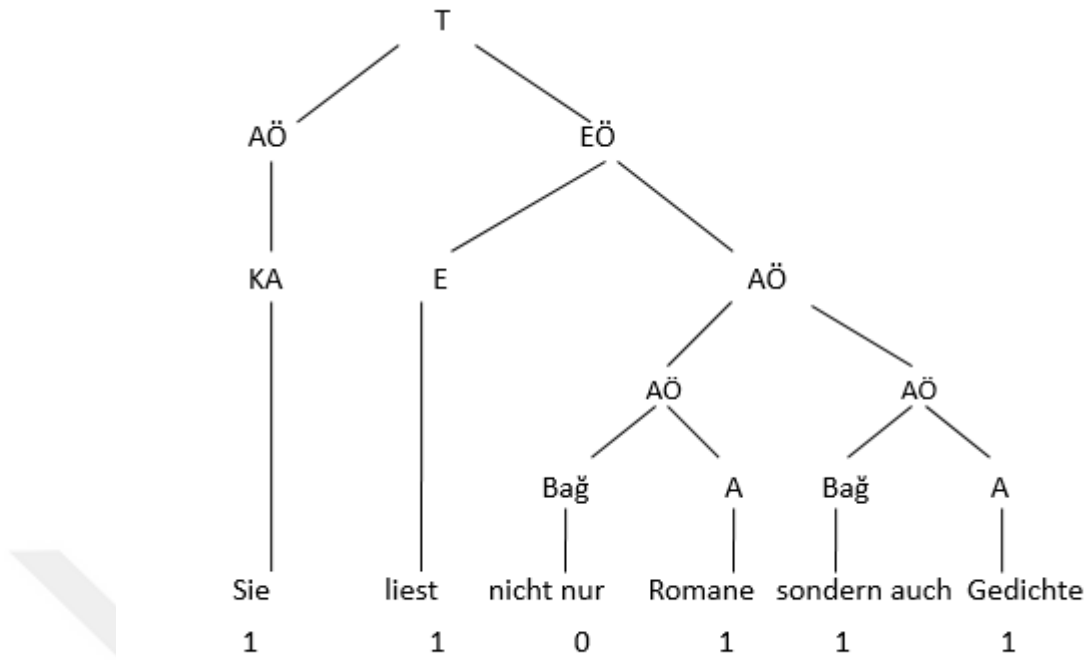
*Mein Vater raucht **nicht mehr**.*

Derin yapıdaki bu önerme ise „nicht" sözcüğünden de anlaşılacağı üzere olumsuzdur.

4.3. SÖZDE OLUMSUZLUK

Olumsuzluk belirten bir öge barındırdığı halde olumsuz anlam taşımayan önermelerde karşılaşılan olumsuzluğa sözde olumsuzluk adını vermiştik. Bu tür önermeler yüzey yapıda olumsuzluk ifadesi taşıdıkları halde bu olumsuzluk ifadesi önermeyi olumsuz kılmaz ve derin yapıda da olumludurlar.

Sie liest nicht nur Romane, sondern auch Gedichte.

$$1 \wedge [1 \wedge (0 \vee 1) \wedge (1 \wedge 1)] =$$

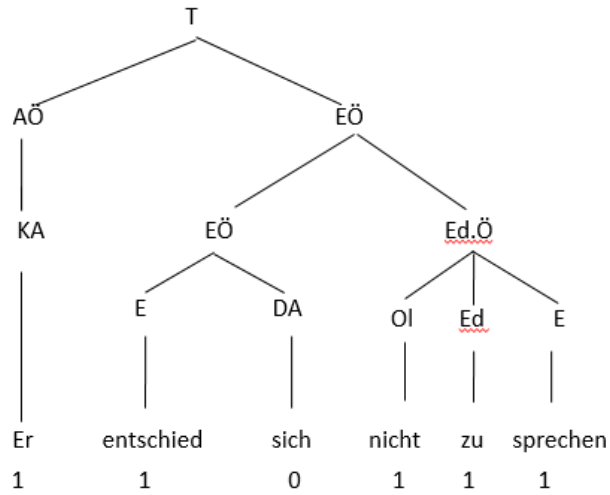
$$1 \wedge (1 \wedge 1 \wedge 1) =$$

$$1 \wedge 1 = 1$$

Yine ad öbeği ve eylem öbeği olmak üzere iki bileşene ayırarak çözümlemeye başladığımız bu önermede eylem öbeğinin bir ad öbeği ve bir eylemden oluştuğu görülmektedir. Eylem öbeği içinde yer alan bu ad öbeği de iki ayrı ad öbeğinden oluşmaktadır. Bu ad öbeklerinden ilki bir olumsuzluk ifadesi ve bir addan meydana gelmektedir. Bu nedenle olumsuzluk ifadesi olan "nicht nur" kalıbına 0, diğer ögelere ise 1 değerini verdik ve uyguladığımız işlemler sonucunda önermenin değeri 0 çıktı.

Görüldüğü üzere buraya kadar verdiğimiz örneklerin hepsinde olumsuzluk ifadesi ad veya eylem öbeğinde bulunmaktaydı. Fakat doğal dillerde bir önerme her zaman yalnızca bir ad ve bir eylem öbeğinden oluşmayabilir. Karmaşık yapıli önermelerde bu temel öbeklerin altında edat öbeği veya yan tümce gibi farklı öbekler de bulunabilir. Olumsuzluk ifadesinin bu tür edat öbeği veya yan tümcede bulunduğu durumlarda, önerme olumsuz olmaz. Mantık diline çevirirken bu tür durumlarda ad ve eylem öbeklerindeki gibi tümel evetleme operatörü "ve" yerine tikel evetleme operatörü olan "veya" operatörünü uygulayacağız. Örneğin:

*Er entschied sich **nicht** zu sprechen.*

$$1 \wedge (1 \wedge 1) \wedge (0 \vee 1 \vee 1) =$$

$$1 \wedge (1 \wedge 1) =$$

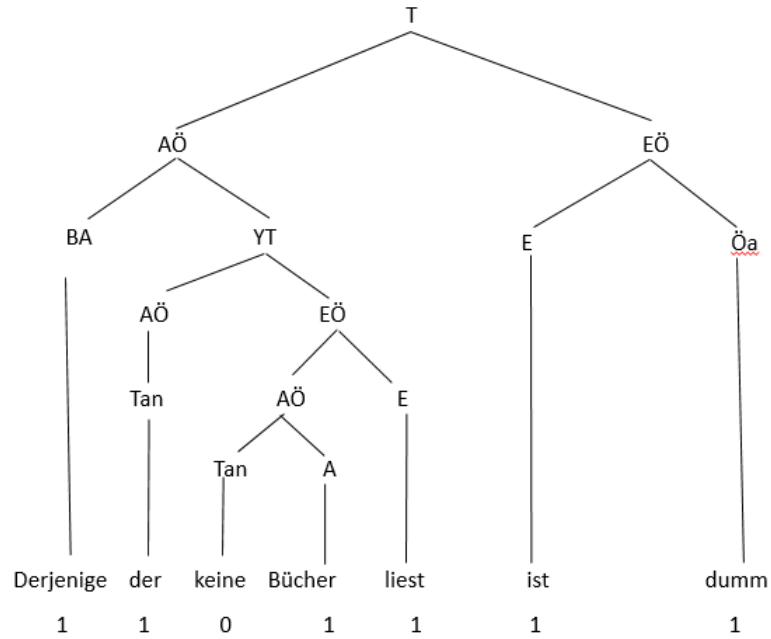
$$1 \wedge 1 = 1$$

Bu önermeyi analiz ederken de yine öncelikle ad- ve eylem öbeği şeklinde ayırdıktan sonra diğer alt öbekleri belirledik. Diğer çözümleme örneklerinden farklı olarak burada bir edat öbeği bulunmaktadır. Önermenin genel yapısı olumlu olduğu halde, edat öbeği içinde bir olumsuzluk ifadesi (nicht) bulunmaktadır. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi edat öbeklerindeki veya yan tümcelerdeki olumsuzluk ifadeleri bir önermeyi olumsuz kılmaya yetmediği için tümel evetleme operatörü olan "ve" operatörü yerine tikel evetleme operatörü olan "veya" operatörünü uyguladık.

Olumsuzluk ifadesi olan "nicht" sözcüğüne 0 değerini verirken, diğer bütün ögelere 1 değerini verdik. Yine öbekler arasındaki ayrımı parantezlerle gösterdik ve diğer bütün öbeklere "ve" operatörünü, edat öbeğini oluşturan ögelere ise "veya" operatörünü uyguladık ve sonuç 1 çıktı.

Yan tümcede olumsuzluk ifadesinin bulunduğu durumlar için şöyle bir örnek verilebilir:

*Derjenige, der **keine** Bücher liest, ist dumm.*

$$1 \wedge (1 \vee 0 \vee 1 \vee 1) \wedge (1 \wedge 1) =$$

$$1 \wedge (1 \wedge 1) =$$

$$1 \wedge 1 = 1$$

Görüldüğü üzere bu önermede olumsuzluk ifadesi (nicht) diğer öbeklerde değil, yan tümcede bulunmaktadır ve bu da önermeyi tamamen olumsuz kılmak için yeterli değildir. Bu nedenle yine öğelere olumsuzluk durumlarına göre 1 ve 0 değerlerini verdikten sonra diğer öbeklere "ve" operatörünü, yan tümceyi oluşturan öbeklere ise "veya" operatörünü uyguladık ve sonuç 1 çıktı.

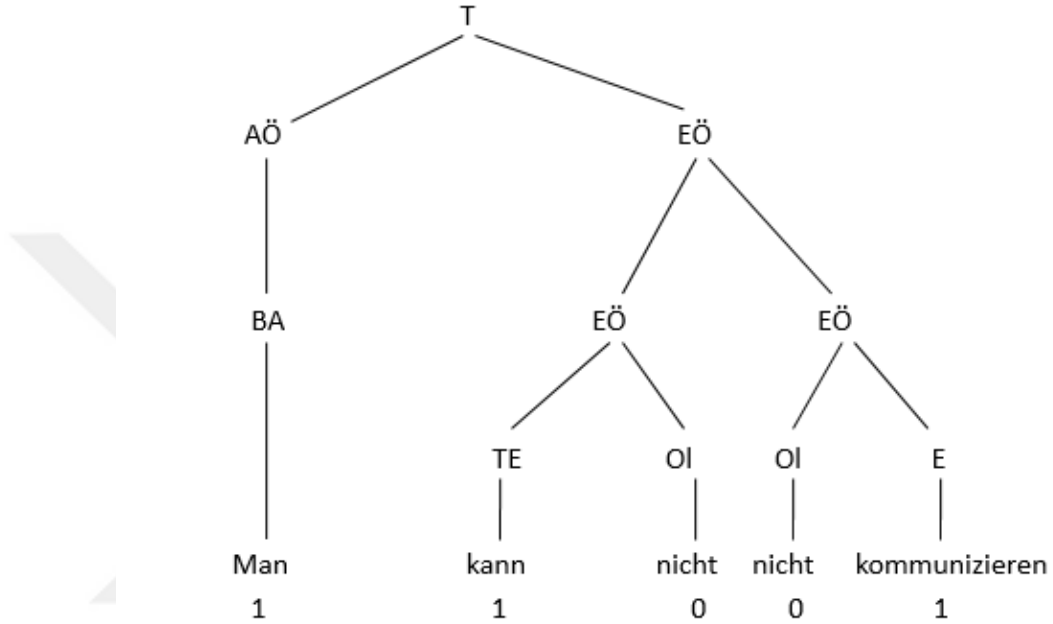
4.4. BULANIK OLUMSUZLUK

Çalışmamızın birinci bölümünde, kesin olarak olumlu ya da kesin olarak olumsuz bir yargı bildirmeyen önermelerde bulanık olumsuzluktan söz edilebileceğini belirtmiştik. Daha önce de üstünde durduğumuz üzere kesin olmayan kavram veya yargılar bulanık mantık kuramına göre 0 ve 1 değerleri yerine bu değerler arasında 0.1, 0.2, 0.3 gibi değerlerle ifade edilir. Bu nedenle bulanık olumsuzluk söz konusu olduğunda dilsel ifadelere 0 ve 1 değerlerini vererek önerme çözümlemek mümkün değildir.

4.5. ÇİFTE OLUMSUZLUK

Çalışmamızın birinci bölümünde önermede birden fazla olumsuzluk ifadesinin bulunması durumunda çifte olumsuzluktan bahsedildiğine değinmiştik. İkinci olumsuzluk ifadesinin kullanılmasının ardından önermenin anlamı olumlu olur.

Man kann nicht nicht kommunizieren.

$$1 \wedge [1 \wedge 0] \wedge [0 \wedge 1] =$$

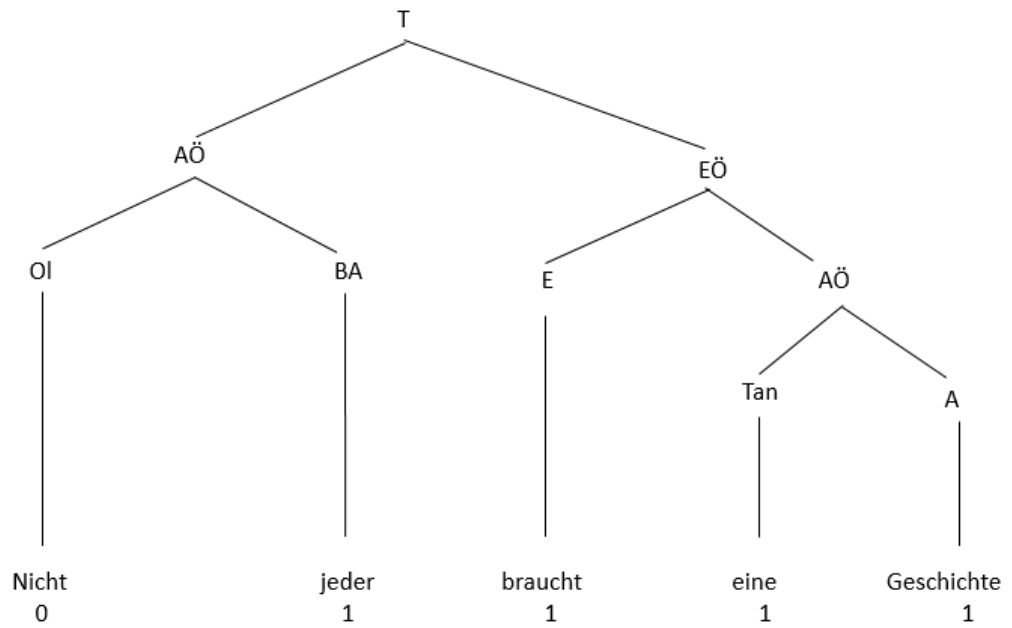
$$1 \wedge [0 \wedge 0] =$$

$$1 \wedge 0 = 0$$

4.6. KISMÎ OLUMSUZLUK

Kısmî olumsuzluk için şöyle bir çözümleme örneği verilebilir:

Nicht jeder braucht eine Geschichte.

$$(0 \wedge 1) \wedge (1 \wedge 1 \wedge 1) =$$

$$0 \wedge 1 = 0$$

Bu önermede olumsuzluk belirten ifadenin (nicht) ad öbeğinde bulunduğu görülmektedir. Olumsuzluk belirtmesi nedeniyle bu sözcüğe 0, geriye kalan sözcüklere ise 1 değerini verdik. Daha sonra önermeyi oluşturan bu öğelere tümel evetleme operatörünü uyguladık ve önermenin sonucu 0 çıktı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GOOGLE ÇEVİRİ PROGRAMIYLA BİRKAÇ OLUMSUZ ÖNERME İNCELEMESİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

İçinde bulunduğumuz teknoloji çağında bilgisayarlar hemen hemen her alanda rol oynamaktadır. Matematik, mühendislik, tıp, biyoloji gibi pek çok alanda yararlanılan bu aletler dil bilim ve çeviri çalışmalarında da kullanılmaktadır. Dil bilimin bilgisayar verileriyle inceleme yaptığı bu alt dalına bilgisayarlı / hesaplamalı dil bilim (Alm.: Computerlinguistik, İng.: computational linguistics) adı verilir. Adından da anlaşılacağı üzere bu alan dil bilimcilerle bilişim uzmanlarının ortaklaşa çalışabileceği bir alandır.

Dilbilimcinin en başta yapacağı iş dili kendi içinde uyumlu bir dönüşüm kuramına ve belirli bir dil bilgisi formatına (biçimine) göre tanımlamak ve cümle üretimi ve dönüşüm kurallarını açık ve kesin algoritmalarbiçiminde yazmaktır. Bilgisayar uzmanının dilbilimciden istediği sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş bir dilbilgisi biçimi ile cümle üretimini ve dönüşümleri sağlayacak algoritmalar¹⁵⁷.

Sabri Koç, bilgisayar için kullanılacak böyle bir dil bilgisi dizgesi modelinin özelliklerinin şu bölümlerden oluştuğunu belirtir:

1. İncelenecek dilin dönüşümlü üretken dilbilgisine göre sözdizimi kurallarının tanımı.
2. Bu kurallara göre cümle üretecek yapı kurallarının planı.
3. Söz varlığının tanımlanması için bir biçim modeli ve sözcük yerleştirme kurallarının algoritması.
4. Sözcük yerleştirme kuralları ve dönüşümlerin birlikte işlemlerini sağlayacak algoritmalar.
5. Dilbilgisinde „trafik“ kurallarını belirleyecek bir ötedilin (metalanguage) belirlenmesi.¹⁵⁸

Bilişim uzmanlarıyla dil bilimcilerin böyle bir dizge modelini uygulayarak yürtebilecekleri ortaklaşa bir çalışma ile bilgisayarlar herhangi bir dilden (kaynak dil) başka bir dile (erek dil) çeviri yapmak amacıyla kullanılabilir. Bilgisayara yaptırılan bu çeviri etkinliği mekanik çeviri şeklinde adlandırılır.

Tarihsel olarak bakıldığında, mekanik çeviriye karşı ilgi ilk olarak 1949 yılında Warren Weaver'ın yayımladığı ve içeriğinde bilgisayarların "dünya çapındaki çeviri sorununa" en azından yardımcı olabileceğini ileri sürdüğü ünlü bir bildiri ile ortaya

¹⁵⁷ Sabri Koç, "Dilbilimi ve Bilgisayar", *1. Dilbilimi Sempozyumu, Dilbilimin Dünyü, Bugünü, Yarını*, Ankara 1987, ss. 101-104, 102.

¹⁵⁸ Koç, 102.

çıkıştır... Kaynak dildeki metnin her sözcüğüne (manyetik bantta depolanan) çift dilli bir sözlükten bakılabileceği, sözlük tarafından sunulan çeviriler arasından denk bir ifadenin seçilebileceği ve bir tümcenin sonunda seçilmiş olan denk ifadelerin erek dilin sözcük sırası kurallarına uygun bir şekilde yeniden düzenlenebileceği ileri sürülmüştür.¹⁵⁹

Kısacası uygulanacak bir dizi işlemle bir bilgisayarın çeviri yapabileceği savunulmuştur. Bilgisayara çeviri veya başka bir iş yaptırmak belirli bir plan çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu plan algoritmalarından oluşur.

Bilgisayardaki bir işlemin/ işlemlerin gerçekleştirilmesinde izlenecek adımlar dizisine algoritma denir. Yani algoritma, işlemleri yaptırabilmek (problemleri çözdürebilmek, kontrolleri gerçekleştirebilmek vb.) için bilgisayara öğretilen işlem basamaklarıdır.¹⁶⁰

Doğru bir şekilde oluşturulmuş bir algoritmayla bilgisayara çeviri de dâhil olmak üzere pek çok işlem hızlı ve doğru bir şekilde yaptırılabilir. Günümüzde yaygın olarak kullanılan çeviri programlarından biri Google çeviri programıdır. Bu çeviri programı tümcelere geçen yıllara oranla daha iyi karşılıklar vermeye başlamıştır. Özellikle benzer sentaktik yapılara sahip iki dil olan Almanca ve İngilizce arasındaki çeviriler neredeyse yanlışsız bir şekilde yapılmaktadır. Fakat bu dillerden Türkçeye ya da Türkçeden bu dillere yapılan çevirilerde hâlâ bazı hatalar bulunmaktadır.

Çalışmamızın bu kısmında Google çeviri programıyla yapılan çevirilerde önermelerin olumlu veya olumsuz olma durumları konusunda karşılaşılan bazı çeviri hatalarını ele alacak, bunlar için çözüm önerileri sunacağız. Google çeviri programının farklı zamanlarda yapılan aramalar sonucunda aynı önermeyi farklı farklı şekillerde çevirebilmesi nedeniyle bazen aynı önermenin birden fazla çeviri sonucunu göstereceğiz.

Google çeviri programında açık ve örtük olumsuzluğa örnek olabilecek önermelerde, çevrilen önermelerin olumlu veya olumsuz olma durumları arasındaki denklik genellikle doğru sağlanabilmekteyken, kısmî, sözde ve çifte olumsuz önermelerde bir dilden diğerine çeviri esnasında genellikle sorun yaşandığı gözlemlenmektedir. Yani bu tür olumsuz önermelerde kaynak dildeki önerme olumlu, erek dildeki önerme olumsuz ya da kaynak dildeki önerme olumsuz, erek dildeki

¹⁵⁹ M.F. Bott, "Computational Linguistics", Systems Programming Ltd, (s. 215-229) John Lyons (Ed.) *New Horizons in Linguistics*, Pelican Books (3. Press), Great Britain 1972, ss. 222, 223.

¹⁶⁰ Fahri Vatansever, *Algoritma Geliştirme ve Programlamaya Giriş*, Seçkin Yayınları (Güncellenmiş 6. Baskı), Ankara 2007, 31.

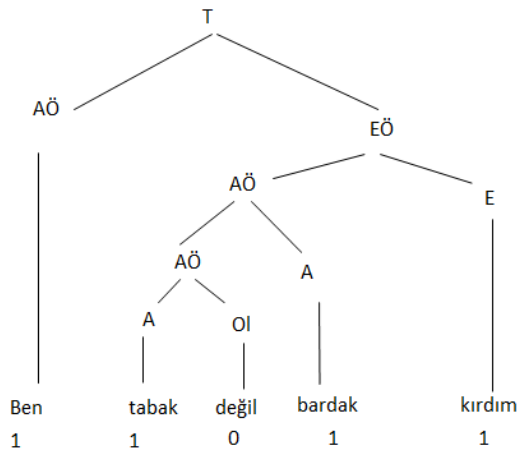
önerme olumlu olabilmekte ve böylelikle yanlış çeviri yapılmaktadır. Bu konuda en büyük hata oranına kısmî olumsuz önerme yapılarında rastlandığını gözlemlemiş bulunmaktayız. Bu tür önermelerde bazen doğru bazen de yanlış çevirilere rastlanmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde bu tür durumlara örnekler verip bu tür hataları düzeltmek için çözüm önerileri sunacağız. Çeviri hatalarını incelerken olumsuzluk dışındaki hatalara değinmeyecek, yalnızca olumsuzluk noktasında karşılaşılan hataları inceleyeceğiz.

5.1. SÖZDE OLUMSUZLUK ÖRNEKLERİ

Örnek 1:

Kaynak Dil	Erek Diller
Ben tabak değil bardak kırdım.	Ich habe die Teller zerbrochen, nicht die Tassen.
	I broke the plates, not the cups.

"Ben tabak değil bardak kırdım." önermesi Google çeviri programıyla Almancaya "Ich habe die Teller zerbrochen, nicht die Tassen", İngilizceye ise "I broke the plates, not the cups" şeklinde çevrilmektedir. Görüldüğü üzere kaynak dildeki önermenin derin yapısında "Tabak kırmadım. Bardak kırdım." önermeleri bulunurken, erek dillerde buna karşılık olarak sunulan önermelerin derin yapısında bunların tam tersine "Tabak kırdım. Bardak kırmadım." önermeleri bulunmaktadır. Kaynak dildeki önermenin ağaç diyagramı şu şekildedir:

Burada eylem öbeğini oluşturan bir eylem ve bir ad öbeğinin bulunduğu görülmektedir. Bu ad öbeği bir ad, bir bağlaç ve bir başka addan oluşmaktadır. Buradaki "değil" bağlacı "tabak" sözcüğünü olumsuzlaştırmak için kullanılmıştır. Dolayısıyla "bardak" sözcüğü 1 değerini alırken, "tabak" sözcüğü ve "değil" sözcüğü bir arada değerlendirilir ve $(1 \wedge 0)$ şeklinde bir mantıksal yapı ortaya çıkar. Bu işlemin sonucu 0 çıkar. Burada sözde olumsuzluk söz konusu olduğu için "değil" sözcüğü önermeyi olumsuzlaştırmaya yetmez. Dolayısıyla burada "ve" (\wedge) yerine "veya" (\vee) operatörü uygulanır. Yani "tabak" ve "değil" $(1 \wedge 0)$ işleminden elde edilen 0 değeriyle "bardak" sözcüğünün sahip olduğu 1 değerine "veya" (\vee) operatörü uygulanır: $(0 \vee 1)$. Görüldüğü üzere bu işlemin sonucu 1 çıkar. Bu noktada önermenin bütün birimlerinin değeri 1 olduğu için bunlara uygulanan "ve" (\wedge) operatörünün sonucu 1 çıkar ve önermenin olumlu olduğu mantıksal olarak kanıtlanmış olur. Bu işlemler sırasıyla şu şekilde gösterilebilir:

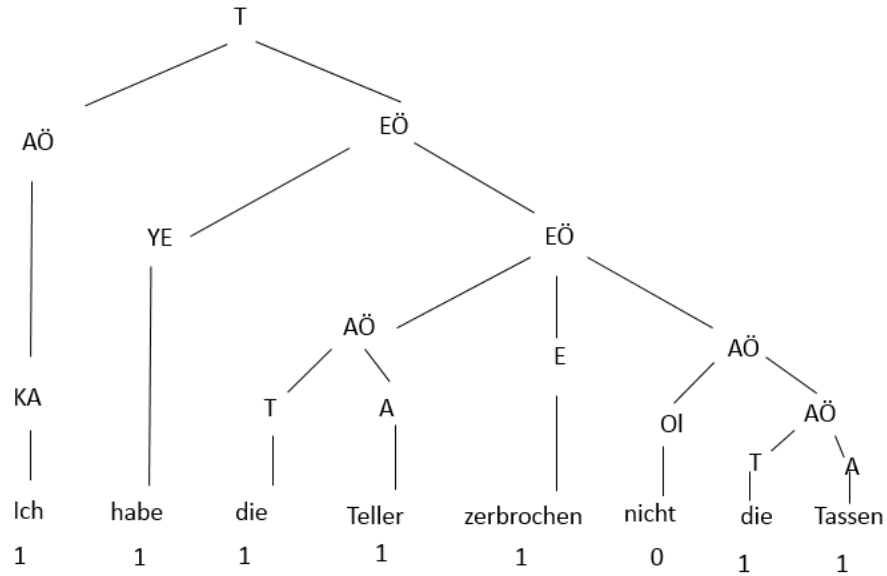
$$1 \wedge [((1 \wedge 0) \vee 1) \wedge 1] =$$

$$1 \wedge [(0 \vee 1) \wedge 1] =$$

$$1 \wedge (1 \wedge 1) =$$

$$1 \wedge 1 = 1$$

Google çeviri programının bu Türkçe önermeye Almanca karşılık olarak sunduğu önermenin ağaç diyagramı şu şekilde gösterilebilir:

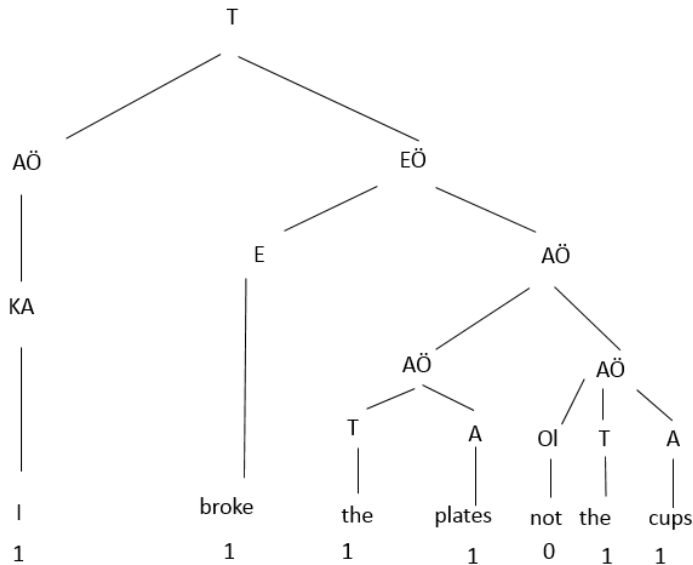

Bu önermede de yine kaynak dil Türkçede olduğu gibi eylem öbeğinin eylem ve ad öbeğinden oluştuğu ve sözde olumsuzluğun söz konusu olduğu görülmektedir. Yani olumsuzluk burada da eylem öbeğine bağlı bir ad öbeğinin içinde bulunmaktadır, fakat Türkçe önermede olumsuzluk ilk sözcük olan "tabak" sözcüğünün önünde bulunurken, burada olumsuzluk ifade eden "nicht" sözcüğü "bardak" sözcüğünün önünde bulunmaktadır. Yani Almanca önermede "Teller" ve "Tasse" sözcüklerinin yerlerinin değişmesi gerekmektedir.

Türkçeden farklı olarak Almancada tanımlık kullanıldığı için iki ayrı ad olarak değil de iki ayrı ad öbeği olarak dallara ayırdık. Olumsuzluk ifadesi olan "nicht" sözcüğüne 0, diğer sözcüklere ise 1 değerini verdikten sonra bütün öbekleri parantezlerle ayırdık ve sözde olumsuzluk söz konusu olduğu için yine olumsuzluğun bulunduğu öbekte "nicht" ve öbeğin geriye kalan sözcüklerine "veya" (\vee), önermenin diğer bütün sözcüklerine ise "ve" (\wedge) operatörünü uyguladık. Bu işlemler şu şekilde gösterilebilir:

$$\begin{aligned}
 &1 \wedge [1 \wedge (1 \wedge 1) \wedge 1 \wedge (0 \vee (1 \wedge 1))] = \\
 &1 \wedge [1 \wedge (1 \wedge 1 \wedge (0 \vee 1))] = \\
 &1 \wedge (1 \wedge 1 \wedge 1) = \\
 &1 \wedge 1 = 1
 \end{aligned}$$

Programın İngilizcede karşılık olarak sunmuş olduğu önerme ise, yukarıda da belirttiğimiz gibi "I broke the plates not the cups" şeklindedir ve bu tümcenin ağaç diyagramı şu şekilde gösterilebilir:

Bu önermede de yine Almanca tümcedeki durumun söz konusu olduğu görülmektedir. Olumsuzluk diğer iki dilde olduğu gibi burada da eylem öbeğine bağlı ad öbeğinde bulunmaktadır, fakat Türkçe önermedeki gibi "bardak" sözcüğü değil "tabak" sözcüğünün önündedir. Dolayısıyla burada da bu iki sözcüğün yerinin değiştirilmesi gerekmektedir. Bu önermeye uyguladığımız mantıksal operatörler Almanca önermeyle aynıdır. Bu işlemler sırasıyla şöyle gösterilebilir:

$$1 \wedge [1 \wedge (1 \wedge 1) \vee 0 \wedge (1 \wedge 1)] =$$

$$1 \wedge [(1 \wedge 1) \vee (0 \wedge 1)] =$$

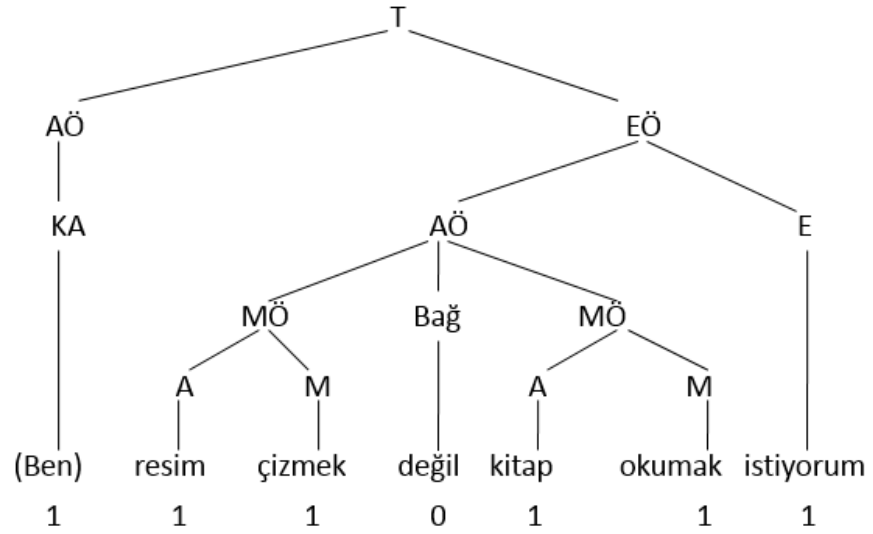
$$1 \wedge (1 \vee 0) =$$

$$1 \wedge 1 = 1$$

Örnek 2:

Kaynak Dil	Erek Diller
Resim çizmek değil kitap okumak istiyorum. $0 \vee 1 = 1$	Ich möchte Bücher lesen $1 \wedge 1 = 1$
	I want to read books $1 \wedge 1 = 1$

Google çeviri programının "Ben tabak değil, bardak kırdım" önermesiyle benzer bir yapıya sahip olan "Resim çizmek değil kitap okumak istiyorum" önermesini de 20.02.2018 tarihinde yapılan arama sonucunda Almanca ve İngilizceye hatalı bir şekilde çevirdiği görülmektedir. Kaynak dildeki önermenin ağaç diyagramı şu şekildedir:

Bu önerme sözde olumsuz olduğu için olumsuzluk ifadesinin bulunduğu öbek diğer öbeklerle "veya" (v) operatörü ile bağlanır. Bu önermeye uygulanan operatörler şu şekilde gösterilebilir:

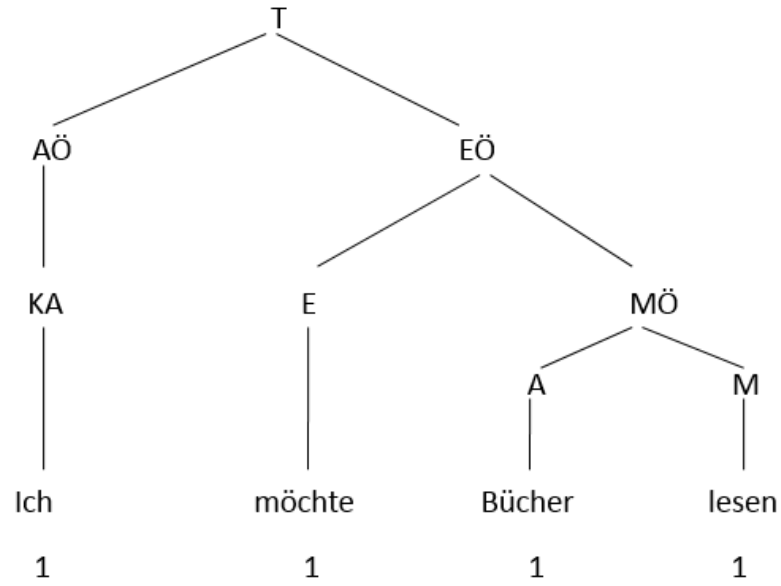
$$\begin{aligned}
 &1 \wedge [(1 \wedge 1 \wedge 0) \vee ((1 \wedge 1) \wedge 1)] = \\
 &1 \wedge (0 \vee 1) = \\
 &1 \wedge 1 = 1
 \end{aligned}$$

20.02.2018 tarihinde yapılan arama sonucunda program bu önermeyi Almanca ve İngilizceye şu şekilde çevirmiştir:

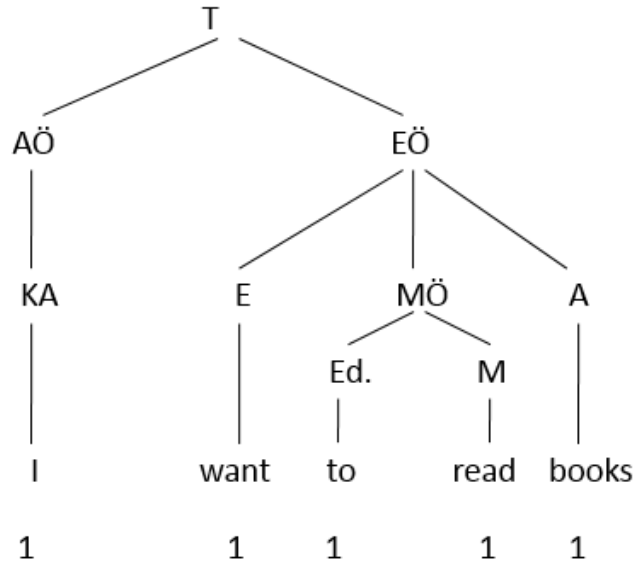
Ich möchte Bücher lesen.

I want to read books.

Almanca önerme ağaç diyagramıyla şu şekilde gösterilebilir:

İngilizce önermenin ağaç diyagramı ise şu şekildedir:

Görüldüğü üzere bu çevirilerde hem eylemlerden birinde eksiklik vardır hem de kaynak dildeki önerme $0 \vee 1 = 1$ yapısına sahipken erek dilde sunulan karşılıklar $1 \wedge 1 = 1$ yapısına sahiptir. Yani kaynak dildeki önermede bulunan olumsuzluk ifadesi erek dillerde sunulan karşılıklarda yer almamaktadır.

Google çeviri programı aynı önermeyi 21.05.2017 tarihinde ise erek dillere şu şekilde çevirmiştir:

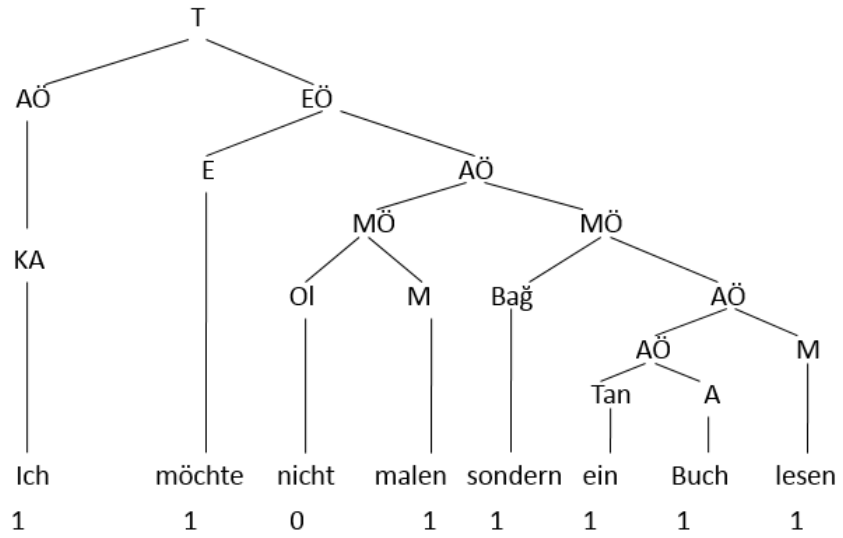
Kaynak Dil	Erek Diller
Resim çizmek değil kitap okumak istiyorum. $0 \vee 1 = 1$	Ich möchte Bücher lesen, keine Bilder zeichnen. $1 \vee 0 = 1$
	I want to read books, not to draw pictures. $1 \vee 0 = 1$

Bu tarihte programın sunmuş olduğu karşılıkların doğru olduğu görülmektedir. Görüldüğü üzere hem kaynak dildeki önermede hem de erek dillerdeki önermelerde sözde olumsuzluk söz konusudur ve dolayısıyla "veya" operatörü uygulanmıştır.

Bu örnekte kaynak dil ve erek dillerin yeri değiştirildiğinde 21.02.2018 tarihinde ortaya şu sonuç çıkmıştır:

Kaynak Diller	Erek Dil
Ich möchte nicht malen sondern ein Buch lesen. $0 \vee 1 = 1$	Boyamak istemiyorum, ancak bir kitap okumak istemiyorum. $0 \wedge 0 = 0$
I don't want to draw a picture but to read a book. $0 \vee 1 = 1$	Bir resim çizmek istemiyorum, ancak bir kitabı okumak istemiyorum. $0 \wedge 0 = 0$

İlk kaynak dil Almancadaki "Ich möchte nicht malen sondern ein Buch lesen" önermesinin ağaç diyagramı şu şekildedir:

Önerme sözde olumsuz olduğu için olumsuzluk ifadesinin bulunduğu öbek olan ve "nicht malen" sözcüklerinden oluşan mastar öbeği diğer öbeklerle "veya" (v) operatörü ile bağlanmalıdır:

$$1 \wedge [1 \wedge (0 \wedge 1) \vee (1 \wedge 1 \wedge 1 \wedge 1)] =$$

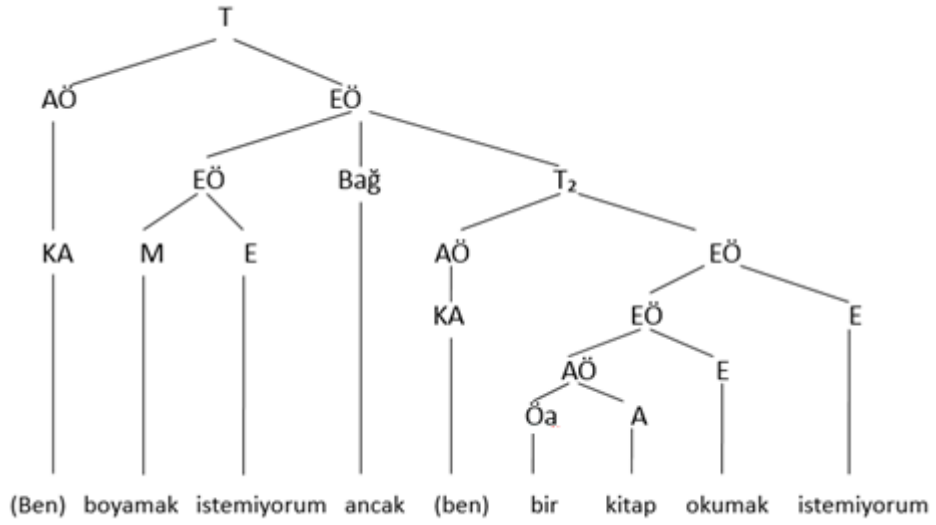
$$1 \wedge (1 \wedge 0 \vee 1) =$$

$$1 \wedge 1 = 1$$

Google çeviri programı "Ich möchte nicht malen sondern ein Buch lesen" önermesini Türkçeye şu şekilde çevirmektedir:

Boyamak istemiyorum, ancak bir kitap okumak istemiyorum.

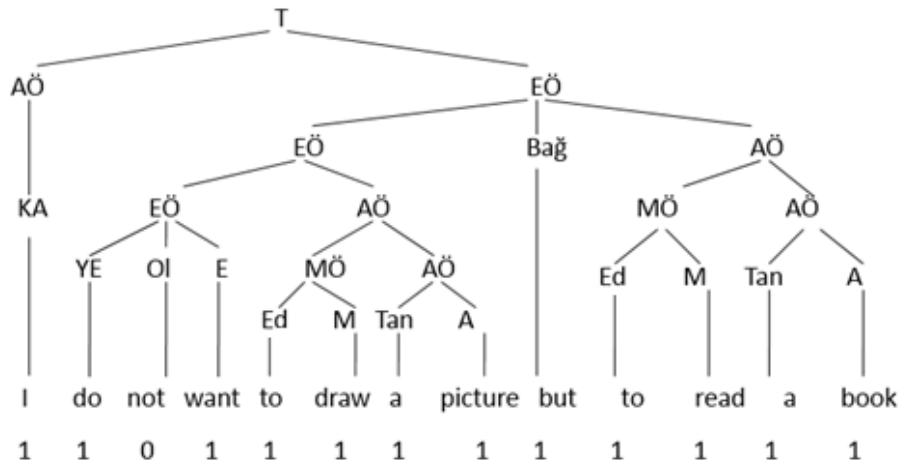
Bu tümcenin ağaç diyagramı şu şekilde gösterilir:

Burada birbirine bağlaçla bağlanan iki ayrı önerme bulunmaktadır. Önermeye uygulanan operatörler şu şekilde gösterilebilir:

$$\begin{aligned}
 &[(1 \wedge (1 \wedge 0)) \wedge 1 \wedge (1 \wedge (1 \wedge 1 \wedge 1 \wedge 0))] = \\
 &[(1 \wedge 0) \wedge 1 \wedge (1 \wedge 0)] = \\
 &0 \wedge 1 \wedge 0 = 0
 \end{aligned}$$

"I don't want to draw a picture but to read a book" önermesinin ağaç diyagramı ise şu şekilde gösterilebilir:

Google çeviri programı "I don't want to draw a picture but to read a book" önermesini Türkçeye şu şekilde çevirmektedir:

Bir resim çizmek istemiyorum, ancak bir kitabı okumak istemiyorum.

Görüldüğü üzere kaynak dilde önermenin bir kısmı olumlu, bir kısmı olumsuz olduğu halde, erek dillerdeki karşılıklarında tümcenin her iki kısmı da olumsuzdur. Aynı önerme için 21.05.2018 tarihinde yapılan arama sonucunda ise erek dilde şu karşılıklar çıkmıştır:

Kaynak Diller	Erek Dil
Ich möchte nicht malen sondern ein Buch lesen. $0 \vee 1 = 1$	Boyamak istemiyorum ama kitap okuyorum. $0 \wedge 1 = 0$
I don't want to draw a picture but to read a book. $0 \vee 1 = 1$	Bir resim çizmek, kitap okumak istemiyorum. $1 \wedge 0 = 0$

Bu tarihte yapılan aramada da hatalı sonuçlarla karşılaşmıştır. Kaynak dillerdeki önermelerde sözde olumsuzluk söz konusu olduğu halde erek dillerde sunulan karşılıklarda sözde olumsuzluk değil, açık olumsuzluğun bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla kaynak dillerdeki önermelerin değeri 1 olduğu halde, erek dilde sunulan önermelerin değeri 0'dır.

Örnek 3:

Kaynak Dil	Erek Diller
Sadece tabak değil, bardak da kırdım.	Ich habe gerade den Teller gebrochen nicht die Tasse.
	I just broke the plates and not the cups.

Google çeviri programının "Ben tabak değil, bardak kırdım" önermesini Almanca ve İngilizceye doğru bir şekilde çevirdiğine değinmiştik, fakat aynı program "Sadece tabak değil, bardak da kırdım" önermesini Almanca ve İngilizceye şu şekilde çevirir:

Ich habe gerade den Teller gebrochen nicht die Tasse. /Ich habe gerade die Teller und nicht die Tassen zerbrochen.

I just broke the plates and not the cups.

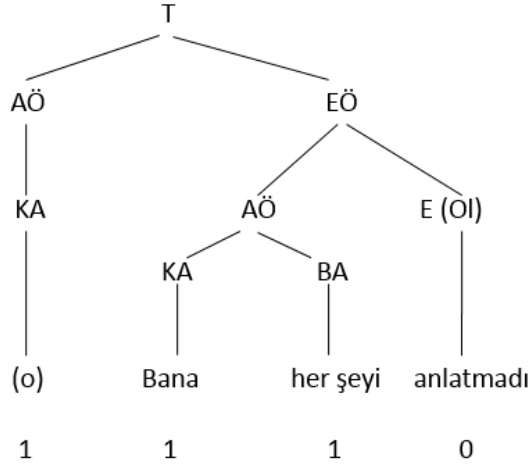
Programın sunmuş olduğu bu önermeler kaynak dildeki önermenin karşılığı değil, "Bardak değil, tabak kırdım" önermesinin karşılığıdır.

5.2. KISMÎ OLUMSUZLUK ÖRNEKLERİ

Örnek 1:

Kaynak Dil	Erek Diller
Bana her şeyi anlatmadı. $1 \wedge 0 = 0$	Er hat mir nicht alles erzählt. $1 \wedge 0 = 0$
	He did not tell me everything. $1 \wedge 0 = 0$

Kaynak dildeki "Bana her şeyi anlatmadı" önermesinde gizli özne bulunmaktadır. Bu, Almanca ve İngilizcede bulunmayan bir durumdur. Bu önerme ağaç diyagramıyla şu şekilde gösterilebilir:

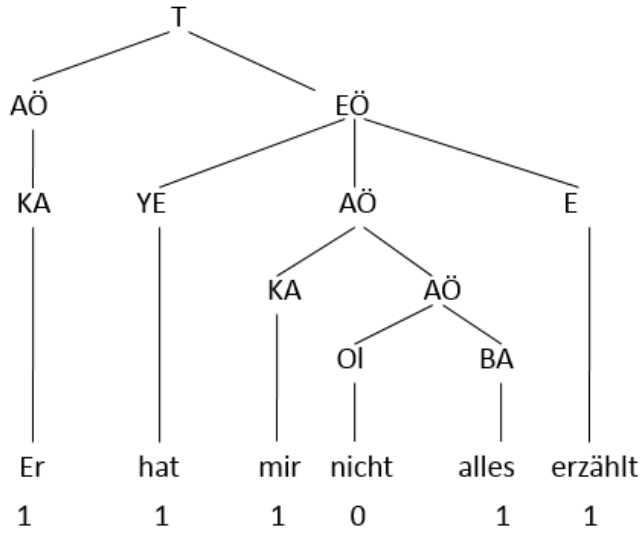

Kısmî olumsuz olan bu önermeye şu operatörler uygulanmaktadır:

$$1 \wedge (1 \wedge 1 \wedge 0) =$$

$$1 \wedge 0 = 0$$

Google çeviri programı bu önermenin Almanca karşılığı olarak "Er hat mir nicht alles erzählt" tümcesini sunmaktadır. Bu çeviride bir hata bulunmamaktadır ve önermenin ağaç diyagramı şu şekilde gösterilebilir:

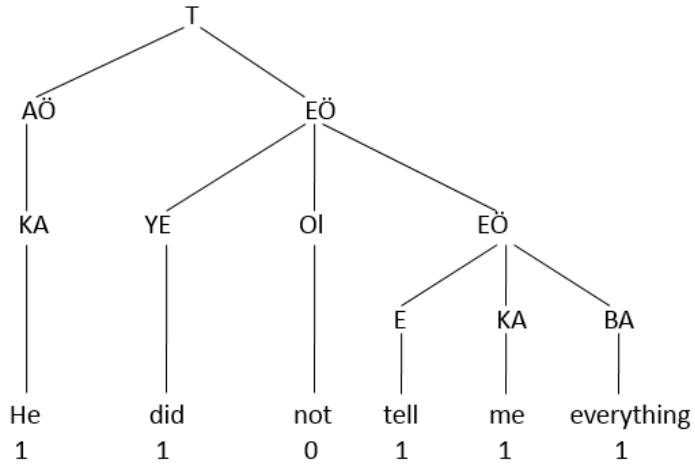

Bu önermeye şu operatörler uygulanmaktadır:

$$1 \wedge (1 \wedge 1 \wedge 0 \wedge 1 \wedge 1) =$$

$$1 \wedge 0 = 0$$

Program bu önermeyi İngilizceye ise "He did not tell me everything" şeklinde çevirmektedir. Bu önermenin ağaç diyagramı şu şekildedir:

Buradaki operatörler şu şekildedir:

$$1 \wedge (1 \wedge 0 \wedge 1 \wedge 1 \wedge 1) =$$

$$1 \wedge 0 = 0$$

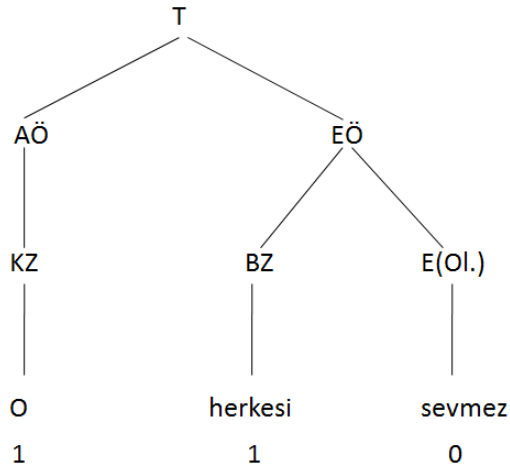
Kaynak Dil	Erek Diller
Bütün soruları cevaplamadım. $1 \wedge 0 = 0$	Ich habe nicht alle Fragen beantwortet. $1 \wedge 0 = 0$
	I did not answer all the questions. $1 \wedge 0 = 0$

Kaynak Dil	Erek Diller
O herkesi sevmez. $1 \wedge 0 = 0$	Er mag nicht alle. $1 \wedge 0 = 0$
	He does not like everybody. $1 \wedge 0 = 0$

Bu önermelerin hepsinin Almanca ve Türkçe çevirileri doğrudur ve hepsi şu şekilde çözümlenmektedir:

$$1 \wedge 0 = 0$$

Yani kaynak dilde sonucu sıfır olan bu önermelerin erek dillerdeki karşılıklarının sonucu da 0 çıkmaktadır. Son örnekteki kaynak dilde yer alan önermenin ağaç diyagramı şu şekilde gösterilebilir:

Örnek 2:

Kaynak Dil	Erek Diller
Herkes çorba sevmez. $1 \wedge 0 = 0$	Nicht jeder liebt Suppe. $0 \wedge 1 = 0$
	Not everyone loves soup. $0 \wedge 1 = 0$

"Herkes çorba sevmez" önermesi mantıksal açıdan şöyle ifade edilir:

$$-\forall x P(x)$$

Google çeviri programıyla bu önerme Almancaya "Nicht jeder liebt Suppe", İngilizceye ise "Not everyone loves soup" şeklinde çevrilmektedir. Bu çevirilerin ikisi de doğrudur ve ikisi de mantıksal olarak $-\forall x P(x)$ şeklinde ifade edilir. Yani kaynak dildeki önerme erek dilde doğru bir şekilde karşılanmıştır. Fakat kaynak dil ve erek dilin yeri değiştirildiğinde, yani "Nicht jeder mag Suppe" veya "Not everyone likes soup" önermelerinin Türkçe karşılıkları arandığında 27 Mayıs 2018 tarihinde doğru çeviri sonuçlarıyla karşılaşıldığı halde, 23 Şubat 2018 tarihinde ortaya şu sonuç çıkmıştır:

Kaynak Diller	Erek Dil
Nicht jeder mag Suppe. $0 \wedge 1 = 0$	Herkes çorba sever. $1 \wedge 1 = 1$
Not everyone likes soup. $0 \wedge 1 = 0$	

Görüldüğü üzere kaynak dillerdeki önermeler kısmî olumsuz (0) olduğu halde, erek dildeki karşılık olumlu (1) olarak verilmiştir. Yani kaynak dillerdeki önermelerin mantıksal yapısı $-\forall x P(x)$ şeklinde iken, programın erek dilde bunlara karşılık olarak verdiği önermenin mantıksal yapısı $-\forall x P(x)$ değil, $\forall x P(x)$ şeklindedir.

Türkçede "herkes, her, bütün" gibi olumlu tümel niceleyicilerin özne konumunda olduğu önermelerin yüklemnin olumsuz olması durumunda kısmî olumsuzluk söz konusudur. Almanca ve İngilizcede bu durumlarda olumsuzluk ifadesi tümel niceleyicinin önünde kullanıldığı için kısmî olumsuzluk çok net bir şekilde görülür;

fakat Türkçede tümel niceleyicinin önünde değil de yüklemde olumsuzluk ifadesi kullanıldığı için kısmî olumsuzluk yüzey yapıdan çok derin yapıda belirginleşmektedir.

Bu durumu olumsuz-normal biçimle açıklamak mümkündür. Görüldüğü üzere $\forall x P(x)$ yapısı olumsuz-normal biçime sahip değildir; fakat ona denk gelen $\exists x \neg P(x)$ yapısı olumsuz-normal biçime sahiptir. Yani Almanca ve İngilizcede yüzey yapıda $\forall x P(x)$ şeklinde bir mantıksal biçime sahip önermelerin yapısı yüzey yapıda net bir şekilde görülürken, Türkçede bu tür önermelerin yapısı $\exists x \neg P(x)$ şeklindeki derin yapıda daha rahat görülmektedir.

Dolayısıyla bir tümel niceleyicinin özne konumunda ve olumsuz bir eylemin yüklem konumunda bulunduğu önermeler için Türkçede $1 \wedge 0 = 0$ şeklinde bir algoritma oluşturularak bu tür durumlarda karşılaşılan çeviri hatalarının önüne geçilebilir.

Örnek 3:

Google çeviri programı "Herkes çorba sevmeyi" önermesini Almanca ve İngilizceye doğru çevirirken, benzer bir yapıya sahip olan şu önermeyi hatalı bir şekilde çevirir:

Kaynak Dil	Erek Diller
Herkes şarkı söyleyemez.	*Jeder kann nicht singen.
$1 \wedge 0 = 0$	*Everyone can not sing.

Bu önerme normalde Almancaya "Nicht jeder kann singen", İngilizceye ise "Not everyone can sing" şeklinde çevrilir. Ancak program bu önermenin Almanca karşılığı olarak "Jeder kann nicht singen", İngilizce karşılığı olarak ise "Everyone can not sing" önermelerini sunar. Bu önermeler dil bilgisel açıdan yanlıştır, çünkü Almanca ve İngilizcede bu tümel niceleyiciler olumsuz bir eylemle kullanılamazlar. Ayrıca erek dilde karşılık olarak sunulan bu önermeler kaynak dildeki önermenin bu dillerdeki karşılığı değildir ve mantıksal açıdan $\forall x P(x)$ şeklinde ifade edilmezler.

Burada da yine yukarıdaki örnekteki durum söz konusudur. Yani bir tümel niceleyicinin özne konumunda ve olumsuz bir eylemin yüklem konumunda bulunduğu önermeler için $0 \wedge 1 = 0$ şeklinde bir algoritma oluşturulmalıdır.

5.3. ÇİFTE OLUMSUZLUK ÖRNEKLERİ

Örnek 1:

Kaynak Dil	Erek Diller
Seni sevmiyor değilim. $0 \wedge 0 = 0$	Ich mag dich nicht. $1 \wedge 0 = 0$
	I do not like you. $1 \wedge 0 = 0$

Tablodan görüldüğü üzere "Seni sevmiyor değilim." şeklindeki Türkçe önerme Google Çeviri Programıyla Almancaya "Ich mag dich nicht.", İngilizceye ise "I do not like you." şeklinde çevrilmektedir. Mantıksal yapıları incelendiğinde hem kaynak dilin hem de erek dillerin sonuçlarının 0 çıktığı görülmektedir. Fakat kaynak dildeki önermenin mantıksal yapısı $0 \wedge 0 = 0$ olduğu halde kaynak dillerdeki önermelerin mantıksal yapısı $1 \wedge 0 = 0$ şeklindedir ve yüzey yapıda hem kaynak dilin hem de erek dillerin sonucu 0 çıktığı halde, derin yapılar incelendiğinde çok büyük bir hatanın ortaya çıktığı görülmektedir. "Seni sevmiyor değilim." önermesinin derin yapısında "Seni seviyorum" şeklinde olumlu bir önerme bulunmaktadır, yani sonucu 1'dir; fakat erek dillerde bu tümceye karşılık olarak sunulmuş önermelerin derin yapıları da yüzey yapılarından farksızdır, yani olumlu değil, olumsuzdur; dolayısıyla sonuçları 0'dır.

Kısacası yüzey yapıda erek dillerdeki karşılıkların sonuçları birbiriyle uyuyor gibi görünse de derin yapıda tam tersi bir anlam çıktığı için bu önermelerin çevirilerinin tamamen hatalı olduğu görülmektedir.

Bu sorun Türkçede "zaman eki + değil" kalıbıyla oluşturulan olumsuz tümce yapısına Almanca ve İngilizcede denk düşen bir yapının bulunmamasından kaynaklanmaktadır; çünkü bu önermeyle aynı anlama gelen "Seni sevmediğim doğru değil." önermesinin çevirileri incelendiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

Kaynak Dil	Erek Diller
Seni sevmediğim doğru değil. $0 \wedge 0 = 0$	Es ist nicht wahr, dass ich dich nicht liebe. $0 \wedge 0 = 0$
	It is not true that I do not love you. $0 \wedge 0 = 0$

Görüldüğü üzere önerme bu şekilde ifade edildiğinde, erek dillerde buna denk düşen ifadelerin bulunması nedeniyle yukarıdaki sorunla karşılaşılmamaktadır. Çeviri programının bu önermeyi hem Almancaya hem de İngilizceye doğru bir şekilde çevirdiği görülmektedir.

SONUÇ

Pek çok açıdan ele alınabilecek olan olumsuzluk kavramı, dil bilgisel açıdan açık, örtük, sözde, bulanık, çifte ve kısmî olumsuzluk olmak üzere altı temel ulama ayrılabilir. Açık olumsuzluk hem yüzey yapının hem derin yapının olumsuz olduğu, örtük olumsuzluk sadece derin yapının olumsuz olduğu, sözde olumsuzluk sadece yüzey yapının olumsuz olduğu, bulanık olumsuzluk olumsuzluğun net olmadığı, çifte olumsuzluk birden fazla olumsuz ifadenin bulunduğu, kısmî olumsuzluk ise tümcenin sadece belirli bir kısmının olumsuz olduğu durumları ifade eder.

Olumsuz önermelerin dil bilgisel ve mantıksal yapısını incelediğimiz çalışmamızın birinci bölümünde olumsuzluğu bu altı temel ulama ayırıp, bunların her birinin Almanca, Türkçe ve İngilizcede hangi biçimlerde ifade edildiğini saptayarak, her biri için yazınsal yapıtlardan seçmiş olduğumuz örnekler verdik. Böylelikle söz konusu üç dilde olumsuzluk belirten ifadelerin geniş kapsamlı bir sınıflandırmasını yapmış olduk.

İkinci bölümde evrensel bir dil bilgisinin niteliklerini belirlemeyi amaçlayan üretici-dönüşümsel dil bilgisine ve bu bağlamda yararlanılan ağaç diyagramlarına değinip, her üç dilde olumsuz önermelerin ağaç diyagramlarıyla nasıl ifade edildiğini göstermeye çalıştık. Bu önerme yapılarını ağaç diyagramları ile çözümlerken, bu diller arasındaki benzerlik veya farklılıkların, olumsuzluğun ifade edilişine hangi şekillerde yansiyebileceğini saptamaya çalıştık. Bu bağlamda, olumsuzluk ifadesinin çekimli birer dil olan Almanca ve İngilizcede hem ad hem eylem öbeğinde bulunabildiğini, eklemeli bir dil olan Türkçede ise -“ne... ne” bağlacı dışında- ad öbeğinde değil, eylem öbeğinde bulunduğunu saptadık.

Üretici-dönüşümsel dil bilgisi, doğal diller ve matematiksel dillerin benzer şekilde tanımlanabileceği görüşü üzerine kurulu olması bakımından dil bilim, matematik ve mantığın kesişim noktasında bulunan bir kuramdır. Bu nedenle çalışmamızın üçüncü bölümünde mantıksal operatörler, mantıksal niceleyiciler ve olumsuz-normal biçimler hakkında bilgi vererek, bir sonraki bölümde önereceğimiz mantıksal çözümlemeyi daha anlaşılır kılmaya çalıştık.

Dördüncü bölümde sayı kavramı ve sayı sistemlerine değindikten sonra ikili sayı sistemi hakkında ayrıntılı bilgi verip, bu sistemde kullanılan ve bilişim teknolojilerinde

başvurulan 0 ve 1 sayılarını önermelerdeki olumsuzluğu ifade etmek için kullanarak mantıksal bir çözümleme önerisinde bulunduk. Çalışmamızın temelini oluşturan bu bölümde olumsuzluk ifade eden ögelere 0, diğer ögelere ise 1 değerini vermeyi önerdik. Ardından birinci bölümde sınıflandırmış olduğumuz ulamları temel alarak ve önermeleri ikinci bölümde değindiğimiz ağaç diyagramlarıyla göstererek, olumsuzluğun türüne göre hangi mantıksal operatörlerin kullanılması gerektiğini saptadık. Daha sonra ise saptamış olduğumuz bu mantıksal operatörleri örnek olarak verdiğimiz önermeleri oluşturan ögelere uyguladık ve bu çözümlemeyle şu sonuçlara vardık:

1. Açık olumsuzluk herhangi bir olumsuzluk ifadesinin kullanılmasıyla ortaya çıkan olumsuzluk türü olduğu için çözümlemenin sonucu 0 çıkmalıdır. Bir olumsuzluk ifadesinin bulunması bu önermeleri olumsuz kıldığı için açık olumsuzluğun söz konusu olduğu önermeleri çözümlerken önermeyi oluşturan ögelere tümel evetleme operatörü (\wedge) uygulanmalıdır. Bu noktada iki olasılıkla karşılaşılabilir. *Er braucht kein Auto. (O bir arabaya ihtiyaç duymaz.)* örneğinde olduğu gibi ad öbeği olumlu (1), eylem öbeği olumsuz (0) olabilir. Bu durumda $1 \wedge 0$ şeklinde bir algoritma oluşturulmalıdır. İkinci olasılık ise *Keiner möchte einen Feind. (Hiç kimse bir düşman istemez.)* örneğinde olduğu gibi ad öbeğinin olumsuz (0), eylem öbeğinin olumlu (1) olmasıdır. Bu durumda ise $0 \wedge 1 = 0$ şeklinde bir algoritma oluşturulmalıdır.

2. Örtük olumsuzluk yüzey yapıda herhangi bir olumsuzluk ifadesi bulunmadığı halde derin yapıdaki anlamın olumsuz olması durumundaki olumsuzluk türüdür. Bu nedenle örtük olumsuzluğun söz konusu olduğu önermeleri çözümlerken de önermeyi oluşturan ögelere tümel evetleme operatörü uygulanmalıdır. Yüzey yapıda *Er hat aufgehört zu rauchen* örneğinde görüldüğü üzere bütün ögeler olumlu olduğu için hepsi 1 değerini almalı ve sonuç olumlu (1) olmalıdır. Dolayısıyla yüzey yapıda $1 \wedge 1 = 1$ şeklinde bir algoritma oluşturulmalıdır. Derin yapıda ise ya *Wer außer mir kann dir helfen? = Niemand außer mir kann dir helfen. (Benden başka kim sana yardım edebilir ki? = Benden başka hiç kimse sana yardım edemez.)* örneğinde olduğu gibi ad öbeğinde ya da *Wenn ich doch reich wäre! = Ich bin nicht reich.* örneğinde olduğu gibi eylem öbeğinde bir olumsuzluk söz konusu olabilir. Her iki durumda da olumsuzluk ifadesi bulunduğu için derin yapıda sonuç olumsuz (0) olmalıdır. Derin yapıdaki olumsuzluk ifadesi ad öbeğinde bulunduğu $0 \wedge 1 = 0$ şeklinde, eylem öbeğinde bulunduğu $1 \wedge 0 = 0$ şeklinde bir algoritma oluşturulmalıdır.

3. Sözde olumsuzluk yüzey yapıda olumsuzluk ifadesi bulunduğu halde derin yapıdaki anlamın olumlu olması durumundaki olumsuzluk türüdür. Bu durumla daha çok olumsuzluğun yan tümcede veya edat öbeğinde bulunması hâlinde karşılaşılır ve bu gibi durumlarda önerme olumsuz değil, olumludur. Yani yüzey yapıdaki olumsuzluk ifadeleri 0 değerini aldığı halde sonuç 0 değil 1 çıkmalıdır. Dolayısıyla sözde olumsuzluğun söz konusu olduğu önermeleri çözümlerken önermeyi oluşturan öğelere tümel evetleme operatörü (\wedge) değil tikel evetleme operatörü (\vee) uygulanmalıdır. Önerme derin yapıda olumlu olduğu için bütün öğeleri 1 değerini alır ve tikel evetleme operatörü uygulandığında sonuç yine 1 çıkar. Yüzey yapıda ise yine iki olasılık vardır. Olumsuzluk ifadesi ya ad öbeğinde ya da eylem öbeğinde bulunabilir. *Derjenige, der keine Bücher liest, ist dumm.* örneğinde olduğu gibi ad öbeğinde bulunduğu 0 \vee 1 = 1 şeklinde, *Er entschied sich nicht zu sprechen.* (Konuşmamaya karar verdi.) örneğinde olduğu gibi eylem öbeğinde bulunduğu 1 \vee 0 = 1 şeklinde bir algoritma oluşturulmalıdır.

4. Bulanık olumsuzluğun söz konusu olduğu önermeleri bu yöntemle çözümlmek mümkün değildir; çünkü bulanık olumsuzlukta bir önerme ne tam olarak olumlu ne de tam olarak olumsuzdur. Dolayısıyla olumsuzluk belirten ifadelere 0, diğer ifadelere ise 1 değerini vermeyi önerdiğimiz bu yöntemde bulanık olumsuzluk belirten ifadelere 0 ya da 1 değil, 0 ile 1 arasında herhangi bir değer (0.3, 0.8 vb.) verilmesi gerektiği için bu tür önermeler bu yöntemle çözümlenemez.

5. Çifte olumsuzluk yüzey yapıda iki olumsuzluk ifadesinin bulunduğu, derin yapıdaki anlamın ise olumlu olduğu durumdur. Dolayısıyla yüzey yapıdaki iki olumsuzluk ifadesine 0 değeri verilerek, bunlar tümel evetleme operatörü ile birbirine bağlanır ve sonuç 0 çıkar. Yani *Man kann nicht nicht kommunizieren.* (İnsan iletişim kurmadan yapamaz.) örneğinde olduğu gibi çifte olumsuz önermeleri çözümlmek için 0 \wedge 0 = 0 şeklinde bir algoritma oluşturulmalıdır. Derin yapıdaki anlam olumlu olduğundan derin yapıda bulunan önermenin çözümü 1 \wedge 1 = 1 şeklinde olacaktır.

6. Kısmî olumsuzluk, önermenin yalnızca bir kısmının olumsuz olması durumudur. *Nicht jeder braucht eine Geschichte* (Herkes bir öyküye gereksinim duymaz.) örneğinde olduğu gibi 0 \wedge 1 = 0 şeklinde bir algoritma oluşturulmalıdır. Kısmî olumsuzluk belirten ifadenin *Er hat mir nicht alles erzählt.* (Bana her şeyi anlatmadı)

örneğinde olduğu gibi eylem öbeğinde bulunması durumunda ise $1 \wedge 0 = 0$ şeklinde bir algoritma oluşturulmalıdır.

Çalışmamızın beşinci bölümünde ise bilgisayar destekli çeviri programlarından biri olan Google çeviri programıyla yapılan bazı Almanca, Türkçe ve İngilizce önerme çevirilerini önermiş olduğumuz bu yöntemi uygulayarak inceledik. Bu inceleme sırasında, programda yapılan güncellemeler nedeniyle aynı önerme için farklı günlerde farklı sonuçlarla karşılaştık. Örneğin *Herkes çorba sevmez* önermesini Google çeviri programı Almanca ve İngilizceye doğru bir şekilde çevirdiğini gördük; fakat kaynak dil ve erek dillerin yerini değiştirdiğimizde 27 Mayıs 2018 tarihinde doğru bir sonuçla karşılaştığımız halde, 23 Şubat 2018 tarihinde her iki dile de yanlış bir şekilde çevirdiğini gördük. Yani program *Nicht jeder mag Suppe* ve *Not everyone loves soup* önermelerini Türkçeye *Herkes çorba sever* şeklinde çevirmiştir. Yani kaynak dildeki önermenin mantıksal yapısı $\neg \forall x P(x)$ şeklinde iken, programın erek dilde buna karşılık olarak verdiği önermenin mantıksal yapısı $\forall x P(x)$ şeklindedir.

Türkçede "herkes, bütün, her" gibi olumlu tümel niceleyicilerin özne konumunda olduğu önermelerde kısmî olumsuzluk ifadesi yüklemde bulunmaktadır. Almanca ve İngilizcede ise bu durumlarda olumsuzluk ifadesi tümel niceleyicinin önünde kullanıldığı için kısmî olumsuzluk daha net bir şekilde görülür. Türkçede tümel niceleyicinin önünde değil de yüklemde olumsuzluk ifadesi kullanıldığı için kısmî olumsuzluk yüzey yapıdan çok derin yapıda belirginleşmektedir. Burada karşılaşılan çeviri hatalarını önlemek için bir tümel niceleyicinin özne konumunda ve olumsuz bir eylemin yüklem konumunda bulunduğu önermeler için Türkçede $1 \wedge 0 = 0$ şeklinde bir algoritma oluşturularak bu tür durumlarda karşılaşılan çeviri hatalarının önüne geçilebilir.

Özetle önermiş olduğumuz bu yöntem bilgisayar destekli çeviri programlarında (Computer Aided Translation) doğru algoritma oluşturmada kullanılabilir. Bilgisayarın bir kaynak dilden herhangi bir erek dile çeviri yapmasını mümkün kılan bu programlar yapay zekânın alt dallarından biri olan "makine öğrenmesi" (Machine Learning) ve yine yapay zekâ ile dil bilimin alt dallarından biri olan "doğal dil işleme" (Natural Language Processing) yardımıyla oluşturulmaktadır. Doğal dil işleme Almanca, Türkçe, İngilizce, Fransızca gibi doğal dillerdeki metinlerin bilgisayar ortamına aktarılmasıdır.

Bilgisayar destekli çeviri programlarından biri Google çeviri programıdır. Bu program Almanca, İngilizce, İtalyanca, Fransızca gibi benzer yapıları sahip diller arasında neredeyse hatasız çeviri yapabilmekteyken, bu dillerden Türkçeye veya Türkçeden bu dillere çeviri yaparken diller arasındaki yapısal farklılıklardan kaynaklanan hatalarla karşılaşabilmektedir. Çalışmamızın beşinci bölümünde Google çeviri programıyla yapılan olumsuz önerme çevirilerinde karşılaşılan bu tür hatalara birkaç örnek verdik ve önermiş olduğumuz yöntemin bu tür önermelere uygulanması durumunda daha doğru sonuçlara ulaşılabileceğini göstermeye çalıştık.

Kısacası olumsuz önermelerin dil bilimsel ve mantıksal çözümlemesini yapmayı amaçladığımız bu çalışmada elde ettiğimiz verilerin bilgisayar destekli çeviri programlarında olumsuz önermelerin çevirilerinde karşılaşılan hataları engellemeye yardımcı olabileceği görüşündeyiz. Bu açıdan çalışmamız, olumsuz önermelerin bilgisayar destekli çeviri programlarıyla yapılan çevirilerinde karşılaşılan hatalara bir çözüm önerisi olma niteliğine sahiptir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan, *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınevi (11. Basım), Ankara 2008.
- Altınörs, Atakan, *50 Soruda Dil Felsefesi*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı (İkinci Baskı), İstanbul 2014.
- Altınörs, Atakan, *Dil Felsefesi Tartışmaları – Platon’’dan Chomsky’’ye*, Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul 2015.
- Arens, Hans, *Sprachwissenschaft – Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*, Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag (Band 2), München 1969.
- Athen, Hermann / Bruhn, Jörn (Hrsg.), *Rechnen und Mathematik*, Mosaik Verlag GmdH, München 1980.
- Ayer, Alfred Jules, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, Metis Yayınları (3. Basım) İstanbul 2010.
- Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları (9. Baskı), Ankara 2011.
- Bayırlı, İsa Kerem, “Dilin Evrimi”, *Cogito*, Sayı 60-61, *Darwin Devrimi: Evrim*, Yapı Kredi Yayınları (3. Baskı), İstanbul 2015, 309-332.
- Bergmann, Merrie, *An Introduction to Many-Valued and Fuzzy Logic – Semantics, Algebras and Derivation Systems*, Cambridge University Press, USA 2008.
- Bilgegil, Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, Dergâh Yayınları (3. Baskı), İstanbul 1984.
- Boom, Holger van den, *Zum Verhältnis von Logik und Linguistik im Bezug auf UNITYP-Grundsätze*, Arbeiten des Kölner Universalien Projekts Nr.52, Köln 1983.
- Bott, M.F., “Computational Linguistics”, Systems Programming Ltd, (s. 215-229), John Lyons (Ed.) *New Horizons in Linguistics*, Pelican Books (3. Printing), Great Britain 1972.
- Börekçi, Muhsine, “Türkçe Öğretimi Bakımından Dil Bilgisi Terimi ve Kavram Olarak Olumluluk-Olumsuzluk”, *TDAY – Belleten*, I-II, 44, 2001, 45-61.

- Brockhaus, Klaus, “Subjekt und Prädikat in Grammatik und Logik”, Peter Hartmann (Hrsg.), *Linguistische Berichte*, Verlag Friedr. Vieweg + Sohn GmbH, Braunschweig 1969.
- Chandor, Anthony / Graham, John / Williamson, Robin, *The Penguin Dictionary of Computers*, Penguin Books (Second Edition), Great Britain 1977.
- Chomsky, Noam, *Bilgi Sorunları ve Dil*, Bgst Yayınları, İstanbul 2009.
- Chomsky, Noam, *Dilin Mimarisi*, Çev. İsa Kerem Bayırlı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2014.
- Chomsky, Noam, *Doğa ve Dil Üzerine*, Çev. Ayşe Banu Karadağ, Sözcükler Yayınları, İstanbul 2010.
- Chomsky, Noam, *Syntactic Structures*, Mouton Publishers (Fourteenth Printing), Berlin 1985.
- Clark, Roy Peter, *The Glamour of Grammar-A Guide to the Magic and Mystery of Practical English*, Little Brown and Company, New York 2011.
- Corder, S.Pit, *Introducing Applied Linguistics*, Penguin Books, Great Britain 1977.
- Çürük, M. Selcen, “Olumsuzluğu Kuvvetlendirme Stratejileri Üzerine: Kısasül-Enbiya Örneğinde Bir İnceleme”, *Dil Araştırmaları*, Sayı 14, 2014, 147-169.
- Çürük, M. Selcen, “Olumsuzluğun Üstdilsel Kullanımına Dair”, *Türkbilig*, 26, 2013, 91-106.
- Dantzig, Tobias, *Sayı: Bilimin Dili*, Metis Yayınları (4. Basım), Çev. Barış Cezar, İstanbul 2011.
- Dreyer, Hilke, / Schmitt, Richard, *Lehr- und Übungsbuch der deutschen Grammatik*, Max Hueber Verlag (7. Auflage), München 2008.
- Eichler, Wolfgang / Bünting, Karl-Dieter, *Deutsche Grammatik-Form, Leistung und Gebrauch der Gegenwartssprache*, (4. Auflage), Beltz Athenäum Verlag, Weinheim 1996.
- Eker, Sür, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları (7. Baskı), Ankara 2011.

- Elmas, Çetin, *Yapay Zeka Uygulamaları – Yapay Sinir Ağı/ Bulanık Mantık/ Sinirsel Bulanık Mantık/ Genel Algoritma*, Seçkin Yayıncılık (Güncellenmiş 3. Baskı), Ankara 2016.
- Erben, Johannes, *Deutsche Grammatik – Ein Abriss*, Max Hueber Verlag (11. völlig neubearbeitete Auflage), München 1972.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil bilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul 2011.
- Erk Emeksiz, Zeynep, “Negation in Turkish”, *Dilbilim Araştırmaları*, 2. Cilt, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2010, 45-56.
- Eroms, Hans-Werner, *Syntax der deutschen Sprache*, Walter de Gruyter GmbH & Co., Berlin 2000.
- Fellmann, Ferdinand, *Orientierung Philosophie – Was sie kann, was sie will*, Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, Hamburg 1998.
- Frege, Gottlob, *Aritmetiğin Temelleri*, (3. Baskı), Çev. H. Bülent Gözkân, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- Frey, Gerhard, *Philosophie und Wissenschaft*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1970.
- Greene, Judith, *Psycholinguistics – Chomsky and Psychology*, Penguin Books, Great Britain 1972.
- Grünberg, Teo, *Modern Logic*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları, Ankara 2002.
- Haarmann, Hermann, *Mengen, Logik, Zahlen, Relationen, Funktionen*, Verlag W. Girardet, Essen 1976.
- Habermas, Jürgen, *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*, Kabalcı Yayınevi, (İkinci Basım), Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul 2011.
- Hall, Karin / Scheiner, Barbara, *Übungsgrammatik DaF für Fortgeschrittene*, Verlag für Deutsch (2. Auflage), München 1997.
- Handbuch Mathematik Für Schule und Berufsalltag*, Tandem Verlag GmbH, Köln.
- Helbig, Gerhard / Buscha, Joachim, *Deutsche Grammatik*, VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig 1975.

- Hengirmen, Mehmet, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi (9. Baskı), Ankara 2007.
- Hentschel, Elke, *Negation und Interrogation*, Max Niemeyer Verlag GmbH & Co., Tübingen 1998.
- Heringer, Hans Jürgen, *Formale Logik und Grammatik*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1972.
- Hirik, Ertan, “Anlam Değiştirme Aracı Olarak Olumsuzluk Eki –mA” *Karadeniz Araştırmaları*, 44, 2015, 167-185.
- Hodges, Wilfrid, *Logic- An Introduction to Elementary Logic*, Penguin Books, Great Britain 1988.
- Hornáková, Zuzana, *Negation im Deutschen als DaF Problem*, Diplomarbeit, Betreuerin: PhDr. Anna Marie Halasová Ph.D., Brünn 2015.
- Hornáková, Zuzana, *Negation im Deutschen und im Tschechischen*, Bachelorarbeit, Betreuerin: Prof. PhDr. Věra Höppnerová, DrSc, Pilsen, 2013.
- İlhan, Nadir, *Türkçede Olumsuzluk*, Kesit Yayınları, İstanbul 2017.
- Karaağaç, Günay, *Dil bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Karaağaç, Günay, *Türkçenin Dil Bilgisi*, (2. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2013.
- Karahan, Leylâ, *Türkçede Söz Dizimi*, (22. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 2015.
- Kasher, Asa, “Linguistik und Mathematik”, Renate Bartsch, Theo Vennemann (Hrsg), *Linguistik und Nachbarwissenschaften*, Scriptor Verlag GmbH, Kronberg 1973.
- Katz, Jerrold J., *Philosophie der Sprache*, Suhrkamp Verlag, Richard Kruse (Üb.), Frankfurt am Main 1971.
- Koç, Sabri, “Dilbilimi ve Bilgisayar”, *1. Dilbilimi Sempozyumu, Dilbilimin Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara 1987, 101-104.
- Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri*, (3. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

- Krämer, Sybille, *Sprache, Sprechakt, Kommunikation-Sprachtheoretische Positionen des 20. Jahrhunderts*, Suhrkamp Verlag (Erste Auflage), Frankfurt am Main 2001.
- Lewandowski, Theodor, *Linguistisches Wörterbuch 2*, Wilhelm Fink Verlag (6. Auflage), Heidelberg 1994.
- Linke, Angelika / Nussbaumer, Markus / Portmann, Paul R., *Studienbuch Linguistik*, Max Niemeyer Verlag (4. unveränderte Auflage), Tübingen 2001.
- List, Gudula, *Psycholinguistik – Eine Einführung*, Verlag W. Kohlhammer (2. Auflage), Stuttgart 1973.
- Lorenz, Kuno, “Der Beginn der sprachanalytischen Philosophie”, *Bertrand Russell und der logische Empirismus, George Edward Moore und der linguistische Phänomenalismus*, Marlis Gerhardt (Hrsg.), List Verlag, Augsburg 1974, 55-71.
- Lyons, John, *Noam Chomsky*, The Viking Press (Fourth Printing), New York 1971.
- Maas, Utz, *Grundkurs Sprachwissenschaft 1 - Die herrschende Lehre*, List Verlag, Augsburg 1973.
- Marinell, Gerhard, *Mathematik für Sozial- und Wirtschaftswissenschaftler*, Oldenburg Verlag GmbH (2. Auflage), München 1985.
- Metzler Lexikon Sprache (4. Auflage), Helmut Glück (Hrsg.), Stuttgart 2010.
- Murphy, Raymond, *English Grammar in Use*, Cambridge University Press (Sixth Printing), Cambridge 1987.
- Nesin, Ali, *Önrmeler Mantığı*, (2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.
- Niyogi, Partha, *The Computational Nature of Language Learning and Evolution*, The MIT Press, USA 2006.
- Olson, David R., “Truth and its Negation: Macnamara’s Analysis of the Place of Logic in a Cognitive Psychology”, Ray Jackendoff/ Paul Bloom/ Karen Wynn (Ed.), *Language, Logic and Concepts*, MIT Press, 109-119, USA 2002.
- Özkan, Mustafa / Sevinçli, Veysi, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, (7. Baskı), Akademik Kitaplar, İstanbul 2015.

- Özlem, Doğan, *Mantık*, (12. Basım), Notos Yayınları, İstanbul 2011.
- Özsoy, Sumru, “Dil Yapısı ve Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi Kuramı”, *1. Dilbilimi Sempozyumu, Dilbilimin Dünü, Bugünü, Yarını*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1987, 96-100.
- Pafel, Jürgen, *Einführung in die Syntax – Grundlagen – Strukturen – Theorien*, Verlag J.B. Metzler, Stuttgart 2011.
- Pinker, Steven / Bloom, Paul, *Natural Language and Natural Selection. Behavioral and Brain Sciences* 13 (4), 1990, 707-784,
- Quine, Willard van Orman, *Grundzüge der Logik*, Suhrkamp Verlag (7. Auflage), (Übersetzt von Dirk Siefkes), Frankfurt am Main 1990.
- Repp, Sophie, *Negation in Gapping*, Oxford University Press, United States 2009.
- Rich, Elaine / Knight, Kevin, *Artificial Intelligence*, McGraw-Hill Book Co (2nd Ed.), Singapore 1991.
- Russell, Bertrand, *Die Philosophie des Logischen Atomismus*, Johannes Sinnreich (Üb.) Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1979.
- Schulz, Dora / Griesbach, Heinz, *Grammatik der deutschen Sprache*, Max Hueber Verlag (8. Auflage), München 1992.
- Steinberg, Danny D., *Psycholinguistics – Language, Mind and World*, Longman Group Limited (Sixth Impression), New York 1999.
- Swan, Michael / Walter, Catherine, *How English Works*, Oxford University Press (Second Impression), Oxford 1997.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, (11. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Üstünoğlu, Kerime / Horoz, Öznur, “{-süz}, {-lî} Ekinin Olumsuzu mu?”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 1, 2001, 119-140.
- Üstünoğlu, Kerime, “Dilbilgisel Olumsuzlayıcılar”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 5/4, 2016, 1703-1715.

Vatansever, Fahri, *Algoritma Geliştirme ve Programlamaya Giriş*, (Güncellenmiş 6. Baskı), Seçkin Yayınları, Ankara 2007.

Vural, Hanifi, Böler, Tuncay, *Ses ve Şekil Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul 2015.

Wildgen, Wolfgang, *Die Sprachwissenschaft des 20. Jahrhunderts-Versuch einer Bilanz*, Walter de Gruyter GmbH & Co, Göttingen 2010.

Wittgenstein, Ludwig, *Tractacus Logico-Philosophicus*, Metis Yayınları (7. Basım), İstanbul 2013.

Wouden, Ton van der, *Negative Contexts*, Groningen Dissertations in Linguistics, Groningen 1994.

Zarnikow, Annemarie, *Einführung in die Linguistik*, Verlag Moritz Diesterweg (3. erweiterte Auflage), Frankfurt am Main 1978.

İnternet Kaynakları

Beáta Wagner-Nagy, Konstituentennegation im Nganasanischen, Budapest, <http://www.univie.ac.at/negation/team/files/konstituentnegation-mik-konf.pdf>

Işıklı, Şevki, *Bulanık Mantık ve Bulanık Teknolojiler*, - <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/923/11510.pdf> 14.12.2017.

Metz, Jens, *Die Negation im Deutschen und sich daraus ergebende Schwierigkeiten für Deutschlernende mit spanischer Muttersprache*, s.1 - <http://www.abrapa.org.br/cd/pdfs/Metz-S4Jens.pdf> 24.07.2015.

Üstünova, Kerime, *Yüzey Yapı-Derin Yapı Kavramları Üzerine*, http://turkishstudies.net/Makaleler/1780258105_29%C3%9Cst%C3%BCnova_Kerime2.pdf 10.11.2017. (*Turkish Studies*, Volume 5 Issue 4, 2010, s. 697-704.)

www.felsefedersligi.com/FileUpload/op30412/File/cokdegerliman.pdf 27.01.2018.

Örnekler İçin Başvurulan Yazınsal Yapıtlar

Anar, İhsan Oktay, *Suskunlar*, İletişim Yayınları (16. Baskı), İstanbul 2015.

Atay, Oğuz, *Tutunamayanlar*, İletişim Yayınları (72. Baskı), İstanbul 2015.

Bener, Vüsat O., *Buzul Çağının Virüsü*, Yapı Kredi Yayınları (6. Baskı), İstanbul 2016.

Brontë, Charlotte, *Jane Eyre*, Longman Group (12. Impression), Hong Kong 1988.

Coelho, Paulo, *The Alchemist*, HarperCollins Publishers, London 2012.

Fitzgerald, Scott, *The Curious Case of Benjamin Button and Tales of the Jazz Age*, Collins Classics, Great Britain 2013.

Grass, Günter, *Die Blechtrommel*, Deutscher Taschenbuch Verlag (14. Auflage), München 2003.

Hauptmann, Gerhart, *Bahnwärter Thiel*, Reclams Universal- – Bibliothek, Stuttgart 2001.

Hesse, Hermann, *Siddhartha*, Suhrkamp Verlag, Ulm 1974.

Lee, Harper, *To Kill a Mockingbird*, Heinemann Educational Books, London 1983.

Timm, Uwe, *Am Beispiel meines Bruders*, Verlag Kiepenheuer & Witsch, Köln 2003.

Uyar, Tomris, *Dizboyu Papatyalar*, Yapı Kredi Yayınları (8. Baskı), İstanbul 2017.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Özge Sinem İMRAĞ
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum – 28.07.1987
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü (2005-2011)
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü (2011- 2014)
Bildiği Yabancı Diller	Almanca, İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü (2012 -)
İletişim	
E-Posta Adresi	ozgeimrag-14@hotmail.com
Tarih	